

Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva

LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA
DOMAĆIH ŽIVOTINJA U FEDERACIJI BIH

Sarajevo, juli 2025

Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo
Odjeljenje animalne proizvodnje

**LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA DOMAĆIH
ŽIVOTINJA U FEDERACIJI BIH**

SADRŽAJ

1	UVOD.....	5
2	GENETSKE REZERVE AUTOHTONIH PASMINA U FBIH I HITNE MJERE ZA NJHOVO OČUVANJE	6
3	KLASIFIKACIJA STEPENA UGROŽENOSTI POJEDINIH PASMINA I SOJEVA...	8
4	LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA DOMAĆIH ŽIVOTINJA.	9
5	OPIS I KARAKTERISTIKE IZVORNIH PASMINA DOMAĆIH ŽIVOTINJA U FBIH	10
5.1	IZVORNE PASMINE GOVEDA	10
5.1.1	<i>Buša</i>	10
5.1.2	<i>Gatačko govedo</i>	12
5.2	IZVORNE PASMINE OVACA.....	14
5.2.1	<i>Pramenka</i>	14
5.2.2	<i>Dubski soj pramenke</i>	14
5.2.3	<i>Hercegovački soj pramenke</i>	15
5.2.4	<i>Kupreški soj pramenke</i>	16
5.2.5	<i>Privorski soj pramenke</i>	18
5.3	IZVORNE PASMINE KOZA.....	19
5.3.1	<i>Domaća balkanska rogata koza-domaća brdska koza</i>	19
5.3.2	<i>Balkanska bijela</i>	20
5.4	IZVORNE PASMINE KONJA.....	21
5.4.1	<i>Bosanski brdski konj</i>	21
5.5	IZVORNE PASMINE MAGARACA.....	23
5.5.1	<i>Hercegovački magarac</i>	23
5.6	IZVORNE PASMINE SVINJA	24
5.6.1	<i>Šiška</i>	24
5.7	IZVORNE PASMINE PERADI	25
5.7.1	<i>Domaća kokoš, Hercegovka ili Pogrmuša</i>	25
5.8	IZVORNE PASMINE PČELA	26
5.8.1	<i>Siva pčela</i>	26
5.9	IZVORNE PASMINE PASA.....	29
5.9.1	<i>Tornjak</i>	29
5.9.2	<i>Barak - Bosanski oštrolaki gonič</i>	31

5.10	IZVORNE PASMINE GOLUBOVA	33
5.10.1	<i>Travnički kratkokljuni golub</i>	33
5.10.2	<i>Sarajevski golub prevrtač</i>	34
5.10.3	<i>Bihaćki prevrtač</i>	36
5.10.4	<i>Zenički prevrtač</i>	37
LITERATURA		

1 UVOD

Očuvanje, zaštita i iskorištavanje izvornih pasmina se provodi u skladu sa Zakonom o stočarstvu („Službene novine FBiH“, broj 66/13) kao i drugim zakonima u FBiH i BiH koji se odnose na okoliš i biodiverzitet. BiH se obavezala da će djelovati u skladu sa ratifikovanim sporazumima kojima se vrši zaštita imena i izvorne pasmine.

Konvencija o biološkoj raznolikosti («Službeni glasnik BiH», broj: 13/02); Predsjedništvo Bosne i Hercegovine na osnovu člana V. tačka 3.d) Ustava BiH, na 152. sjednici održanoj 04. oktobra 2002. godine, donijelo je ODLUKU o ratifikaciji konvencije o biološkoj raznolikosti, RIO DE JANEIRO, 5.juni 1992. godine. Ratifikuje se Konvencija o biološkoj raznolikosti, po dobijenoj saglasnosti Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine na osnovu Odluke PS BiH broj:82/02 od 30. septembra 2002. godine. Ratificirana 04.10.2002. godine.

Ova konvencija je temeljna, zacrtala je novu koncepciju zaštite prirode, proširujući ovu detaljnost na očuvanje sveukupne biološke i krajobrazne raznolikosti i osiguranje održivog korištenja prirodnih dobara. Konvencija određuje biološku raznolikost kao raznolikost unutar vrsta, među vrstama i među ekološkim sistemima. Ona dakle obuhvata sve oblike života koji u cjelini sami po sebi predstavljaju vrijednost koju treba očuvati bez obzira posjeduju li još neke posebne vrijednosti koje im pripisuje čovjek. Konvencija uspostavlja očuvanje biološke raznolikosti kao temeljno međunarodno načelo u zaštiti prirode i zajedničku obavezu čovječanstva. Osnovni cilj konvencije je očuvanje i održivo korištenje biološke raznovrsnosti što podrazumijeva korištenje na način da se neće dugoročno osiromašiti živi svijet i njemu pripadajuća staništa nego će prirodni potencijal zemlje ostati na korištenje budućim generacijama.

BiH je 2002. ratificirala Konvenciju o biodiverzitetu. Konferencija Stranaka Konvencije je 2010. godine usvojila Nagoya protokol kao dopunski sporazum Konvencije. S obzirom da BiH nije potpisala Nagoya protokol prije isteka roka za njegovo potpisivanje, BiH može izvršiti pristupanje Protokolu. Konvencija ima tri glavna cilja:

- očuvanje biodiverziteta;
- održivo korištenje njegovih komponenti;
- pravedna raspodjela koristi koja proizlaze iz korištenja genetičkih izvora.

Izvorne i zaštićene pasmine i sojevi domaćih životinja nastale na teritoriji Federacije predstavljaju dio nacionalne biološke baštine, pod posebnom zaštitom države, koje se upisuju u registar izvornih pasmina koji vodi uzgojno-seleksijska služba.

Očuvanje i iskorištavanje pasmina i sojeva izvornih i zaštićenih pasmina obavlja se prema uzgojnim programima za pojedine pasmine i sojeve.

Očuvanje genetskih rezervi domaćih životinja vrši se na jedan od slijedećih načina, i to:

- 1) *In situ* ili *On farm* - što podrazumijeva konzervaciju, odnosno uzgajanje živih životinja u proizvodnim sistemima gdje su nastale ili se sada nalaze, a koji podjednako uključuje farme i ekstenzivne proizvodne sisteme;
- 2) *Ex situ* - što podrazumijeva konzervaciju izvan proizvodnih sistema gdje su životinje nastale, koja može biti:

- (1) *In vivo* – uzgoj živih životinja u zoo-vrtovima, parkovima prirode, muzejima, istraživačkim institutima i dr;
- (2) *In vitro* - kriokonzervacija embriona, spermatozoida, oplođenih jajnih ćelija, DNK, somatskih ćelija i drugog biološkog materijala koji može biti iskorišten za rekonstituisanje životinje.

Zaštita izvornih pasmina i sojeva ostvaruje se držanjem potrebnog broja životinja za održavanje uzgoja i čuvanjem njihovog genetskog materijala.

Genetske rezerve domaćih životinja obuhvataju pojedine pasmine i sojeve domaćih životinja, koje se čuvaju u vidu minimalnog broja domaćih životinja, doza sperme, jajnih ćelija ili embriona.

Genetske rezerve izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja utvrđuje se u zavisnosti od vrste životinja i pri željenom odnosu spolova, a predstavlja najmanji broj domaćih životinja (odraslih grla) pojedine vrste, odnosno pasmine domaćih životinja, potreban za uzgoj i očuvanje njihove genetske raznovrsnosti.

Budžetom Federacije Bosne i Hercegovine osiguravaju se sredstva za zaštitu određenog broja domaćih životinja i genetskog materijala pojedinih pasmina i sojeva.

2 GENETSKE REZERVE AUTOHTONIH PASMINA U FBiH I HITNE MJERE ZA NJIHOVO OČUVANJE

Na osnovu dobivenih informacija i istraživanja na terenu koje je uradio FZZP, dolazi se do zaključka da je broj jedinki pojedinih autohtonih pasmina jako mali i prelazi ispod kritične granice za opstanak pasmine. Dokazi da posjedujemo autohtone pasmine je da se one uzgajaju u čistoj krvi o čemu se vodi adekvatna matična dokumentacija ili da ih ima u tolikom broju koji prelazi broj gdje ne dolazi do ukrštanja sa drugim pasminama pa sa sigurnošću možemo reći da se radi o autohtonoj pasmini, kao što je slučaj kod pramenke.

Što se tiče grupe autohtonih pasmina kod kojih se vodi adekvatno matično knjigovodstvo radi se o malobrojnoj populaciji bosanskog brdskog konja, te veći broj pasa tornjaka i baraka uz evidenciju kinološkog saveza. Uočeni su pojedini primjerci buše ali bez adekvatne evidencije i planskog sistemskog uzgoja. Kod ostalih pasmina slična je situacija te uslijed izostanka poticaja za ovaj i sistemskog u-s rada nemamo pouzdanih informacija.

Treća grupa su životinje koje su u tipu autohtonih pasmina, odnosno po eksterijeru odgovaraju autohtonoj pasmini. To su jedinke koje se nalaze u slobodnom narodnom uzgoju, za koje ne postoji matično knjigovodstvo, i koje u većoj ili manjoj mjeri imaju karakteristike pasmine, odnosno imaju više ili manje krvi autohtone pasmine. Uslijed dugotrajnog djelovanja uvezenih pasmina, u proteklom periodu, neselektivnog uzgoja, neplanskog osjemenjavanja, kao i izostanka brige o ovim kategorijama domaćih životinja, došlo je do gubitka udjela krvi autohtonih pasmina. Međutim, i to zavisi od regiona do regiona, pa je u nekim krajevima FBiH taj uticaj bio slabiji. Upravo prema tom saznanju, BiH treba da usmjeri svoje aktivnosti kako bi identifikovala određeni broj jedinki pojedinih pasmina, i stavila ih u planski uzgoj. Nužno je kroz detaljan program očuvanja autohtonih pasmina, gdje se određeni segmenti nalaze i u ovom dokumentu, odrediti minimalan broj jedinki neophodnih za uzgoj svake pojedine pasmine, te

sistemskim uzgojem uz poticaj države sprovoditi planski uzgoj uz nadzor stručnjaka iz ove oblasti.

Prema tome, u ovom trenutku sa sigurnošću možemo reći da su prema standardima FAO bosanski brdski konj, buša, domaća koza, domaći magarac, domaća kokoš i šiška kritično ugrožene pasmine i prijeti im nestanak.

Pas tornjak, pas barak, svi sojevi pramenke, su pasmine čiji broj osigurava opstanak i nisu kritično ugrožene, ali ih treba staviti pod nadzor uzgojno selekcijskih službi te uraditi uzgojne programe za sve pasmine.

FZZP kroz ovaj dokument predlaže hitnu mjeru zaštite autohtonih pasmina tako što će se kroz stručni sistemski operativni rad i redovne poticaje države, odmah krenuti u popunjavanje minimalnog broja jedinki za svaku pasminu (tabela 1) te kroz In situ način, jer je to vjerovatno, u ovom trenutku najbolji način za očuvanje pasmina zaustaviti negativan trend smanjenja broja jedinki kod skoro svih autohtonih pasmina. Po uzoru na neke susjedne države u tabeli 1 je predložen minimalan broj životinja za svaku pasminu.

Tabela 1. Minimalan broj jedinki autohtonih pasmina za njihovo očuvanje

Vrsta životinje	Minimalan broj životinja
Goveda	300
Konji/magarci	350
Ovce/koze	250
Svinje	200
Perad	300

Od ovog broja u tabeli 1. treba računati da je broj muških jedinki 5%.

3 KLASIFIKACIJA STEPENA UGROŽENOSTI POJEDINIH PASMINA I SOJEVA

Ocjena ugroženosti ili stanja rizika pojedinih pasmina i populacija domaćih životinja je jedan od bitnih elementa planiranja i upravljanja procesom očuvanja genetičkih resursa.

Ova ocjena preliminarno ukazuje na stepen urgentnosti preduzimanja budućih akcija, stoga je neophodno jasno sagledavanje veličine populacije i na osnovu toga ocjene stanja rizika.

Za klasifikaciju stanja rizika određene populacije ili pasmine domaćih životinja koriste se razne metodologije, pri čemu se kao osnovni kriterijum uzima neki od navedenih parametara:

- broj ženskih priplodnih grla (N_f),
- efektivna veličina populacije (N_e), izračunava se po formuli: $N_e = 4N_fN_m / (N_f + N_m)$, gdje je N_f – broj ženskih, a N_m – broj muških priplodnih grla,
- efektivna veličina populacije uz procjenu stepena uzgoja u srodstvu.

U tabeli 2. iznosi se primjer jedne od klasifikacija, koja je sačinjena i preporučena od strane FAO (1992), dijelom modifikovana 2007., a bazira se na broju ženskih priplodnih grla u populaciji. Međutim, svaka država može, uvažavajući svoje interese i potrebe, da propiše skalu za klasifikaciju nivoa ugroženosti i minimalnog broja grla neophodnih za njihovo očuvanje.

Tabela 2. Klasifikacija stepena ugroženosti i stanja populacije (FAO)

Kategorija ugroženosti	Stanje populacije
Nestala pasmina	- Pasmina je potpuno nestala, tj. nema živih ni ženskih ni muških priplodnih grla, niti konzerviranog sjemena, jajnih ćelija ili embriona
Kritično stanje	- Pasmina čiji je ukupan broj ženskih priplodnih grla manji od 100, a ekvivalentno tome broj muških priplodnih grla manji od 5, ili - Pasmina čija je ukupna populacija neznatno preko 100 grla, gdje je 80% grla u čistoj pasmini i u opadanju je.
Ugrožena pasmina	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla između 100 i 1000 ili ekvivalentno tome brojem muških priplodnih grla između 5 i 20, ili - Ukupna populacija je neznatno preko 1000 grla, gdje je učešće grla u čistoj pasmini oko 80% i populacija je u opadanju.
Osjetljiva – ranjiva pasmina	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla između 1000 i 5000 ili ekvivalentno tome brojem muških priplodnih grla između 20 i 100, ili - Ukupna populacija je neznatno preko 5000 grla, gdje je učešće grla u čistoj pasmini oko 80% i populacija je u opadanju.
Polustabilna populacija	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla između 5000 i 10000 ili ekvivalentno tome brojem muških priplodnih grla između 100 i 500.
Nije ugrožena, ali je treba posmatrati	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla većim od 10000.

4 LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA DOMAĆIH ŽIVOTINJA

Lista autohtonih pasmina domaćih životinja i ugroženih autohtonih pasmina u Federaciji Bosne i Hercegovine obuhvata slijedeće pasmine, i to:

1. GOVEDA

- Buša
- Gatačko govedo

2. OVCE

- Pramenka, sojevi:
 - Dubski soj pramenke
 - Hercegovački soj pramenke
 - Kupreški soj pramenke
 - Privorski soj pramenke

3. KOZE

- Domaća balkanska rogata koza
- Balkanska bijela

4. KONJI

- Bosanski brdski konj

5. MAGARCI

- Hercegovački magarac

6. SVINJE

- Šiška

7. PERAD

- Domaća kokoš, hercegovka ili pogrmuša

8. PČELA

- Siva pčela (*Apis mellifera carnica*)

9. PSI

- Bosansko-hercegovački pas tornjak
- Bosanski oštrodlaki gonič barak

10. GOLUBOVI

- Travnički kratkokljuni golub
- Sarajevski prevrtač
- Bihaćki prevrtač
- Zenički prevrtač

Ugrožene izvorne pasmine su one pasmine domaćih životinja kod kojih ukupan broj ženskih priplodnih grla nije veći od:

1. za goveda - 7.500 grla;
2. za ovce - 10.000 grla;
3. za koze - 10.000 grla;
4. za konje - 5.000 grla;
5. za svinje - 15.000 grla;
6. za perad - 25.000 kljunova.

5 OPIS I KARAKTERISTIKE IZVORNIH PASMINA DOMAĆIH ŽIVOTINJA U FBiH

5.1 IZVORNE PASMINE GOVEDA

5.1.1 Buša

Historija buše. Buša spada u skupinu kratkorožnih goveda - *Bos brachyeros europeus*. Poznata je i pod nazivom domaće planinsko ili ilirsko govedo. Spada u primitivne (ekstenzivne) pasmine goveda koje nalazimo u krajevima u kojima je čovjekov utjecaj na uzgoj vrlo slab.

Pojedini stručnjaci navode da je njena migracija ka našim područjima krenula iz Zapadne Evrope, preko Alpa, prema jugoistočnoj Evropi, te potom prema Aziji i Africi. Pred kraj devetnaestog stoljeća, importom plemenitijih pasmina goveda, počeo je opadati broj buša na ovim prostorima.

Različiti okolišni uslovi, ciljevi i uslovi uzgoja rezultirali su različitim sojevima buše. Kao pasmina buša nije značajna samo za područje Bosne i Hercegovine, budući da se srodni sojevi nalaze i u susjednim zemljama jugoistočne Europe, pa se tako kao sojevi navode bosanska, hercegovačka, lička, dalmatinska, crnogorska, makedonska i srbijanska buša, a sojevi se međusobno razlikuju u obilježjima fenotipa i zastupljenosti boja.

Danas se one najčešće mogu pronaći samo u najzabačenijim planinskim područjima Bosne i Hercegovine, na mjestima prvobitnog uzgojnog područja gdje su uzgojne prilike i uslovi držanja buše ekstenzivni, a glavni izvori hrane su prirodni pašnjaci sa ekstenzivnih livada. Na ostalim područjima javljaju se križanci buše većinom sa pasminama sivo-alpskog i smeđeg goveda.

Uzgojno područje buše i njenih križanaca sa plemenitijim pasminama goveda su krševiti planinski prostori naše zemlje.

Opis i karakteristike pasmine. Buša je u odnosu na europske plemenite pasmine sitno govedo, spada u skupinu jednobojnih goveda. Od boja pojavljuju se različite nijanse crvene, smeđe, sive, crne te žućkasto-crvene. Kod jednobojnih tamnih grla nalazi se karakteristična tamna pruga, koja se proteže linijom leđa. Vrlo rijetke su šarene buše. Zbog slabe ishrane ima relativno duguljastu, suhu i usku glavu. Čelo je srednje široko do široko i kratko, rogovi izbijaju iz čeonih kostiju najprije u stranu, a zatim prema gore vrhovima okrenutim jedan prema drugom. Baza rogova je žućkasto, bijela, prema sredini tamnija, prljavo bijele boje, dok su vrhovi rogova crni. Gubica je pigmentirana, oko pigmentirane sluzokože nalazi se rub bijelih dlaka - "srneća gubica". Vrat je srednje dug, plahtica slabo razvijena, greben nizak i srednje širine, grudi uske i dosta duboke. Trup je razmjerno kratak, zdjelica uska i prema korijenu šiljata, sapi oborene. Leđa su uska, kratka i ravna. Rep je tanak i dužine do skočnog zgloba. Vidljive sluznice i papci su tamnije pigmentirani do skoro crni. Bikovima je najčešće donja trećina ili polovica testisa tamne do crne boje. Prednje noge imaju pravilan stav, a stražnje u većini slučajeva «iks stav», nogu. Vime je kratko, plitko, djelomično pigmentirano, slabo izraženo, ima pravilan oblik i prekriveno gustim dlakama sa kratkim sisama. Koža je elastična, tanka i mehka, ali ima i znatan broj grla sa grubom i debelom kožom. Dlaka

njegovanih goveda je kratka, masna i sjajna, a u slabije njegovanih gusta, duga i lepršava.

Tjelesna masa buše kreće se od 150- 300 kg, a ima primjera gdje dostignu težinu i preko 320 kg. Telad su prosječne tjelesne mase 12-20 kg. Kod krava život prosječno traje 10-12 godina i za to vrijeme otele 7-10 teladi. Životni vijek kod dobrih uslova života traje 15 i više godina. Mliječnost buše je relativno niska, uglavnom, zbog slabe ishrane, prosječna mliječnost je relativna i kreće se u rasponu od 700 – 1.500 litara po laktaciji, sa oko 4 % mliječne masti.

Zdravlje i konstitucija buše su, uglavnom zadovoljavajući iako vrlo često živi u neadekvatnim uzgojnim prilikama, vrlo se lako prilagođava promjenljivim prilikama sredine.

Junice se prvi put pripuštaju sa 22-25 mjeseci, odnosno sa potpunim izrastanjem prvog para sjekutića. Sa dobi od 30-36 mjeseci se po prvi put pripuštaju bičiči. Plodnost buše je, s obzirom da se radi o primitivnoj pasmini, vrlo dobra. Oko 90% krava teli se redovno svake godine. U normalnim prilikama ishrane i držanja u godini dana daje jedno tele.

Tabela 3. Tjelesne mjere buše

Redni broj	Tjelesne mjere	Varijacije, cm
1.	Visina do grebena	102 - 112
2.	Visina do križa	109 – 126
3.	Dužina trupa od visine grebena	112 - 125
4.	Širina grudi	25 – 45
5.	Dubina grudi	45 - 65
6.	Širina zdjelice	30 - 50
7.	Dužina zdjelice	35 - 50
8.	Obim grudi	135 – 170
9.	Obim cjevanice	12 - 18
10.	Dužina glave	40 - 50
11.	Širina čela	15 - 25

Slika 1 i 2. Buša

5.1.2 Gatačko govedo

Historija gatačkog govečeta. Nastalo je križanjem bosanske buše prvo sa viptalskim i montafonskim bikovima, a kasnije sa oberintalskim bikovima. Ova pasmina goveda ima karakterističnu sivu boju. Domovina gatačkog goveda je širi region Gacka kao planinski region istočne Hercegovine sa prosječnom nadmorskom visinom oko 1.200 m nadmorske visine, sa surovom kontinentalnom klimom.

Po anektiranju Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske monarhije i uspostave administracije, stočarska politika austrijskih vlasti, a posebno u govedarstvu, bila je da se što prije poveća prosječna proizvodnja mesa, mlijeka i drugih proizvoda. U tom smislu cilj je bio da se poveća tjelesna masa goveda. Da bi se to postiglo, bosanska vlada je pozvala u to vrijeme najpoznatijeg stočarskog stručnjaka monarhije, prof. dr Leopolda Adametza da predloži smjernice za unaprijeđenje govedarstva. Adametz je predložio da se u procesu križanja sa bušom koristi današnje sivo alpskog goveda koje je također sitnije građe od drugih inostranih pasmina, skromno, otporno, adaptibilno i relativno dobre mliječnosti. U radu na oplemenjivanju buše od 1887. godine središte uzgojnog rada je bila Stočarska stanica u Gacku. Iste godine uvezeno je 300 bikova sive alpske viptalske pasmine, koji su veličinom, tjelesnom masom i skromnošću u ishrani odgovarali gatačkom kraju. Od 1905. godine kastriraju se bikovi bušaci, sa ciljem isključivog pripusta samo viptalskih bikova. Poslije Prvog svjetskog rata za područje Gacka nabavljeni su bikovi montafonskog goveda. Danas se na području Gacka, Nevesinja, Bileće, Berkovića i Kalinovika uzgaja oko 8500 grla gatačkih goveda. Zastupljeno je kako vještačko osjemenjavanje tako i prirodno parenje. Najveći broj grla nalazi se u Gacku, gdje su i najbolji proizvodni rezultati. Međutim, početkom rata devedesetih godina u Bosni i Hercegovini, svi radovi na daljnjem selekcijskom radu, gotovo prestaju.

Opis i karakteristike pasmine. Boja krava može biti siva, zagasito siva, do mrka (koja je najkarakterističnija u bikova) sa zelenkastim nijansama. Nekada se javlja i smeđa boja. Tjelesna masa krava iznosi od 450 – 500 kg. Težina novorođene teladi je oko 35 kg. Prosječan proizvodni vijek kreće se od 7 – 8 godina pa do 15 godina. Prosječna proizvodnja mlijeka kreće se od 3.600 - 4.500 litara sa oko 3,9% mliječne masti i 3,4% bjelančevina. Stasavanje je sporo a konstitucija i plodnost zadovoljavajuća.

Krava gatačkog goveda lako donosi mlade na svijet, odnosno nema većih problema tokom telenja i da veliki broj mladunčadi ostaje živo. Prvi pripust junica vrši se u dobi od 15 – 22 mjeseca.

Za gatačko govedo se može reći da pripada grupi goveda kombinovanog tipa proizvodnje. Radovi na gatačkom govečetu trebaju da idu u cilju poboljšanja dvojnog smjera proizvodnje, a uz što manje gubitke na njegovim zdravstvenim i aklimatizacionim odlikama.

Tabela 4. Tjelesne mjere gatačkog govečeta

Redni broj	Tjelesne mjere	Varijacije, cm
1.	Visina do grebena	112 - 125
2.	Visina do križa	115– 128
3.	Dužina trupa	125 - 150
4.	Širina grudi	20 – 40
5.	Dubina grudi	48 - 60
6.	Širina zdjelice	30 - 50
7.	Dužina zdjelice	35 - 50
8.	Obim grudi	135 – 170
9.	Obim cjevanice	15 - 20
10.	Dužina glave	45 - 55

Slika 3 i 4. Gatačko govedo

5.2 IZVORNE PASMINE OVACA

5.2.1 *Pramenka*

Pramenka je autohtona bosanskohercegovačka pasmina ovce. To je ovca kombinovanih proizvodnih osobina (meso-mlijeko-vuna). Živa mjera ovaca se kreće između 60 i 70, a ovnova između 80 i 100 kg. Proizvodnja mlijeka je relativno velika, a znatno varira između sojeva (od 70 – 130 l i više u laktaciji od 6 mjeseci) i zavisi također od ishrane. Težina runa u prosjeku iznosi 1,4 kg. Boja runa je najčešće bijela, mada kod nekih sojeva može biti mrko pa i crno. Plodnost pramenke je relativno dobra. Od 100 ojađenih ovaca dobija se 100-110 jagnjadi. Porođajna težina jagnjadi je između 2 i 4 kg, što zavisi od soja i nivoa ishrane majki. Janjad su otporna a mortalitet je nizak. Sojevi pramenke su nastali na našim različitim makroklimatskim, hranidbenim i geografskim uslovima (dubski, privorski, kupreški, hercegovački). Genetski potencijal svih sojeva pramenke nije dovoljno iskorišten u našoj zemlji. Za genetsko unaprijeđenje pasmine neophodno je početi sa organizovanim uzgojno selekcijskim radom i početi sa procesom umatičavanja, jer su to osnove za očuvanje, zaštitu i unaprijeđenje pasmine.

5.2.2 *Dubski soj pramenke*

Nastala je u širem području Travnika (Srednja Bosna, područje Vlačića u okolini Mehurića) u području Duba gdje je i danas je najviše rasprostranjena, na nadmorskoj visini od 800-1.200 metara. U praksi se koriste još i nazivi travnička i vlašićka pramenka. Travnička ovca spada među najkrupnije sojeve pramenke, te kao i ostali sojevi, pripada grupi ovaca kombinovanih proizvodnih svojstava meso, mlijeko, vuna. Prsa su joj prilično duboka, ali relativno uska, što je opšta odlika svih sojeva pramenke. Vrat je dug, slabije do srednje mišićav, a greben dobro izražen. Leđna linija je duga, ravna i pravilna, završava s dugim repom. Trup se nalazi na čvrstim, jakim i pravilno postavljenim nogama. Papci su crni, pravilni, jaki i čvrsti. Glava je srednje razvijena s polustršećim, najčešće crno pigmentiranim ušima. Ovce i ovnovi mogu biti šuti i rogati. Glava je obično bijele boje s manje ili više crno pigmentiranim stranama lica od usna do očiju. Duž čela i nosnog dijela do nozdrva i vrha gornje usne pruža se bijela traka u vidu lise. Ovnovi imaju ispupčen profil glave, a ovce ravan. Tijelo je prekriveno otvorenim runom sastavljenim od dugih (22,63 cm), šiljastih i bičastih pramenova koji nerijetko sežu sve do zemlje. Trbuh, donji dijelovi nogu, ponekad i vrat nisu obrasli vunom, nego gustom dlakom. Runo je u najvećem broju slučajeva bijele boje, iako ima pojave određenog manjeg broja grla s crnim ili sivim runom.

Slika 5. Dubski soy pramenke

Tabela 5. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla dubske pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	66-70	73-78
Tjelesna masa, kg	65	82-90
Plodnost	120-150	
Proizvodnja mlijeka	90-1201	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	15-18 kg	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	2-2,5.0	3.5-4.5

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.2.3 Hercegovački soy pramenke

Ovaj soy pramenke se najviše gaji u jugoistočnom dijelu BiH. U praksi se koriste i nazivi stolačka i humska pramenka. To je ovca malog tjelesnog okvira i skromne proizvodnje, ali izuzetno ukusnog mesa, koje se svrstava u specijalitete domaće kuhinje. Ovo je izraženo usred manje tjelesne mase, manje količine kostiju, kao i niza ljekovitog bilja koje raste na kršu Hercegovine, među kojima je posebno poznata trava zanovijet.

Hercegovačka (humsko, stolačka) pramenka predstavlja izuzetno vrijednu populaciju ovaca. Vrijednost ove pasmine treba sagledavati prvenstveno kroz činjenicu da se uzgaja na područjima gdje vladaju teški uslovi života i da je kao takva jedan od bitnih razloga opstanka stanovništva na tim područjima. Historijski, BiH ima bogatu pastirsku prošlost. Računa se da je danas ostalo svega nekoliko hiljada čistokrvnih ovaca ovog soja, što je sasvim u skladu s opštim trendom pada broja ovaca, premda se u zadnje vrijeme bilježe i neka pozitivna kretanja. Vrijednost humske (humnjačke) pramenke leži i u činjenicu da se radi o BiH izvornoj pasmini ovaca, što za proizvode dobijene od ove pasmine predstavlja mogućnost sticanja prava zaštite oznakama kvaliteta (izvornosti, geografskog porijekla i garantovanog tradicionalnog specijaliteta). Područje uzgoja ovoga soja je donja Hercegovina na nadmorskim visinama od 300 – 350 m, a riječ je o općinama Stolac, Ljubuški, Čapljina, Neum, Ljubinje, Čitluk, Široki Brijeg i Grude. Sve ove općine karakteriše submediteranska klima s vrlo sušnim ljetima, te blagim zimama sa dosta padavina. Obično se u proljeće ovce izgone na

ljetnu ispašu na kraške planine visoke Hercegovine, gdje ostaju do jeseni, a zatim se ponovno vraćaju na zimovanje. Većina uzgajivača drži od 5 – 150 grla. U novije vrijeme jedan broj uzgajivača tokom cijele godine svoje stado drži na imanju.

Ovce su bez rogova, ovnovi rogati ili šuti. Boja runa je bijela, rjeđe crna, a glava je obrasla kratkom dlakom, bijela poprskana crnim sitnim pjegama. Noge su tanke, čvrste, poprskane sitnim crnim pjegama ili bijele. Mlijeko koje se muze ide u prerađu za proizvodnju ovčjeg sira iz mijeha.

Slika 6. Hercegovački soj pramenke

Tabela 6. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla Hercegovačke pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	50	60
Tjelesna masa, kg	35-40	45-50
Plodnost	90-120	
Proizvodnja mlijeka	70-90	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	8-9	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	1-1.5	1.5-2

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.2.4 Kupreški soj pramenke

Nastala je i prvenstveno se uzgajala na Kupreškoj visoravni, na nadmorskoj visini od 1.100 – 1.200 metara. Kvalitetna i obilna ljetna paša, duga i oštra zima doprinijeli su da ova ovca pripada krupnijim sojevima pramenke. Izuzetne je otpornosti i velikog stupnja prilagodljivosti na različite hranidbene i makroklimatske uslove. Pored Kupreške visoravni, manje ili više modificirana uzgaja se na Duvanjskom, Livanjskom i Glamočkom području. Kupreška pramenka je čvrste građe, velike izdržljivosti i otpornosti na oštre klimatske uslove, gdje je utvrđena prosječna godišnja temperatura u periodu od 1950. do 1991. godine od 5,6° C, s hladnim i snježnim zimama, a ljeta su dosta svježija sa dosta padavina i bogatom i vrijednom ispašom. Osnovno obilježje

su mrlje nepravilna oblika „graše“ po nogama i glavi. Trup kupreške ovce je skladno građen i snažne konstitucije. Odlika eksterijera je nešto duži trup i veća visina križa (nadograđenost) u odnosu na visinu grebena, što je eksterijerna odlika većine sojeva pramenke. Vrat je srednje dug i mišićav, a greben dobro izražen. Leđna linija je ravna i pravilna s blagim usponom prema križima. Prsa su nešto uža, ali dosta duboka. Trup je na prvi pogled skladne kvadratične građe. Noge su čvrste i jake, pravilnog stava. Završetak trupa je dugi rep koji seže do ispod skočnog zgloba. Glava je osrednje razvijena, s polustršećim ušima srednje veličine. Mogu se susresti i grla manjih ušiju (ćulasta). Uši su najčešće crno pigmentirane, ali mogu biti crno-bijele i potpuno bijele boje. Pojava rogova nije pasminska, a niti spolna odlika. Ovce i ovnovi mogu biti sa i bez rogova. Tijelo je prekriveno otvorenim runom miješane vune, sastavljenim od dugih šiljastih i bičastih pramenova. Prosječna izmjerena dužina pramena kreće se od 25,1 cm na lopatici, do 26,7 cm na butu. Boja runa većinom je bijela, ali se može susresti manji broj (do 3%) crnih, ili crno-sivih ovaca.

Slika 7. Kupreški soj pramenke

Tabela 7. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla kupreške pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	60-65	70-80
Tjelesna masa, kg	55	80-90
Plodnost	120-150	
Proizvodnja mlijeka	70	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	15-18	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	2-2,5	2-2,5

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.2.5 Privorski soj pramenke

To je soj koji se uzgaja u središnjoj Bosni, na području Gornjeg Vakufa i Bugojna. Spada u krupnije sojeve pramenke, bijelog i otvorenog runa, snažnog skeleta i konstitucije. Ima pigmentiranu dlaku na glavi, sa crnom glavom, ili crnim mrljama ili crnim stranama lica od očiju do gubica.

Slika 8. Privorski soj pramenke

Tabela 8. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla privorske pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	65	70
Tjelesna masa, kg	55-60	80-90
Plodnost	120-150	
Proizvodnja mlijeka	100	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	15-18	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	2-2,5	2-2,5

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.3 IZVORNE PASMINE KOZA

5.3.1 Domaća balkanska rogata koza-domaća brdska koza

Balkanska šarena koza je autohtona pasmina nastala u oskudnim uslovima uzgoja, na škrtim, krševitim i nepristupačnim terenima, zahvaljujući čemu je odlikovana izuzetnom spretnošću, pokretljivošću, skromnošću i otpornošću.

Morfološki je okarakterizirana dugom, gustom, grubom i sjajnom kostrijeti, koja je najčešće šarena, te u rjeđim slučajevima može biti jednoboja (smeđa, crna i siva). Glava je sitna i skoro uvijek ima rogove. Prednji dio trupa, u odnosu na stražnji je slabije razvijen, a noge su tanke, čvrste sa dosta tvrdim papcima. Tjelesna masa odraslih ženki se obično kreće oko 40 kg, dok masa jarčeva varira između 40 do 60 kg, tek u iznimnim slučajevima do 70 kg. Koze obično jare samo jedno jare, tek u bolje hranjenim stadima indeks jarenja može doseći 1,2 do 1,3. Laktacija traje od 150 do 250 dana, pri čemu se proizvede oko 100 do 250 litara mlijeka.

Proizvodnja kostrijeti – grubog kozjeg vlakna po grlu iznosi između 200 i 400 g, što dakako ovisi o tjelesnoj razvijenosti, dobi, spolu i dr. čimbenicima.

Ova pasmina se održala unatoč dugogodišnjoj zabrani držanja, te je i danas iako češće u tipu križanca nego u čistoj pasmini, među najzastupljenijim na našim područjima. To može zahvaliti svojim karakteristikama lake prilagodljivosti i izdržljivosti, što joj daje i izvjesne prednosti u lošijim uslovima uzgoja u odnosu prema visokoproizvodnim specijaliziranim pasminama koza.

Tabela 9. Poželjne tjelesne mjere i proizvodne karakteristike balkanske šarene pasmine

Karakteristika	Koze	Jarci
Visina grebena (cm)	60 – 70	65 - 75
Tjelesna masa (kg)	40 - 50	50 – 65
Plodnost (%)	120 – 150	
Proizvodnja mlijeka (l)	150 – 300	
Tjelesna masa jaradi u dobi od 4 do 6 mjeseci (kg)	20 – 30	

Slika 9 i 10. Domaća balkanska rogata koza

5.3.2 Balkanska bijela

Balkanska bijela koza, također je autohtona pasmina koza. Morfološki je okarakterizirana u potpunosti bijelom bojom, koja je ponekad kremasta do svijetložuta. Balkanska bijela pasmina koza ima dužu i grublju dlaku, posebice na stražnjim bokovima. Glava koza je mala i suha, najčešće s rogovima. Ispod donje vilice i muških i ženskih grla raste brada. Prosječna masa odraslih ženskih grla iznosi između 35 i 50 kg, a muška grla postižu od 50 do 65 kg.

Variranje u tjelesnoj razvijenosti pod visokim je utjecajem uslova gajenja, pa tako u povoljnijim uslovima gajenja koze su razvijenije, a u siromašnijim sitnije. Mliječnost je osrednja te obično proizvedu između 250 do 300 litara mlijeka u laktaciji, a laktacija traje oko 250 do 280 dana.

Koze su jako plodne, te indeks jarenja iznosi 1,6 do 1,8. Ova pasmina je također okarakterizirana dobrom otpornošću i prilagodljivošću.

Tabela 10. Poželjne tjelesne mjere i proizvodne karakteristike balkanske bijele pasmine

Karakteristika	Koze	Jarci
Visina grebena (cm)	55 - 68	65 – 80
Tjelesna masa (kg)	40 - 55	55 – 70
Plodnost (%)	150 – 180	
Proizvodnja mlijeka (l)	300 – 350	
Tjelesna masa jaradi u dobi od 4 do 6 mjeseci (kg)	20-30	

Slika 11. Balkanska bijela

5.4 IZVORNE PASMINE KONJA

5.4.1 *Bosanski brdski konj*

Bosanski brdski konj je jedina bosanskohercegovačka autohtona pasmina konja. Ova pasmina se može naći u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, dijelovima Srbije, Makedoniji, te u dijelovima Hrvatske (Dalmacija, Kordun, Lika). Po međunarodnoj klasifikaciji bosanski brdski konj spada u kategoriju ponija, pa se shodno tome koristi i njegov naziv "bosanski poni" (engl. Bosnian Pony). Također, u literaturi koriste se i nazivi "bosansko-hercegovački brdski konj" i "balkanski konj".

Slika 12. *Bosanski brdski konj*

U nauci je prihvaćeno stanovište da su konji ove pasmine daleki potomci divljih konja tarpana i przewalskog koji su ukrštanjem sa arapskim konjima oformili pasminu današnjeg bosanskog brdskog konja. To je konj čelične tjelesne građe, nesrazmjerne snage, otporan na bolesti, snažne konstitucije i velike izdržljivosti, vrlo dobro prilagođen klimatskim prilikama područja na kojem živi, a zadovoljava se skromnom ishranom i smještajem. On se vrlo vješto i okretno kreće i po najnepristupačnijim planinskim predjelima noseći razne vrste tereta ili razne vrste jahača, uvijek oprezan i siguran. Vrlo je poslušan, a istovremeno dovoljno temperamentan. Kasnozreo je jer potpuno uzraste između pete i šeste godine života.

Kao proizvod ekoloških prilika u kojima su nastali postoji mnogo sojeva ovog konja od kojih su najpoznatiji glasinački i podveleški soj.

Glasinački soj se oblikovao pod većim uticajem arapskog konja i plodnijih područja Glasinca i područja sličnih Glasincu, te je to veći tip brdskog konja.

Podveleški soj je prilikom oblikovanja primio manju količinu krvi arapskih konja, proizvod je ljutog krša, te je to manji tip brdskog konja. Taj konj predstavlja prvobitni tip brdskog konja.

Tabela 11. Poželjne karakteristike konja bosanske brdske pasmine:

Visina grebena (štap):	Pastusi- 132 cm-144 cm (izuzetno 130-146) Kobile- 130-142 (izuzetno 128-144)
Obim prsa (pastusi i kobile) :	Minimalno 150 cm (maksimalni obim prsa nije ograničavajući faktor).
Obim cjevanice (pastusi i kobile):	Od 16 cm- 20 cm (izuzetno do 21 cm)
Težina (pastusi i kobile):	350 kg do 450 kg
Boja i oznake:	Poželjne su vrana, doratasta, alatasta, kulašasta, izabela, bez bijelih oznaka, čiste grive i repa. Prihvatljiva su grla sa manjim bijelim oznakama na glavi i nogama. Nepoželjne su siva odnosno bijela boja i šarci, sa izuzetno velikim bijelim oznakama.
Glava:	Suha, srednje velika i pravilna, plemenita, širokog čela, dobro povezana s vratom, ravnog profila, uspravno podignutih i malih ušiju, velikih i izraženih očiju i nozdrva, zdrava nosna sluzokoža, glava proporcionalna tijelu.
Vrat:	Prav i dobro nasađen, dobra veza prema zatiljku i grlištu, širok razmak između zatiljka i grlišta, srednje dug i dobro obrastao mišićjem.
Trup:	Dug, širok i dubok. Greben niži, dobro formiran. Grudi duboke i široke, rebra dobro i visoko zaobljena. Plečke srednje dužine i blago strme, mišićave i dobro povezane s grudnim košem. Leđa mišićava, fleksibilna, s kratkim, širokim i mišićavim spojem. Sapi duge i široke, blago nagete, dobro mišićave. Rep nisko nasađen i pravilan, jakog korijena.
Noge:	Pravilnih stavova, čvrste, s jasno izraženim zglobovima i tetivama, srednje duge cjevanice, kičica srednje duga normalnog položaja, kopita zdrava i proporcionalna tijelu konja.
Hodovi:	Impulsivni, stabilni i sigurni, otisak zadnje noge prelazi ispred otiska prednje noge.
Spolni dimorfizam:	Doro izražen.
Unutarnje osobine:	Mirnog temperamenta, poslušan i dobroćudan konj s voljom za rad.

5.5 IZVORNE PASMINE MAGARACA

5.5.1 *Hercegovački magarac*

Magarci su u prošlosti u većem dijelu Hercegovine bili zastupljeni kao radne životinje. Njihova snaga, izdržljivost i strpljivost korištena je uglavnom za nošenje tereta (odlazak u mlin, po vodu i sl.). Vanjstinom je hercegovački magarac jako srodan primorskodinarskom magarcu, te je u skupini manjih magaraca koji nastanjuju područje Dinarida. U grebenu je visok od 95 do 110 cm, sive boje s izraženim lopatičnoleđnim križem, zebričama na nogama i umjereno velikom glavom. Tjelesna masa odraslih mužjaka se kreće do 250 kg, a ženki do 200 kg. Dužina trupa iznosi u 107-110 cm, a obim prsa 113-115 cm. Boja može biti siva, smeđa, tamnosiva i crvenkasto smeđa. Čvrste je konstitucije, te skladne tjelesne građe. Prsa su plitka i uska, leđa ravna do blago uleknuta, sapi kose i slabe mišićavosti, noge čvrste, kopita mala i tvrda.

U pogledu ishrane nije zahtjevan, jer se zadovoljava sa malom količinom loše i kabaste hrane, a može da radi veoma dugo. Uzgajala ih je sirotinja za nošenje tereta i zemljoradničke radove. Najviše su uzgajani u Hercegovini, u planinskim vrletima i besputnim kamenjarima.

Još uvijek na području Hercegovine moguće je sresti magarca kakav je u ovom poglavlju opisan. Stoga ovoga magarca treba sačuvati od nestanka i zaborava, te ga ponovno uključiti u svakodnevnicu ruralnih sredina.

Slika 13. *Hercegovački magarac*

5.6 IZVORNE PASMINE SVINJA

5.6.1 Šiška

Po navodima Adilović, S., a prema nekim starijim podacima iz literature, u brdsko planinskim područjima Bosne i Hercegovine, postojala je primitivna autohtona pasmina svinja zvana šiška. Najvjerovatnije je dobila ime po privjescima-resicama na donjem dijelu vrata, koja je bila udomaćena u sjevernoj i srednjoj Evropi. Slavenski narodi prilikom seobe iz svoje postojbine vjerovatno su transportovali i šišku, koja se raširila skoro na svim područjima bivše SFRJ. Uzgajana je isključivo na ekstenzivnom principu, po hrastovim i bukovim šumama i do XIX. stoljeća bila je najdominantnija pasmina svinja na ovim prostorima. Postepenom sječom šuma i intenzivnijom poljoprivredom šiška je nestala sa ovih prostora ili je ukrštena sa drugim pasminama. Danas se mogu naći samo križanci šiške i to u zabačenim krajevima BiH. Po eksterijeru dosta liči na divlju svinju.

- Glava je velika, uska i dugačka, ravne profilne linije.
- Kao tipičan potomak evropske divlje svinje, ima dugu i nisku suznu kost.
- Uši su kratke i stršeće.
- Vrat je pljosnat i slabo mišićav.
- Leđa su "šaranasto" svedena i uska, sapi strme.
- Rebra su slaba, a prsa uska.
- Općenito: prednji dio je jače razvijen od stražnjeg.
- Čekinje su zamazano bijele ili žućkaste, a ponekad i smeđe.
- Jake leđne čekinje su veoma cijenjene u četkarskoj industriji.
- Kasnozrela je svinja jer puni razvoj dostiže za oko tri godine.
- Jednom godišnje ima prosječno 4-6 svijetlosmeđe prasadi sa uzdužnim (leđnim i bočnim) svjetlijim prugama (slično divljoj svinji).
- Tovnost i iskoristivost hrane su loši; dostiže tjelesnu masu do oko 250 kg.
- Meso je specifičnog okusa, zbog čega se rjeđe konzumira u svježem stanju, ali je traženo u proizvodnji pršuta, kobasica i drugih prerađevina.
- Veoma je vitalna otporna; opstala je i u uslovima ekstremnih uslova ishrane, klime i ostalih ekoloških faktora.
- Može biti agresivna i opasna po ljude (osobito djecu).
- Zbog slabih ekonomskih svojstava je potisnuta i prijeti joj istrebljenje.

Slika 14. Šiška

5.7 IZVORNE PASMINE PERADI

5.7.1 Domaća kokoš, Hercegovka ili Pogrmuša

Domaća kokoš po svojim proizvodnim svojstvima vrlo je slična divljoj kokoši. To je mala, sitna kokoš, koja može dobro letjeti. Najčešće je crne ili jarebičaste boje, ali može biti i raznobojna u svim kombinacijama, a ima ih i potpuno bijelih. Danas se vrlo teško može naći u čistom obliku i uzgoju. Ona je nekada bila zastupljena na cijelome prostoru Bosne i Hercegovine. Vrlo je živahnog temperamenta i pokretljiva je u traženju hrane. To je kasnozrela pasmina, pronosi tek sa 8-9 mjeseci. Nosivost je dosta slaba, oko 80 jaja godišnje. Jaja su dosta sitna, 50 do 55 grama težine, ljuska je bijele boje. Kvocanje i ležanje na jajima jako je dobro razvijeno. Brižne su majke. Otporna je na lošije uslove ishrane i smještaja. Prosječna živa masa kokoši je oko 1,5 kg a pijetlova do 3 kg. Meso je posebne teksture i vrlo ukusno.

Slika 15. Domaća kokoš

5.8 IZVORNE PASMINE PČELA

5.8.1 Siva pčela

Siva pčela (*Apis mellifera carnica*) je dobro obrasla kratkim dlačicama sive boje po čitavom tijelu, te je po boji dlačica i boje kutikule dobila ime.

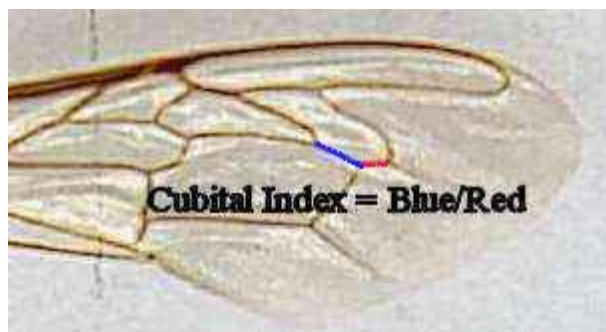
Tabela 12. Osnovne karakteristike pasmine sive pčele

Karakteristika	Radilica	Trut	Matica
Masa, grama	0,1	0,2	0,2
Duljina, milimetara	12-14	15-17	15-20
Duljina dlačica na 5-om kolutiću	0,25-0,35		
Duljina rilca	6,4-6,8		
Kubitalni indeks	2,4-3,0	1,8-2,3	
Diskoidalni pomak	Pozitivan	pozitivan	
Dumb-bell index	0,8-1,2		

Varijabilnost između jedinki pčela po fenotipu utvrđuje se morfometrijskim analizama. Morfometrijske karakteristike sive pčele različite su od drugih pasmina pčela te se koriste za utvrđivanje čistoće pasmine u nekom uzgoju.

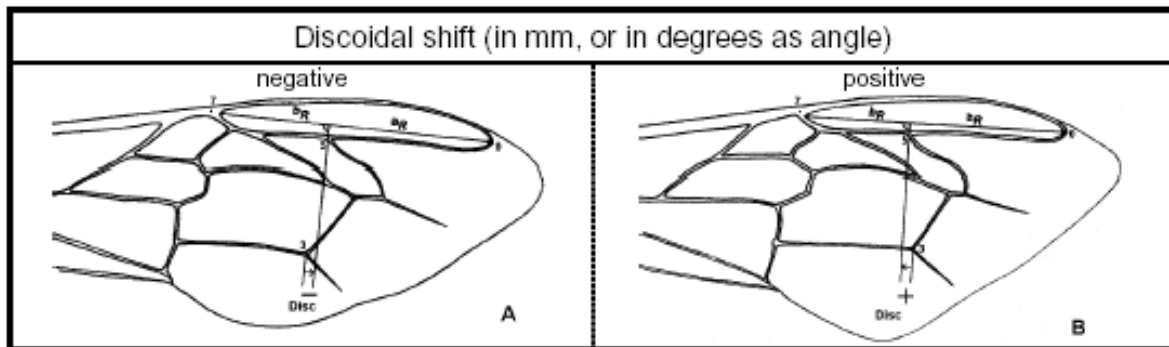
Od morfometrijskih parametara najčešće se koriste, boja kolutića, širina tomentuma na četvrtom kolutiću, duljina dlačica na petom kolutiću, duljina rilca, veličina goljenice zadnje noge, kubitalni indeks, dumb-bell indeks i diskoidalni pomak.

Kubitalni indeks je odnos stranica a i b treće kubitalne stanice na prednjem krilu pčele radilice, a mjeri se na najmanje 50 krila pčela. Kubitalni indeks govori o čistoći pasmine, odnosno utjecaju drugih pasmina pčela u uzgoju.

Prosječni kubitalni indeks za sivu pčelu iznosi 2,7, a kreće se o granicama 2,4 -3,0. Kubitalni indeks za melliferu je u prosjeku 1,7, a za ligustricu 2,3. Dopusšteno je da 15 % izmjerenih vrijednosti bude ispod 2,33.

Diskoidalni pomak je udaljenost crte (H) koja okomito pada na srednju liniju koja povezuje dvije krajnje tačke radijalne stanice i donje tačke (Di) diskoidalne stanice. Diskoidalni pomak je pozitivan kod sive pčele.

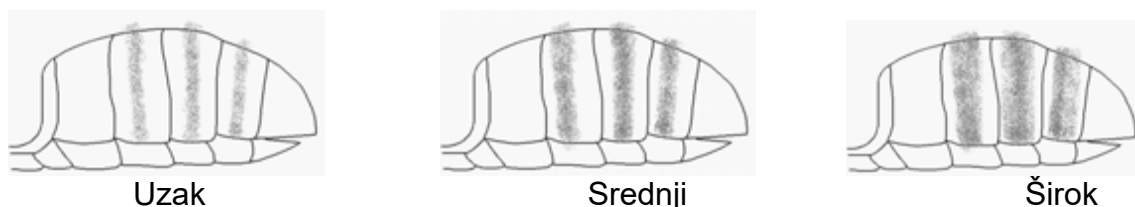

Korelacije kubitalnog indeksa, diskoidalnog pomaka i Dumb-bell indeksa daju jasnije podatke o pasminskoj pripadnosti, te se jasno odjeljuje *Apis mellifera mellifera* i *Apis mellifera carnica* pasmine pčela.

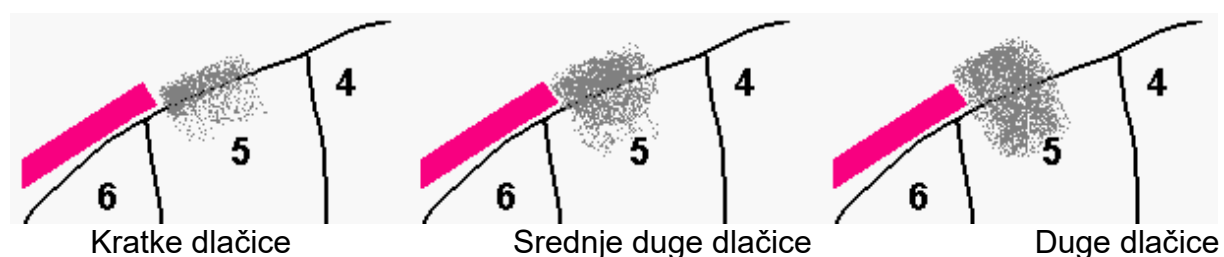
Boja kolutića na zatku je najbolje vidljiv znak pasminske pripadnosti pčela. Leđni poluprstenoviti kod sive pčele mogu biti sasvim tamni, mogu imati sa strane tačkice, pjegice, ili je cijeli prsten smeđe-crvenkasto-žut. Kod sive pčele ocjenjuje se drugi i treći prsten. Sive pčele mogu imati pjege i prstenove crvenkasto-smeđe. Ruttner (1988) smatra da je kod sive pčele dopustivo do 5 % pčela sa žutim prstenovima.

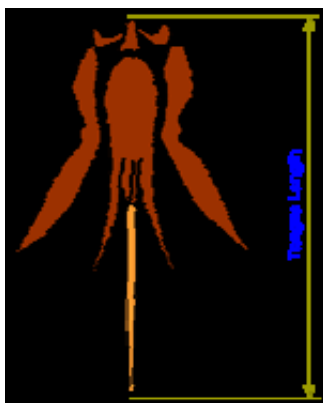
Širina tomentuma na četvrtom kolutiću je jedan od pomoćnih morfoloških oznaka pčela. Siva pčela ima srednje širok tomentum.

Duljina dlačica na petom kolutiću je osobina po kojoj se siva pčela razlikuje od tamne europske pčele. Kod sive pčele duljina dlačica je 0,25 – 0,35 mm. Oko 2/3 sive pčele je sa kratkim dlačicama.

Dužina rilca utječe na prinos meda. Siva pčela ima rilce duljine 6,4 – 6,8 mm. Talijanska i europska tamna pčela imaju kraće rilce, a kavkaska pčela duže.

Veličina goljenice zadnje noge posredno utiče na prinos meda. Cale (1967) je utvrdio da postoji korelacija između količine sakupljenog peluda i količine proizvedenog meda. Pčele s većom goljenicom mogu ponijeti više peluda te zajednica može uzgojiti više legla te time i povećati prinos meda.

Poklukar (1992) je utvrdio da površina goljenice u prosjeku kod sive pčele iznosi 2,647 mm², a volumen kuglice peluda 1,54 – 20,89 mm³, što jasno pokazuje da pčele s većom goljenicom mogu donijeti više peluda.

Biološke karakteristike sive pčele sive pčele su:

- brz proljetni razvoj
- dobro zimovanje s malim brojem pčela
- kako se smanjuje količina paše, tako se mijenja količina legla i broj pčela u košnici
- ima jak nagon za rojenje
- mirna je na saću
- nije sklona grabežu
- slabo lijepi propolis
- ima razvijen osjećaj orijentacije
- daje dobar prinos pčelinjih proizvoda

5.9 IZVORNE PASMINE PASA

5.9.1 *Tornjak*

Tornjak je pastirski pas čija je zemlja porijekla Bosna i Hercegovina, a dominantan region uzgoja u BiH je širi region planine Vlašić (centralni dio BiH). Ime Tornjak potiče od riječi "tor" što znači ograđen prostor za smještaj i odmor ovaca na otvorenom prostoru na planinskoj ispaši. Ova pasmina živi na području BiH koja je tu postojala hiljadu godina unazad, o čemu svjedoči i pisani dokument. Kroničari su ovog psa registrirali prije deset stoljeća pod nazivom Kanis montanus - planinski pas, a od davnina ga je naše domaće stanovništvo nazivalo Tornjak. Tornjak je kao autohtona pasmina registrovan 9. 5. 1981. godine pod imenom "Bosansko-hercegovački pastirski pas- tornjak". Za njega je tada otvoren jugoslovenski rodovnik. Formirana je komisija od kinoloških sudaca sa zadatkom da uradi stručni dio poslova potrebnih za standardizaciju pasmine i njeno registriranje kod FCI (Federation Cynologique Internationale – Međunarodna kinološka federacija) kao nove autonomne pasmine pasa pod gore navedenim imenom. Standard je urađen i finaliziran 5. 10. 1990. godine u Travniku.

Malo je priznatih pasmina pasa koje imaju tako stare i precizne podatke o svom postojanju, obliku, visini, boji i namjeni kao što je slučaj sa tornjakom. On je dugo vremena odolijevao svim uticajima drugih pasmina s kojima je dolazio u životni kontakt. Ni ljudi ni dodiri s drugim psima nisu uspjeli bitnije izmijeniti njegov izgled, narav i radne kvalitete. Najvjerovatnije su ga stari Slaveni doveli u ove krajeve iz svoje prapostojbine. Prema naučnim istraživanjima, skoro je neosporno da njegov predak potječe od Tibetanskog Mastifa, odnosno područja današnjeg Irana. Ekološki uslovi prebivališta tornjaka (surova kontinentalna planinska klima u arealu vuka i medvjeda i potreba njegovog gospodara), stvorile su psa tjelesno zdrava i snažna, skromnijih zahtijeva za smještaj i ishranu vrsnog čuvara.

Tornjak je plemenit, snažan, skladan i čvrst pas, skoro kvadratičan, prijatnog izgleda koji mu daje višebojna ili dvobojna gusta i duga dlaka, sa karakteristično nošenim kitnjastim repom. Glava, uši, prednji dio nogu i šape odlakani su kraćom, pravom i gustom dlakom, dok vrat ima izraženu grivu. Trup i zadnji dio nogu, kao i rep, odlakani su dugom tvrdom i pravom dlakom s gustom poddlakom. Dlaka ne bi smjela biti kraća od 9 cm, a što je duža to je poželjnija, osobito griva vrata i "zastavice" na nogama i repu.

Tornjak može da bude višebojan (šaren), trobojan i dvobojan. Najpoželjniji su višebojni psi, a u svim varijantama osobito se cijeni oštija razgraničenost boja. Njegova karakteristika je svjetliji obraz od boje trupa. Poželjno je, također, i lisa po sredini glave. Prskanost boja je dozvoljena, dok dvobojnost nije dozvoljena. Visina mužjaka na grebenu je 60 cm pa na više, a ženke 56 cm pa na više. Dužina trupa je najviše do 8% veća od visine mužjaka, do 10% je veća kod ženke. Visina prsa je oko 45 % visine grebena, a dozvoljene su i dublje grudi. Tornjak je staložen pas, dobroćudan prema ljudima, oprezno agresivan prema životinjama i drugim psima napadačima na gospodara, dom, tor i stado. Ustrajan je u izvršavanju postavljenih zadataka, lahko shvaća volju gospodara i lahko prihvata obuku, koju možda nije ni potrebno vršiti, jer

većina uzgajivača, koji imaju višegodišnje iskustvo s ovim psom će vam reći da je tornjak pas koji se uči, a ne dresira.

22. februar 2006. godine Generalni komitet FCI-a, na svojoj sjednici održanoj u Madridu, donio odluku o prihvatanju zahtjeva za uvrštavanje pasmine tornjak u nomenklaturu FCI priznatih pasmina. Pasmina tornjak ima pravo učešća na kako nacionalnim izložbama svih zemalja tako i na CACIB (Certificat d'aptitude au Championnat International de Beaute – internacionalni certifikat prvaka u ljepoti), izložbama, evropskoj i svjetskoj izložbi. Tornjak će se ocjenjivati po standardu usaglašenom 10. februara 2006. godine u Sarajevu. Tornjak je u statusu provizorno priznatih pasmina, bez prava na CACIB titulu, ali sa mogućnošću takmičenja za najljepšeg psa 2 FCI grupe, odnosno BIS na CACIB izložbama.

Tornjak je staložen pas, dobroćudan prema ljudima (zbog ataka mnogobrojnih osvajača oštri psi su ubijani), oprezno agresivan prema zvijerima i napadačima na dom, tor, stado ili gospodara. Ustrajan je u izvršavanju postavljenih zadataka, lahko shvata naredbu gospodara i obuku, nepodmitljiv je i nepovjerljiv prema strancima, vrlo je otporan na bolesti. Skromnih je zahtjeva u ishrani i smještaju (u snježnim noćima ostaje ležati u snijegu koji ga vrlo često i prekrije). Genetski je vrlo dominantan. Tijelo mu je vrlo snažno i skladno, pokreti lahki i skoro dostojanstveni. Dio lica (minimalno vrh njuške) je uvijek svjetliji od tamnih oznaka na tijelu.

Pogled je specifičan, bistar, samosvjestan, ozbiljan i miran. Dlaka s poddlakom bogata i tako složena da štiti od svih vremenskih nepogoda. Rep je kosmat i nošen visoko poput zastave.

Njuška kod tornjaka je tupo klinasta i često divergirana iako ima i drugih tipova glave. Kod pasa u dobi preko četiri godine zubalo je klješasto, a kod mlađih potpuno i makazasto. Oči su bademaste, smeđe do tamne. Ušne školjke su veoma pokretne, a pri kretanju zabacuju ih unatrag tako da vanjski slušni otvor - kanal ostane nepokriven (odlika autohtonosti). U stanju mirovanja psa uši su najčešće priljubljene uz glavu, a dozvoljeno odstupanje je najviše 1 cm. Uši su srednje duge, trouglaste i obrasle kraćom dlakom. Prelaz vrata u trup je skoro neprimjetan, trup i leđa su pravilno građeni, dok su sapi blago koso položene i mišićave. Prsa su čiroka i snažna, a izražena kosmatost i duga dlaka ostavljaju dojam masivnijih prsa nego što jesu. Dlaka je karakteristična na vratu jer tvori grivu. Posebno je karakteristična odlakanost repa kojeg tornjak nosi iznad leđne linije. Ovakvo nošenje repa je dijelom uslovljeno poslom kojeg tornjak obavlja (čuvanje i držanje na okupu stada ovaca), jer upućuje gdje se pas ili kuja nalazi u stadu, a osim toga ovakvo držanje repa je i odlika dominantnosti u odnosu na druge pse koji se nalaze uz isto stado ovaca.

Prosječna visina do grebena odraslih mužjaka je 65 - 70 cm, a ženki 58 - 65 cm, prosječan obim grudi kod odraslih mužjaka je 88 - 92 cm, a kod ženki 73 - 77 cm. Prosječna dužina trupa kod odraslih mužjaka je 72 - 75 cm, a kod ženki 63 - 67 cm, obim lijevog metacarpusa kod odraslih mužjaka je 14 - 16 cm, a kod ženki 11 - 13 cm. Prosječna tjelesna masa odraslog mužjaka je 35 - 50 kg, a kod ženke 28 - 40 kg.

Slika 16 i 17. Pas Tornjak

5.9.2 Barak - Bosanski oštrodlaki gonič

Bosanski oštrodlaki gonič - Barak je bosanskohercegovačka autohtona pasmina psa, prvenstveno namijenjena za lov na krupnu i sitnu divljač. Glavne osobine psa su temperamentnost, hrabrost i upornost, veoma je dobrog karaktera, otporan i tvrd u teškim uslovima lova na bh. planinama. Dobar je, istrajan i uporan gonič, sa srednje visokim do dubokim glasom. Barak je snažan pas, duge i srednje široke glave. Ima dugu i čekinjastu dlaku, koja se sastoji iz dva sloja. Osnovne boje su mu pšenično žuta, žutocrvena, zemljanosiva i tamnosiva.

Barak je 19. 06. 1965. registriran u Međunarodnoj kinološkoj federaciji - Federation Cynologique Internationale (F.C.I.) - pod imenom Ilirski gonič. Pod nazivom "bosanski oštrodlaki gonič - barak", pojavljuje se od 15. januara 1973, kada je pod brojem 155 upisan u VI FCI grupi, sa danas važećim standardom. U prošlosti je bio lovački pas bosanskih plemića. Postoje veoma stari pisani dokumenti koji opisuju pse oštre dlake na području Balkana. U Lovačkom listu br. 12. iz 1998. uvaženi prof. dr. Avdo Sofradžija iznosi nekoliko tema o bosanskim psima, te u ovom broju obrađuje bosanskog kostrušavog psa navodeći literaturu tj. navode iz knjige o bosanskim psima čiji je autor austrijski oficir na službovanju u Bosni Franc Laska. Laska je detaljno opisao te pse i vršio mjerenja pasa u raznim okruzima u Bosni. Oštrodlakog psa nazivao je bosanski kostrušavi pas. Laska navodi da su ga Turci nazivali barak (što je srodno sa nazivom brakirac) dakle gonič, a na arapskom jeziku barak doslovce znači munja. Laska kao dokaz iznosi pisani dokument o baraku iz 1683. godine i sam Laska (koji je u Bosni prakticirao lov) opisuje barake kao hrabre, tvrde i pouzdane goniče. Uslijed ratnih dešavanja brojno stanje pasmine je smanjeno.

Opšti izgled. Barak je snažan pas sa dugom i čekinjastom dlakom, duge i srednje široke glave, izraženih i gustih obrva, temperamentan, ozbiljnog - strogog izraza, uporan i hrabar. Iz važećeg standarda koji se koristi pri ocjenjivanju na izložbama mogu se naglasiti karakteristike bosanskog baraka kako slijedi.

Veličina: Visina baraka je 46-56 cm, idealno 52 cm, a dužina trupa mora biti veća od visine grebena za 10%. Težina je 16-24 kg, idealno 20 kg. Ženke su nešto manje od mužjaka.

Glava: potiljna kost je izražena, čelo neznatno ispupčeno, stop blago izražen, nosnik prav. Njuška je snažna i pravougaona, obrasla gustim brkovima i bradom, a gledano odozgo, srednje široka i sužava se prema nosu. Njuška je nešto duža od lobanje.

Ukupna dužina glave je 20-25 cm.

Nos: Nosna pećurka je široka, nozdrve široke, duboko razvijene, crne ili zatvorenosmeđe – kestenjste boje.

Usne: Duboko pripijene i nešto mesnatije.

Zubalo: Makazasto i potpuno, zubi jaki.

Oči: Krupne, ovalne, kestenjaste boje, pametnog i veselog izraza.

Uši: Visoko postavljene, srednje veličine. Prema vrhu su tanje i zaokružene, pravo vise, nešto punije.

Vrat: Prijelaz u potiljnom dijelu je izražen i koso na trup usađen. Snažan, srednje širok, a prema grudima se povećava. Koža je pripijena, elastična, na cijeloj površini prekrivena dlakom.

Trup: Leđna linija se blago spušta od grebena prema sapima. Greben je srednje izražen. Leđa su široka i mišićava, slabinski dio kratak i mišićav. Sapi su blago nategnute i široke (naročito kod ženki). Kukovi malo primjetni.

Grudni koš: Dug, srednje širok, slabo zaobljen i dubok bar do laktova. Prsa srednje široka.

Rep: Srednje visoko postavljen, u korijenu deblji, prema vrhu se sužava i dopire do skočnog zgloba ili ga malo prelazi. Nošen je nešto malo nagore, povijen i dobro odlakan.

Prednje noge: Pravilnih stavova gledano sa strane i sprijeda. Plečke duge, kose i mišićave. Nadlaktica duga i mišićava. Lakat umjereno priljubljen. Nadlaktica i podlaktica treba da sklapaju ugao od 90 stepeni. Podlaktica je vertikalna, mišićava i prava, sa jakim kostima. Šaplje je slabo primjetno. Došaplje je vertikalno i blago nagnuto do 10 stepeni i kratko. Šape mačje, skupljene, sa punim i tvrdim tabanima i jakim dobro pigmentiranim noktima.

Zadnje noge: Pravilnog stava gledano sa strane i otpozadi. Butine su srednje duge, široke i mišićave. Potkoljenica je jaka, duga, kosa i mišićava. Skočni zglob snažan i dobro postavljen. Došaplje je vertikalno, kratko i snažno. Zadnje šape su, nešto, duže od prednjih. Hod je izdašan i siguran.

Koža: Srednje debela, elastična, pripijena, dobro pigmentirana i dobro odlakana.

Dlaka: Duga, oštra i rastresito stršeća, sa gustom podlakom.

Boja: Osnovna boja je pšenično žuta, žutocrvena, zemljanosiva i tamnosiva. Često sa bijelim površinama po glavi u obliku lise, nosniku, podvratku, grudima, donjim dijelovima nogu ili na vrhu repa. Osnovne boje mogu biti kombinovane – dvobojni ili trobojni psi.

Slika 18 i 19. Bosanski oštrodlaki gonič - Barak

5.10 IZVORNE PASMINE GOLUBOVA

5.10.1 Travnički kratkokljuni golub

Pored svoje burne prošlosti Travnik ima dugu tradiciju u gajenju golubova. Stari dio grada sastoji se od mnoštva ulica i sokaka u kojima je skoro svaka druga kuća gajila golubove. Tako nije ni čudo što je upravo ovdje nastala jedna vrlo lijepa vrsta golubova – "Travnički kratkokljuni golub". Historija Travničkog kratkokljunog goluba počinje 1950. godine.

Travnički kratkokljuni golub nastao je oko 1950. godine ukrštanjem više kratkokljunih golubova i to: Praškog kratkokljunog, Bečkog kratkokljunog i Berlinskog kratkokljunog. Masovnim odgojem počinje se 1965. godine, da bi osnivanjem društva u Travniku 1982. godine došlo do prvog radnog standarda. Do današnjeg izgleda Travničkog kratkokljunog goluba došlo se strpljivim radom duži niz godina, nakon čega je sudijska organizacija zvanično usvojila standard travničkog kratkokljunog goluba 10. februara 1992. godine u Doboju.

Opšti izgled: Golub je sitnijeg izgleda, skladnih proporcija, sa širokim zaobljenim grudima. Živahne je prirode, veoma dopadljiv i atraktivan golub. Spada u grupu visokoletača kratkog kljuna, koji lete visoko u dobro zatvorenom jatu. Tijelo je dosta kratko, koso nošeno tako da se horizontalnom linijom zatvara ugao od 45 stepeni pa i više. Perje je čvrsto zategnuto, čvrsto priljubljeno uz tijelo i sjajno.

Glava: Mala okruglasta, dužina nešto veća od širine, bez kape (krune). Čelo se prema kljunu strmo spušta i sa kljunom čini liniju bez udubljenja.

Oči: Biserne boje sa malom zjenicom, a očni okviri su tanki jednostruki, ravni, sivkaste boje.

Kljun: Kratak, dužine 7-10 mm mjereno od zvala do kraja kljuna, debljine 6-8 mm u korijenu, zatvoren, malo povijen na dole, sivkasto-crne boje, (što tamniji to bolji). Nosne bradavice su tanke i bijelo naprašene.

Vrat: Srazmjerno debeo, prema glavi se sužava, malo lučno povijen.

Grudi: Široke, visoko nošene, blago isturene naprijed, mišićave, dobro razvijene i zaobljene.

Leđa: U ramenima široka, prema repu se srazmjerno sužavaju.

Krila: Dobro razvijena, naliježu na repna pera (rep), ali se ne ukrštavaju, nešto su kraći od repa.

Rep: Uzak sastoji se od 12-14 pera, pljosnat, prati liniju, ali ne dodiruju tlo (podlogu).

Noge: Kratke, široko usađene crvene boje, glatke i ne operjane. Nokti na prstima su sivkasto crne boje (u korelaciji sa kljunom).

Boje i šare:

Bijela, boja je po tijelu čisto bijela i snježna.

Rodasta, osnovna boja je bijela dok su dužina krilna i repna pera sivkastocrno oivičena (špicevi krila i rub repa).

Crna, osnovna boja je crna sa sjajnim prelivom.

Tigrasta, osnovna boja je crna (poprskana bijelim perjem) može biti manje i više tigrasta, a ne po leđnim i repnim perajima.

Plavkasto-siva sa prugama, osnovna boja je izmiješana sa plavim i sivim tonovima, zelenkastim sjajem preliva, a preko krila ima dvostruke pruge tamno-sive boje.

Veće greške: Uglasta, ravna velika i pljosnata glava, dugačak tanak, sivi ili bijeli kljun. Crven oči, a okviri široko crveno i žuto obojeni. Glomazna tijela, horizontalno držanje tijela, operjane noge, primjese crvene, žute i braon boje u perju.

Manje greške: Oči malo mutne, rozikaste, očni okviri malo svijetli i bijeli, nokti šarene boje, krila duga kao rep, ukrštanje krila (malo) kad rep ponekad dodiruje tlo, sitnije greške u prugama kod prugastih.

Slika 20 i 21. Travniki kratkokljuni golub

5.10.2 Sarajevski golub prevrtač

Preci sarajevskog prevrtača doneseni su u Bosnu za vrijeme vladavine Turske. U starim zapisima iz tog perioda sa ovog prostora ima više podataka koji govore o uzgoju ove vrste golubova. Prema tim zapisima prevrtače su tada držali tadašnji begovi i bogati građani Sarajeva. Hroničar Mula Mustafa Bešeskija spominje golubove prevrtače, koje su Sarajlije donosila na Jaliju-Bentbašu u korpama, puštali ih, a zatim ležeći na leđima posmatrali kako lete i kako se prevrtu. Prema kasnijim bilješkama i prednjima iz dostupne literature, u vrijeme austrougarske vladavine u Bosnu su golubovi prevrtači doneseni iz Izmiru. Golubove koji su se prevrtali ili pravili figure u vidu burgije uvezlo je više uzgajivača, a jedan od njih je bio austrijski činovnik po imenu Šnek, od čijeg jata i danas postoje tragovi i potomci.

Poslije drugog svjetskog rata u Sarajevu se pojavilo mnogo vrsta sarajevskog prevrtača, svih mogućih boja, sa mnogo načina prevrtanja i letenja. Dugom selekcijom došlo se do današnjeg tipa sarajevskog goluba prevrtača, koji se ustalio i okuplja sve više ljubitelja i zaljubljenika. Za opstanak rase zaslužni su u prvom redu uzgajivači iz Sarajeva i okolice.

Glava: Srednje veličine u skladu sa krupnoćom goluba, duguljasta, zaobljena, bez uglova i zaravni, malo zabačena. Čelo srednje visine, koso, blago se spušta prema kljunu. Bez kape.

Oči: Biserne. Zjenica mala, promjera približno jednakog širini očnog iris. Kod prskanih iris može biti protkan tamnoljubičastom bojom. Očni okvir čvrsto obuhvata oko, ali je tanak i uzan a bademaste je boje.

Kljun: Srednje dužine i debljine, vrh je malo povijen, sedefaste je boje a na vrhu kljuna može biti tamna tačka. Produžena linija kljuna mora da prolazi između zjenice i donjeg ruba oka.

Vrat: Srednje dužine u skladu sa tijelom u koga se skladno stapa, skoro je vertikaln a u odnosu na prsa malo zabačen.

Prsa: Široka, popunjena, naprijed isturena i zaobljena. Prsna kost neprimjetna.

Leđa: Kratka, koso položena i zaobljena i sa vratom i repom čine karakteristično sedlasto udubljenje.

Krila: Dugačka, široka i jaka sa dugim i širokim perima. Špicevi krila vise koso ispod repa ali ne dodiruju tlo i kraća su od repa za 1-2 cm.

Rep: Dug, širok kao širina prsa. Broj pera je od 14-18 širokih i dugačkih, složenih u dva reda. Raširen rep daje oblik lepeze. Pojavljuje se i vilo pero koje je nešto duže od ostalih. Podrepna i nadrepna pera su normalno razvijena. Sarajevski golub prevrtač nema trtičnu žlijezdu.

Noge: Niske do srednje visine, gole, mesnato-crvene boje. Prsti kratki sa tupim noktima, sedefaste boje.

Perje: Čvrsto, dugačko, široko i sjajno.

Boje i šare: Gaje se jednobojni: crni, plavi i plavo-kovani i u rijetkoj prskanoj u navedenim bojama. Svi sa metalnim sjajem na vratu.

Crna boja je zagasita a plavi može biti sa crnim ili smeđim prugama preko krila.

Kod prskanih osnovna boja je bijela ili sivkasto-bijela, a pojedina pera su prošarana crnom ili plavom ili plavo-kovanom bojom. Prskani golubovi poslije prvog i svakog narednog mijenjanja perja postaju tamniji, tako da nakon nekoliko godina na njima se zapažaju samo tragovi bijele boje. Ta pojava se naziva zatvaranje boje.

Grube greške: Krupno tijelo, kriva prsna kost, velika glava, kratka glava, okrugla ili čoškasta glava, ravno tjeme, uspravno čelo, kratak kljun, špicast kljun, taman ili šaren kljun, čuba ili kapa na glavi. Velika zjenica, ne odgovarajuća boja oka, debeli očni okviri crvene, ružičaste ili žute boje. Buljavo oko. Kratka krila, predugačka krila, zapinju za tlo, rep kriv ili razdvojen, rep sa manje od 14 pera, trtična žlijezda, tragovi perja na nogama, neodgovarajuća boja noktiju. Neintenzivne boje, nepravilne šare, jednobojna pera kod prskanih u prvoj godini života.

Veličina prstena: 7mm

Osnovna pasminska odlika im je prevrtanje unazad preko repa 2-3 ili više puta. Let im je lagan, treperav i brzo savladavaju visinu. Dobro istrenirani golubovi lete u grupi i to više sati uz učestale serije prevrtanja.

Greške u letu: Sve druge figure izvedene u zraku smatraju se greškom. Na primjer prevrtanje preko krila, gubljenje visine spuštanjem u spirali (kao pokvareni avion), propadanje kroz vazduh na repu i slično. To se smatra grubom greškom i isključuju se iz rasploda.

Slika 22 i 23. Sarajevski golub prevrtač

5.10.3 Bihaćki prevrtač

Postojbina ovog goluba je grad Bihać i šira okolica. Nastao ukrstanjem Sisačkog prevrtača sa Niškim visokoletačem i Vršačkim prevrtačem, a potom i sa Indijskim podnim prevrtačem. Period stvaranja pasmine je 1960-2000 godine. Zvanično priznat standard 2000 godine.

Bihaćki prevrtač leti u širokim krugovima i iz velikih visina počinje sa prevrtanjem u malim zbijenim krugovima, prevrće se brzo i dosta puta. Bihaćki prevrtač se prevrće unazad i na rep preko glave.

Opšti izgled: Golub je srednjeg rasta, veličine uličnog goluba, lijepe glave sa obaveznom lepezastom kapom na glavi, nosi krila na repu. Snažne je građe ali nije ni krupan ni sitan. Ponosnog držanja, živahan i temperamentan kao prevrtač.

Glava: Glava je okrugla sa užim i dužim čelom obavezno sa kapom koja je lepezasta i postavljena od uha do uha. Kapa stoji iznad glave a lepeza je jednake visine od početka do kraja. Od sredine kape po vratu prema leđima postoji grivica.

Oči: Oči su prosječne veličine, bijele boje sa crnom zjenicom, kod bijelih i srcastih primjeraka oči su tamne. Očni okviri su naglašeni boje mesa i jednostruki.

Kljun: Kljun je srednje veličine, deblji u korijenu, pri kraju zaobljen, bijele je boje, a kod obojenih primjeraka kljun je u korelaciji sa noktima. Nosnice su naglašene.

Vrat: Vrat je nešto duži uspravnog držanja.

Prsa: Prsa su široka i mišićava, blago isturena.

Leđa: Leđa su srednje dužine, srednje široka i blago nagnuta nazad prema repu.

Krila: Krila su dobro razvijena, dobro priliježu uz tijelo, nošena na repu, malo kraća od repa sa jakim ljetnim perima.

Rep: Rep je srednje dužine, uzak bez preloma i slijedi liniju leđa. Ne dodiruje tlo i ima 12 pera.

Noge: Noge su srednje dužine svijetlo-crvene boje bez perja, dok su nokti u korelaciji sa kljunom.

Perje: Perje je čvrsto, gusto, dobro priliježe uz tijelo sa naglašenim sjajem.

Boje: Jednobojni su: crni, crveni, žuti, plavi, plavo kovani, bijeli, srebrni, vuga i sivi. U svim navedenim bojama odgajaju se srcasti i šareni primjerci.

Grube greške: Okrugla glava sa uzdignutim čelom, viseća krila ispod repa, kratko nisko i zdepasto tijelo, bijela pera kod obojenih, kratke noge, dugačke noge, operjane noge, krupno tijelo.

Osnovna pasminska odlika ovog goluba je prevrtanje. Bihaćki prevrtač leti u širokim krugovima i na takav način savladava visinu. Sa velike visine počinje prevrtanje u malim i zbijenim krugovima, brzo i učestalo. Česti su i oni primjerci koji gube orijentaciju i udaraju o tlo. Grla koja se ne prevrću isključuju se iz daljeg uzgoja. Bihaćki prevrtač kao pasmina priznat je februara 2000 godine u Bihaću. Komisija koja je odlučivala o priznavanju ove pasmine na prvoj međunarodnoj izložbi u Bihaću dočekalo je oko 300 komada izloženih Bihaćkih prevrtača. Izlagan je po cijeloj Bosni i Hercegovini u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori.

Slika 24 i 25. Bihački prevrtač

5.10.4 Zenički prevrtač

Grupa zaljubljenika i stručnjaka za uzgoj golubova iz Zenice, krajem osamdesetih godina stvorila je novu pasminu goluba. Veoma atraktivnog izgleda sa naglašenim letom i prevrtanjem u zraku. Zenički prevrtač se od 1996. godine, uz njegov radni standard, počeo pojavljivati na izložbama širom Bosne i Hercegovine. A 2002. godine na 17. međunarodnoj izložbi sitnih životinja u Zenici, priznat je standard ovog goluba. Zenički prevrtač je nastao ukštanjem orijentalnog, zagrebačkog, sarajevskog i bačkog prevrtača, te lokalnog goluba. Sa obzirom da ima dosta sličnosti sa orijentalnim prevrtačem i prevrtanje u zraku mu je dosta slično ovoj vrsti goluba. Specifičnost zeničkog prevrtača je u tome što prilikom postizanja velikih visina i kod povratka vrši prevrtanje. Golub se prevrće na leđa praveći veliki broj premeta koje završava sjedanjem na rep i poslije toga ponovo se vraća svome jatu u letu.

Startni radni materijal je bio sastavljen od: Zagrebačkog prevrtača, Kečkemetskog letača i nekih mješanaca koji su bili prisutni to vrijeme u Zenici. Eksterijer goluba nije bio upitan zbog navedenog materijala, ali se postavljalo pitanje sa čime napraviti prevrtanje, dobar let i da se golubovi drže jata. Obzirom da se rat tek završio bili smo prinuđeni koristiti golubove koje smo imali pri ruci u to vrijeme. Tad smo koristili golubove rase Bački prevrtač i Sarajevski prevrtač ali oni nam nisu dali željeni rezultat, mada i danas u nekim našim golubovima ima krvi navedenih golubova. Kada smo ubacili Orijentalnog prevrtača došli smo do željenih rezultata, pa danas imamo goluba koji je po našoj mjeri.

Zenički prevrtač je golub koji lijepo izgleda, ima ga u svim bojama i leti visoko u jatu, izvodi akrobacije i u jatu pada na krov. Prošle godine na seminaru naših sudaca imao sam zadatak da prezentujem našim sudijama Zeničkog prevrtača i bili su zadovoljni onim što sam im iznio u svom izlaganju, a na kraju sam im rekao i jednu rečenicu koja mnogo govori o ovom golubu: „Zenički prevrtač je zahtjevan golub i na ovom golubu za dobrog golubara uvijek ima dobrog posla da se naradi dok ne dođe do željenog rezultata“.

Opšti izgled: Golub je srednjeg rasta, nešto sitniji od goluba uličara, skladnih proporcija dobro razvijenih grudi, blago isturenih naprijed. Živahne je prirode i spada u grupu srednjokljunih letača prevrtača. Karakteristika ove pasmine je da nosi krila ispod repa, koja se ne dodiruju što čini skladnu cjelinu u vizuelnom smislu.

Glava: Nešto manja, sitnija od glave Orijentalnog prevrtača, sa malom zaravni na tjemenu, bez uglova – ispupčenja, sa lijepo zasvođenim čelom koje prati liniju kljuna.

Oči: Krupne, bijele boje, očne ringle su malo naglašene, jednostruke i svijetle boje (toleriše se pojava tankih žilica u uglovima očiju).

Kljun: Nešto kraći od srednje dužine, u korijenu prilično jak, malo povijen na dole prati liniju čela, svijetle boje, dok je kod plavih, plavokovanih, vugastih i crnih, moguća pojava piktna na kljunu (nešto tamniji kljun) ali su cjenjeniji primjerci sa svjetlijim kljunom. Nosnice su nenaglašene.

Vrat: Srednje dužine, kod glave nešto tanji tako da lijepo (zvonasto) naliježe na trup, i u gornjem dijelu je sasvim malo povijen unazad.

Grudi: Dosta dobro razvijene, zaobljene i blago isturene naprijed.

Leđa: Nešto kraće dužine, prilično široka, malo ulegnuta (sedlasta bez uglova).

Krila: Dobro razvijena, opuštena (drže ih ispod repa) ne dodiruju se međusobno i ne dodiruju podlogu, neznatno su kraća od repa sa jakim i dobro razvijenim letnim perima.

Rep: Srednje širine (širine prsa) sa 12–16 pera, dobro razvijenih, koji u odnosu na tijelo (leđa) čini ugao od 30–50 stepeni. Poželjan je zaobljen rep koji se od korijena lagano širi i izgleda malo lepezasto, dok se toleriše malo už i malo zbijeniji rep.

Noge: Nešto kraće od srednje visine, široko postavljene i crvene boje, dok je boja noktiju u korelaciji sa bojom kljuna. Pojava operjanosti unutarnjeg dijela nogu je dozvoljena.

Perje: Čvrsto, gusto, dobro priljubljeno uz tijelo sa naglašenim sjajem.

Boje: Gaje se u svim standardnim bojama: crna, žuta, crvena, vugasta, plava sa crnim prugama, kovana u svim bojama, siva sa i bez pruga i sve su boje intenzivne.

Veće greške: Neskladno (izduženo) tijelo, uska izdužena glava, uska i duga leđa, nošenje krila na repu, dugačak, tanak, špicast i usađen kljun (ulegnuće između kljuna i čela), drvenasto perje, dok je pojava kape i žutih očiju greška za diskvalifikaciju, žute i crvene obočnice, suviše kratke ili suviše duge noge.

Manje greške: Robusno tijelo, nešto kraći i už rep, slabije razvijena letna pera, malo rozkaste oči, olukast ili zasvođen rep (vilo pero nije greška ako je fino formirano i nalazi se u sredini repa).

Slika 26 i 27. Zenski prevrtac

LITERATURA

1. Katica V., Hadžiomerović Z., Salkić A., Šakić V., Softić A.: Autohtone pasmine domaćih životinja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2004
2. Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH, (2013): Zakon o stočarstvu („Službene novine FBiH, broj 66/13“).
3. Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja Hrvatske, (2010): Nacionalni program očuvanja izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja u Republici Hrvatskoj.
4. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, (2010): Pravilnik o listi genetskih rezervi domaćih životinja, načinu očuvanja genetskih rezervi domaćih životinja, kao i o listi autohtonih rasa domaćih životinja i ugroženih autohtonih rasa ("Sl. glasnik RS", br. 38/2010),
5. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Crne Gore, (2008): Akcioni plan očuvanja genetičkih resursa u poljoprivredi (2009 – 2013).
6. Hrvatski savez uzgajivača ovaca i koza: Program uzgoja ovaca u Republici Hrvatskoj 1999.
7. Adilović S.: Uzgoj i selekcija svinja, Tisak Grafika-Šaran, Sarajevo 1997.
8. Adilović S.: Uzgoj koza, Tisak Grafika-Šaran, Sarajevo 1995
9. Ivanković A., Mioč B., Ramljak J., Ravić I., (2015): Autohtone pasmine dinarskog područja, Projekat očuvanja bioraznolikosti na području Buhova i Biokova, Javna ustanova Rera SD, Split.
10. Hrvatska poljoprivredna agencija: Rodoslovlja buše - Hrvatske izvorne pasmine goveda, Križevci 2012.
11. Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo: Prijedlog uzgojnog programa za ovčarstvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016.
12. Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo: Prijedlog uzgojnog programa za autohtonu pasminu buša u Federaciji BiH, Sarajevo 2025.
13. Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo: Prijedlog uzgojnog programa za bosansko brdskog konja u Federaciji BiH, Sarajevo 2025.
14. Federalni agromediterranski zavod Mostar: Prijedlog uzgojnog programa za kozarstvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, Mostar 2016.
15. Adilović S., Andrijević M.: Bosansko-hercegovačke autohtone pasmine domaćih životinja, Veterinarski fakultet, Sarajevo 2005.
16. Belić M., Ognjanović A.: Osnovi savremenog govedarstva, Zadruga knjiga, Beograd 1961.
17. Žiga E., Telalbašić R.: Bosanski brdski konj – monografija, Šahinpašić, Sarajevo 2008.
18. Hrasnica F., Ogrizek A.: Stočarstvo, Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb. 1961.

Broj: 03-3-2/7-1904/25
Sarajevo, 13.08.2025

Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva

LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA
DOMAĆIH ŽIVOTINJA U FEDERACIJI BIH

Sarajevo, srpanj 2025.

Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo
Odjeljenje animalne proizvodnje

**LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA DOMAĆIH
ŽIVOTINJA U FEDERACIJI BIH**

SADRŽAJ

1	UVOD.....	5
2	GENETSKE REZERVE AUTOHTONIH PASMINA U FBIH I HITNE MJERE ZA NJHOVO OČUVANJE	6
3	KLASIFIKACIJA STUPNJA UGROŽENOSTI POJEDINIH PASMINA I SOJEVA ...	8
4	LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA DOMAĆIH ŽIVOTINJA.	9
5	OPIS I KARAKTERISTIKE IZVORNIH PASMINA DOMAĆIH ŽIVOTINJA U FBIH	10
5.1	IZVORNE PASMINE GOVEDA	10
5.1.1	<i>Buša</i>	10
5.1.2	<i>Gatačko govedo</i>	12
5.2	IZVORNE PASMINE OVACA.....	14
5.2.1	<i>Pramenka</i>	14
5.2.2	<i>Dubski soj pramenke</i>	14
5.2.3	<i>Hercegovački soj pramenke</i>	15
5.2.4	<i>Kupreški soj pramenke</i>	16
5.2.5	<i>Privorski soj pramenke</i>	18
5.3	IZVORNE PASMINE KOZA.....	19
5.3.1	<i>Domaća balkanska rogata koza-domaća brdska koza</i>	19
5.3.2	<i>Balkanska bijela</i>	20
5.4	IZVORNE PASMINE KONJA.....	21
5.4.1	<i>Bosanski brdski konj</i>	21
5.5	IZVORNE PASMINE MAGARACA.....	23
5.5.1	<i>Hercegovački magarac</i>	23
5.6	IZVORNE PASMINE SVINJA	24
5.6.1	<i>Šiška</i>	24
5.7	IZVORNE PASMINE PERADI	25
5.7.1	<i>Domaća kokoš, Hercegovka ili Pogrmuša</i>	25
5.8	IZVORNE PASMINE PČELA	26
5.8.1	<i>Siva pčela</i>	26
5.9	IZVORNE PASMINE PASA.....	29
5.9.1	<i>Tornjak</i>	29
5.9.2	<i>Barak - Bosanski oštrolaki gonič</i>	31

5.10	IZVORNE PASMINE GOLUBOVA	33
5.10.1	<i>Travnički kratkokljuni golub</i>	33
5.10.2	<i>Sarajevski golub prevrtač</i>	34
5.10.3	<i>Bihaćki prevrtač</i>	36
5.10.4	<i>Zenički prevrtač</i>	37
LITERATURA		

1 UVOD

Očuvanje, zaštita i iskorištavanje izvornih pasmina se provodi sukladno Zakonu o stočarstvu („Službene novine FBiH“, broj 66/13) kao i drugim zakonima u FBiH i BiH koji se odnose na okoliš i biodiverzitet. BiH se obvezala da će djelovati sukladno ratificiranim sporazumima kojima se vrši zaštita imena i izvorne pasmine.

Konvencija o biološkoj raznolikosti («Službeni glasnik BiH», broj: 13/02); Predsjedništvo Bosne i Hercegovine na temelju članka V. točka 3.d) Ustava BiH, na 152. sjednici održanoj 04. listopada 2002. godine, donijelo je ODLUKU o ratifikaciji konvencije o biološkoj raznolikosti, RIO DE JANEIRO, 5. srpanj 1992. godine. Ratificira se Konvencija o biološkoj raznolikosti, po dobivenoj suglasnosti Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine na osnovu Odluke PS BiH broj:82/02 od 30. rujna 2002. godine. Ratificirana 04.10.2002. godine.

Ova konvencija je temeljna, zacrtala je novu koncepciju zaštite prirode, proširujući ovu detaljnost na očuvanje sveukupne biološke i krajobrazne raznolikosti i osiguranje održivog korištenja prirodnih dobara. Konvencija određuje biološku raznolikost kao raznolikost unutar vrsta, među vrstama i među ekološkim sustavima. Ona dakle obuhvata sve oblike života koji u cjelini sami po sebi predstavljaju vrijednost koju treba očuvati bez obzira posjeduju li još neke posebne vrijednosti koje im pripisuje čovjek. Konvencija uspostavlja očuvanje biološke raznolikosti kao temeljno međunarodno načelo u zaštiti prirode i zajedničku obvezu čovječanstva. Osnovni cilj konvencije je očuvanje i održivo korištenje biološke raznovrsnosti što podrazumijeva korištenje na način da se neće dugoročno osiromašiti živi svijet i njemu pripadajuća staništa nego će prirodni potencijal zemlje ostati na korištenje budućim generacijama.

BiH je 2002. ratificirala Konvenciju o biodiverzitetu. Konferencija Stranaka Konvencije je 2010. godine usvojila Nagoya protokol kao dopunski sporazum Konvencije. S obzirom da BiH nije potpisala Nagoya protokol prije isteka roka za njegovo potpisivanje, BiH može izvršiti pristupanje Protokolu. Konvencija ima tri glavna cilja:

- očuvanje biodiverziteta;
- održivo korištenje njegovih komponenti;
- pravedna raspodjela koristi koja proizlaze iz korištenja genetičkih izvora.

Izvorne i zaštićene pasmine i sojevi domaćih životinja nastale na teritoriju Federacije predstavljaju dio nacionalne biološke baštine, pod posebnom zaštitom države, koje se upisuju u registar izvornih pasmina koji vodi uzgojno-seleksijska služba.

Očuvanje i iskorištavanje pasmina i sojeva izvornih i zaštićenih pasmina obavlja se prema uzgojnim programima za pojedine pasmine i sojeve.

Očuvanje genetskih rezervi domaćih životinja vrši se na jedan od slijedećih načina, i to:

1) *In situ* ili *On farm* - što podrazumijeva konzervaciju, odnosno uzgajanje živih životinja u proizvodnim sustavima gdje su nastale ili se sada nalaze, a koji podjednako uključuje farme i ekstenzivne proizvodne sustave;

2) *Ex situ* - što podrazumijeva konzervaciju izvan proizvodnih sustava gdje su životinje nastale, koja može biti:

- (1) *In vivo* – uzgoj živih životinja u zoo-vrtovima, parkovima prirode, muzejima, istraživačkim institutima i dr;
- (2) *In vitro* - kriokonzervacija embriona, spermatozoida, oplođenih jajnih ćelija, DNK, somatskih ćelija i drugog biološkog materijala koji može biti iskorišten za rekonstituiranje životinje.

Zaštita izvornih pasmina i sojeva ostvaruje se držanjem potrebnog broja životinja za održavanje uzgoja i čuvanjem njihovog genetskog materijala.

Genetske rezerve domaćih životinja obuhvaćaju pojedine pasmine i sojeve domaćih životinja, koje se čuvaju u vidu minimalnog broja domaćih životinja, doza sperme, jajnih ćelija ili embriona.

Genetske rezerve izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja utvrđuje se u zavisnosti od vrste životinja i pri željenom odnosu spolova, a predstavlja najmanji broj domaćih životinja (odraslih grla) pojedine vrste, odnosno pasmine domaćih životinja, potreban za uzgoj i očuvanje njihove genetske raznovrsnosti.

Proračunom Federacije Bosne i Hercegovine osiguravaju se sredstva za zaštitu određenog broja domaćih životinja i genetskog materijala pojedinih pasmina i sojeva.

2 GENETSKE REZERVE AUTOHTONIH PASMINA U FBiH I HITNE MJERE ZA NJIHOVO OČUVANJE

Na temelju dobivenih informacija i istraživanja na terenu koje je uradio FZZP, dolazi se do zaključka da je broj jedinki pojedinih autohtonih pasmina jako mali i prelazi ispod kritične granice za opstanak pasmine. Dokazi da posjedujemo autohtone pasmine je da se one uzgajaju u čistoj krvi o čemu se vodi adekvatna matična dokumentacija ili da ih ima u tolikom broju koji prelazi broj gdje ne dolazi do ukrštanja sa drugim pasminama pa sa sigurnošću možemo reći da se radi o autohtonoj pasmini, kao što je slučaj kod pramenke.

Što se tiče grupe autohtonih pasmina kod kojih se vodi adekvatno matično knjigovodstvo radi se o malobrojnoj populaciji bosanskog brdskog konja, te veći broj pasa tornjaka i baraka uz evidenciju kinološkog saveza. Uočeni su pojedini primjerci buše ali bez adekvatne evidencije i planskog sustavnog uzgoja. Kod ostalih pasmina slična je situacija te uslijed izostanka poticaja za ovaj i sustavnog u-s rada nemamo pouzdanih informacija.

Treća grupa su životinje koje su u tipu autohtonih pasmina, odnosno po eksterijeru odgovaraju autohtonoj pasmini. To su jedinke koje se nalaze u slobodnom narodnom uzgoju, za koje ne postoji matično knjigovodstvo, i koje u većoj ili manjoj mjeri imaju karakteristike pasmine, odnosno imaju više ili manje krvi autohtone pasmine. Uslijed dugotrajnog djelovanja uvezenih pasmina, u proteklom razdoblju, neselektivnog uzgoja, neplanskog osjemenjavanja, kao i izostanka brige o ovim kategorijama domaćih životinja, došlo je do gubitka udjela krvi autohtonih pasmina. Međutim, i to zavisi od regije do regije, pa je u nekim krajevima FBiH taj utjecaj bio slabiji. Upravo prema tom saznanju, BiH treba da usmjeri svoje aktivnosti kako bi identificirala određeni broj jedinki pojedinih pasmina, i stavila ih u planski uzgoj. Nužno je kroz detaljan program očuvanja autohtonih pasmina, gdje se određeni segmenti nalaze i u ovom dokumentu, odrediti minimalan broj jedinki neophodnih za uzgoj svake

pojedine pasmine, te sustavnim uzgojem uz poticaj države sprovesti planski uzgoj uz nadzor stručnjaka iz ove oblasti.

Prema tome, u ovom trenutku sa sigurnošću možemo reći da su prema standardima FAO bosanski brdski konj, buša, domaća koza, domaći magarac, domaća kokoš i šiška kritično ugrožene pasmine i prijeti im nestanak.

Pas tornjak, pas barak, svi sojevi pramenke, su pasmine čiji broj osigurava opstanak i nisu kritično ugrožene, ali ih treba staviti pod nadzor uzgojno selekcijskih službi te uraditi uzgojne programe za sve pasmine.

FZZP kroz ovaj dokument predlaže hitnu mjeru zaštite autohtonih pasmina tako što će se kroz stručni sustavni operativni rad i redovne poticaje države, odmah krenuti u popunjavanje minimalnog broja jedinki za svaku pasminu (tabela 1) te kroz In situ način, jer je to vjerojatno, u ovom trenutku najbolji način za očuvanje pasmina zaustaviti negativan trend smanjenja broja jedinki kod skoro svih autohtonih pasmina. Po uzoru na neke susjedne države u tabeli 1 je predložen minimalan broj životinja za svaku pasminu.

Tabela 1. Minimalan broj jedinki autohtonih pasmina za njihovo očuvanje

Vrsta životinje	Minimalan broj životinja
Goveda	300
Konji/magarci	350
Ovce/koze	250
Svinje	200
Perad	300

Od ovog broja u tabeli 1. treba računati da je broj muških jedinki 5%.

3 KLASIFIKACIJA STUPNJA UGROŽENOSTI POJEDINIH PASMINA I SOJEVA

Ocjena ugroženosti ili stanja rizika pojedinih pasmina i populacija domaćih životinja je jedan od bitnih elementa planiranja i upravljanja procesom očuvanja genetičkih resursa.

Ova ocjena preliminarno ukazuje na stupanj urgentnosti poduzimanja budućih akcija, stoga je neophodno jasno sagledavanje veličine populacije i na osnovu toga ocjene stanja rizika.

Za klasifikaciju stanja rizika određene populacije ili pasmine domaćih životinja koriste se razne metodologije, pri čemu se kao osnovni kriterij uzima neki od navedenih parametara:

- broj ženskih priplodnih grla (N_f),
- efektivna veličina populacije (N_e), izračunava se po formuli: $N_e = 4N_fN_m / (N_f + N_m)$, gdje je N_f – broj ženskih, a N_m – broj muških priplodnih grla,
- efektivna veličina populacije uz procjenu stupnja uzgoja u srodstvu.

U tabeli 2. iznosi se primjer jedne od klasifikacija, koja je sačinjena i preporučena od strane FAO (1992), dijelom modificirana 2007., a bazira se na broju ženskih priplodnih grla u populaciji. Međutim, svaka država može, uvažavajući svoje interese i potrebe, propisati skalu za klasifikaciju razine ugroženosti i minimalnog broja grla neophodnih za njihovo očuvanje.

Tabela 2. Klasifikacija stupnja ugroženosti i stanja populacije (FAO)

Kategorija ugroženosti	Stanje populacije
Nestala pasmina	- Pasmina je potpuno nestala, tj. nema živih ni ženskih ni muških priplodnih grla, niti konzerviranog sjemena, jajnih ćelija ili embriona
Kritično stanje	- Pasmina čiji je ukupan broj ženskih priplodnih grla manji od 100, a ekvivalentno tome broj muških priplodnih grla manji od 5, ili - Pasmina čija je ukupna populacija neznatno preko 100 grla, gdje je 80% grla u čistoj pasmini i u opadanju je.
Ugrožena pasmina	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla između 100 i 1000 ili ekvivalentno tome brojem muških priplodnih grla između 5 i 20, ili - Ukupna populacija je neznatno preko 1000 grla, gdje je učešće grla u čistoj pasmini oko 80% i populacija je u opadanju.
Osjetljiva – ranjiva pasmina	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla između 1000 i 5000 ili ekvivalentno tome brojem muških priplodnih grla između 20 i 100, ili - Ukupna populacija je neznatno preko 5000 grla, gdje je učešće grla u čistoj pasmini oko 80% i populacija je u opadanju.
Polustabilna populacija	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla između 5000 i 10000 ili ekvivalentno tome brojem muških priplodnih grla između 100 i 500.
Nije ugrožena, ali je treba promatrati	- Pasmina ili populacija sa brojem ženskih priplodnih grla većim od 10000.

4 LISTA IZVORNIH I ZAŠTIĆENIH PASMINA I SOJEVA DOMAĆIH ŽIVOTINJA

Lista autohtonih pasmina domaćih životinja i ugroženih autohtonih pasmina u Federaciji Bosne i Hercegovine obuhvaća slijedeće pasmine, i to:

1. GOVEDA

- Buša
- Gatačko govedo

2. OVCE

- Pramenka, sojevi:
 - Dubski soj pramenke
 - Hercegovački soj pramenke
 - Kupreški soj pramenke
 - Privorski soj pramenke

3. KOZE

- Domaća balkanska rogata koza
- Balkanska bijela

4. KONJI

- Bosanski brdski konj

5. MAGARCI

- Hercegovački magarac

6. SVINJE

- Šiška

7. PERAD

- Domaća kokoš, hercegovka ili pogrmuša

8. PČELA

- Siva pčela (*Apis mellifera carnica*)

9. PSI

- Bosansko-hercegovački pas tornjak
- Bosanski oštrodlaki gonič barak

10. GOLUBOVI

- Travnički kratkokljuni golub
- Sarajevski prevrtač
- Bihaćki prevrtač
- Zenički prevrtač

Ugrožene izvorne pasmine su one pasmine domaćih životinja kod kojih ukupan broj ženskih priplodnih grla nije veći od:

1. za goveda - 7.500 grla;
2. za ovce - 10.000 grla;
3. za koze - 10.000 grla;
4. za konje - 5.000 grla;
5. za svinje - 15.000 grla;
6. za perad - 25.000 kljunova.

5 OPIS I KARAKTERISTIKE IZVORNIH PASMINA DOMAĆIH ŽIVOTINJA U FBiH

5.1 IZVORNE PASMINE GOVEDA

5.1.1 Buša

Povijest buše. Buša spada u skupinu kratkorožnih goveda - *Bos brachyeros europeus*. Poznata je i pod nazivom domaće planinsko ili ilirsko govedo. Spada u primitivne (ekstenzivne) pasmine goveda koje nalazimo u krajevima u kojima je čovjekov utjecaj na uzgoj vrlo slab.

Pojedini stručnjaci navode da je njena migracija ka našim područjima krenula iz Zapadne Europe, preko Alpa, prema jugoistočnoj Europi, te potom prema Aziji i Africi. Pred kraj devetnaestog stoljeća, importom plemenitijih pasmina goveda, počeo je opadati broj buša na ovim prostorima.

Različiti okolišni uvjeti, ciljevi i uvjeti uzgoja rezultirali su različitim sojevima buše. Kao pasmina buša nije značajna samo za područje Bosne i Hercegovine, budući da se srodni sojevi nalaze i u susjednim zemljama jugoistočne Europe, pa se tako kao sojevi navode bosanska, hercegovačka, lička, dalmatinska, crnogorska, makedonska i srbijanska buša, a sojevi se međusobno razlikuju u obilježjima fenotipa i zastupljenosti boja.

Danas se one najčešće mogu pronaći samo u najzabačenijim planinskim područjima Bosne i Hercegovine, na mjestima prvobitnog uzgojnog područja gdje su uzgojne prilike i uvjeti držanja buše ekstenzivni, a glavni izvori hrane su prirodni pašnjaci sa ekstenzivnih livada. Na ostalim područjima javljaju se križanci buše većinom sa pasminama sivo-alpskog i smeđeg goveda.

Uzgojno područje buše i njenih križanaca sa plemenitijim pasminama goveda su krševiti planinski prostori naše zemlje.

Opis i karakteristike pasmine. Buša je u odnosu na europske plemenite pasmine sitno govedo, spada u skupinu jednobojnih goveda. Od boja pojavljuju se različite nijanse crvene, smeđe, sive, crne te žućkasto-crvene. Kod jednobojnih tamnih grla nalazi se karakteristična tamna pruga, koja se proteže linijom leđa. Vrlo rijetke su šarene buše. Zbog slabe ishrane ima relativno duguljastu, suhu i usku glavu. Čelo je srednje široko do široko i kratko, rogovi izbijaju iz čeonih kostiju najprije u stranu, a zatim prema gore vrhovima okrenutim jedan prema drugom. Baza rogova je žućkasto, bijela, prema sredini tamnija, prljavo bijele boje, dok su vrhovi rogova crni. Gubica je pigmentirana, oko pigmentirane sluzokože nalazi se rub bijelih dlaka - "srneća gubica". Vrat je srednje dug, plahtica slabo razvijena, greben nizak i srednje širine, grudi uske i dosta duboke. Trup je razmjerno kratak, zdjelica uska i prema korijenu šiljata, sapi oborene. Leđa su uska, kratka i ravna. Rep je tanak i dužine do skočnog zgloba. Vidljive sluznice i papci su tamnije pigmentirani do skoro crni. Bikovima je najčešće donja trećina ili polovica testisa tamne do crne boje. Prednje noge imaju pravilan stav, a stražnje u većini slučajeva «iks stav», nogu. Vime je kratko, plitko, djelomično pigmentirano, slabo izraženo, ima pravilan oblik i prekriveno gustim dlakama sa kratkim sisama. Koža je elastična, tanka i meka, ali ima i znatan broj grla sa grubom i debelom kožom. Dlaka

njegovanih goveda je kratka, masna i sjajna, a u slabije njegovanih gusta, duga i lepršava.

Tjelesna masa buše kreće se od 150- 300 kg, a ima primjera gdje dostignu težinu i preko 320 kg. Telad su prosječne tjelesne mase 12-20 kg. Kod krava život prosječno traje 10-12 godina i za to vrijeme otele 7-10 teladi. Životni vijek kod dobrih uvjeta života traje 15 i više godina. Mliječnost buše je relativno niska, uglavnom, zbog slabe ishrane, prosječna mliječnost je relativna i kreće se u rasponu od 700 – 1.500 litara po laktaciji, sa oko 4 % mliječne masti.

Zdravlje i konstitucija buše su, uglavnom zadovoljavajući iako vrlo često živi u neadekvatnim uzgojnim prilikama, vrlo se lako prilagođava promjenljivim prilikama sredine.

Junice se prvi put pripuštaju sa 22-25 mjeseci, odnosno sa potpunim izrastanjem prvog para sjekutića. Sa dobi od 30-36 mjeseci se po prvi put pripuštaju bičiči. Plodnost buše je, s obzirom da se radi o primitivnoj pasmini, vrlo dobra. Oko 90% krava teli se redovno svake godine. U normalnim prilikama ishrane i držanja u godini dana daje jedno tele.

Tabela 3. Tjelesne mjere buše

Redni broj	Tjelesne mjere	Varijacije, cm
1.	Visina do grebena	102 - 112
2.	Visina do križa	109 – 126
3.	Dužina trupa od visine grebena	112 - 125
4.	Širina grudi	25 – 45
5.	Dubina grudi	45 - 65
6.	Širina zdjelice	30 - 50
7.	Dužina zdjelice	35 - 50
8.	Obim grudi	135 – 170
9.	Obim cjevanice	12 - 18
10.	Dužina glave	40 - 50
11.	Širina čela	15 - 25

Slika 1 i 2. Buša

5.1.2 Gatačko govedo

Povijest gatačkog govečeta. Nastalo je križanjem bosanske buše prvo sa viptalskim i montafonskim bikovima, a kasnije sa oberintalskim bikovima. Ova pasmina goveda ima karakterističnu sivu boju. Domovina gatačkog goveda je šira regija Gacka kao planinska regija istočne Hercegovine sa prosječnom nadmorskom visinom oko 1.200 m nadmorske visine, sa surovom kontinentalnom klimom.

Po anektiranju Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske monarhije i uspostave administracije, stočarska politika austrijskih vlasti, a posebno u govedarstvu, bila je da se što prije poveća prosječna proizvodnja mesa, mlijeka i drugih proizvoda. U tom smislu cilj je bio da se poveća tjelesna masa goveda. Da bi se to postiglo, bosanska vlada je pozvala u to vrijeme najpoznatijeg stočarskog stručnjaka monarhije, prof. dr. Leopolda Adametza da predloži smjernice za unaprijeđenje govedarstva. Adametz je predložio da se u procesu križanja sa bušom koristi današnje sivo alpskog goveda koje je također sitnije građe od drugih inozemnih pasmina, skromno, otporno, adaptibilno i relativno dobre mliječnosti. U radu na oplemenjivanju buše od 1887. godine središte uzgojnog rada je bila Stočarska stanica u Gacku. Iste godine uvezeno je 300 bikova sive alpske viptalske pasmine, koji su veličinom, tjelesnom masom i skromnošću u ishrani odgovarali gatačkom kraju. Od 1905. godine kastriraju se bikovi bušaci, sa ciljem isključivog pripusta samo viptalskih bikova. Poslije Prvog svjetskog rata za područje Gacka nabavljeni su bikovi montafonskog goveda. Danas se na području Gacka, Nevesinja, Bileće, Berkovića i Kalinovika uzgaja oko 8500 grla gatačkih goveda. Zastupljeno je kako vještačko osjemenjavanje tako i prirodno parenje. Najveći broj grla nalazi se u Gacku, gdje su i najbolji proizvodni rezultati. Međutim, početkom rata devedesetih godina u Bosni i Hercegovini, svi radovi na daljnjem selekcijskom radu, gotovo prestaju.

Opis i karakteristike pasmine. Boja krava može biti siva, zagasito siva, do mrka (koja je najkarakterističnija u bikova) sa zelenkastim nijansama. Nekada se javlja i smeđa boja. Tjelesna masa krava iznosi od 450 – 500 kg. Težina novorođene teladi je oko 35 kg. Prosječan proizvodni vijek kreće se od 7 – 8 godina pa do 15 godina. Prosječna proizvodnja mlijeka kreće se od 3.600 - 4.500 litara sa oko 3,9% mliječne masti i 3,4% bjelančevina. Stasavanje je sporo a konstitucija i plodnost zadovoljavajuća.

Krava gatačkog goveda lako donosi mlade na svijet, odnosno nema većih problema tokom telenja i da veliki broj mladunčadi ostaje živo. Prvi pripust junica vrši se u dobi od 15 – 22 mjeseca.

Za gatačko govedo se može reći da pripada grupi goveda kombiniranog tipa proizvodnje. Radovi na gatačkom govečetu trebaju da idu u cilju poboljšanja dvojnog smjera proizvodnje, a uz što manje gubitke na njegovim zdravstvenim i aklimatizacijskim odlikama.

Tabela 4. Tjelesne mjere gatačkog govečeta

Redni broj	Tjelesne mjere	Varijacije, cm
1.	Visina do grebena	112 - 125
2.	Visina do križa	115– 128
3.	Dužina trupa	125 - 150
4.	Širina grudi	20 – 40
5.	Dubina grudi	48 - 60
6.	Širina zdjelice	30 - 50
7.	Dužina zdjelice	35 - 50
8.	Obim grudi	135 – 170
9.	Obim cjevanice	15 - 20
10.	Dužina glave	45 - 55

Slika 3 i 4. Gatačko govedo

5.2 IZVORNE PASMINE OVACA

5.2.1 *Pramenka*

Pramenka je autohtona bosanskohercegovačka pasmina ovce. To je ovca kombiniranih proizvodnih osobina (meso-mlijeko-vuna). Živa mjera ovaca se kreće između 60 i 70, a ovnova između 80 i 100 kg. Proizvodnja mlijeka je relativno velika, a znatno varira između sojeva (od 70 – 130 l i više u laktaciji od 6 mjeseci) i zavisi također od ishrane. Težina runa u prosjeku iznosi 1,4 kg. Boja runa je najčešće bijela, mada kod nekih sojeva može biti mrko pa i crno. Plodnost pramenke je relativno dobra. Od 100 ojanjenih ovaca dobija se 100-110 janjadi. Porođajna težina janjadi je između 2 i 4 kg, što zavisi od soja i razine ishrane majki. Janjad su otporna a mortalitet je nizak. Sojevi pramenke su nastali na našim različitim makroklimatskim, hranidbenim i geografskim uvjetima (dubski, privorski, kupreški, hercegovački). Genetski potencijal svih sojeva pramenke nije dovoljno iskorišten u našoj zemlji. Za genetsko unaprjeđenje pasmine neophodno je početi sa organiziranim uzgojno selekcijskim radom i početi sa procesom umatičavanja, jer su to osnove za očuvanje, zaštitu i unaprjeđenje pasmine.

5.2.2 *Dubski soj pramenke*

Nastala je u širem području Travnika (Srednja Bosna, područje Vlašića u okolini Mehurića) u području Duba gdje je i danas najviše rasprostranjena, na nadmorskoj visini od 800-1.200 metara. U praksi se koriste još i nazivi travnička i vlašićka pramenka. Travnička ovca spada među najkrupnije sojeve pramenke, te kao i ostali sojevi, pripada grupi ovaca kombiniranih proizvodnih svojstava meso, mlijeko, vuna. Prsa su joj prilično duboka, ali relativno uska, što je opća odlika svih sojeva pramenke. Vrat je dug, slabije do srednje mišićav, a greben dobro izražen. Leđna linija je duga, ravna i pravilna, završava s dugim repom. Trup se nalazi na čvrstim, jakim i pravilno postavljenim nogama. Papci su crni, pravilni, jaki i čvrsti. Glava je srednje razvijena s polustršećim, najčešće crno pigmentiranim ušima. Ovce i ovnovi mogu biti šuti i rogati. Glava je obično bijele boje s manje ili više crno pigmentiranim stranama lica od usana do očiju. Duž čela i nosnog dijela do nozdrva i vrha gornje usne pruža se bijela traka u vidu lise. Ovnovi imaju ispupčen profil glave, a ovce ravan. Tijelo je prekriveno otvorenim runom sastavljenim od dugih (22,63 cm), šiljastih i bičastih pramenova koji nerijetko sežu sve do zemlje. Trbuh, donji dijelovi nogu, ponekad i vrat nisu obrasli vunom, nego gustom dlakom. Runo je u najvećem broju slučajeva bijele boje, iako ima pojave određenog manjeg broja grla s crnim ili sivim runom.

Slika 5. Dubski soy pramenke

Tabela 5. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla dubske pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	66-70	73-78
Tjelesna masa, kg	65	82-90
Plodnost	120-150	
Proizvodnja mlijeka	90-1201	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	15-18 kg	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	2-2,5,0	3.5-4.5

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.2.3 Hercegovački soy pramenke

Ovaj soy pramenke se najviše gaji u jugoistočnom dijelu BiH. U praksi se koriste i nazivi stolačka i humska pramenka. To je ovca malog tjelesnog okvira i skromne proizvodnje, ali izuzetno ukusnog mesa, koje se svrstava u specijalitete domaće kuhinje. Ovo je izraženo usred manje tjelesne mase, manje količine kostiju, kao i niza ljekovitog bilja koje raste na kršu Hercegovine, među kojima je posebno poznata trava zanovijet.

Hercegovačka (humsko, stolačka) pramenka predstavlja izuzetno vrijednu populaciju ovaca. Vrijednost ove pasmine treba sagledavati prvenstveno kroz činjenicu da se uzgaja na područjima gdje vladaju teški uvjeti života i da je kao takva jedan od bitnih razloga opstanka stanovništva na tim područjima. Povijesno, BiH ima bogatu pastirsku prošlost. Računa se da je danas ostalo svega nekoliko tisuća čistokrvnih ovaca ovog soja, što je sasvim u skladu s općim trendom pada broja ovaca, premda se u zadnje vrijeme bilježe i neka pozitivna kretanja. Vrijednost humske (humnjačke) pramenke leži i u činjenici da se radi o BiH izvornoj pasmini ovaca, što za proizvode dobivene od ove pasmine predstavlja mogućnost stjecanja prava zaštite oznakama kvaliteta (izvornosti, geografskog podrijetla i zajamčenog tradicionalnog specijaliteta). Područje uzgoja ovoga soja je donja Hercegovina na nadmorskim visinama od 300 – 350 m, a riječ je o općinama Stolac, Ljubuški, Čapljina, Neum, Ljubinje, Čitluk, Široki Brijeg i Grude. Sve ove općine karakterizira submediteranska klima s vrlo sušnim ljetima, te blagim zimama sa dosta padavina. Obično se u proljeće ovce izgone na ljetnu ispašu

na kraške planine visoke Hercegovine, gdje ostaju do jeseni, a zatim se ponovno vraćaju na zimovanje. Većina uzgajivača drži od 5 – 150 grla. U novije vrijeme jedan broj uzgajivača tijekom cijele godine svoje stado drži na imanju.

Ovce su bez rogova, ovnovi rogati ili šuti. Boja runa je bijela, rjeđe crna, a glava je obrasla kratkom dlakom, bijela poprskana crnim sitnim pjegama. Noge su tanke, čvrste, poprskane sitnim crnim pjegama ili bijele. Mlijeko koje se muze ide u prerađu za proizvodnju ovčjeg sira iz mijeha.

Slika 6. Hercegovački soj pramenke

Tabela 6. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla Hercegovačke pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	50	60
Tjelesna masa, kg	35-40	45-50
Plodnost	90-120	
Proizvodnja mlijeka	70-90	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	8-9	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	1-1.5	1.5-2

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.2.4 Kupreški soj pramenke

Nastala je i prvenstveno se uzgajala na Kupreškoj visoravni, na nadmorskoj visini od 1.100 – 1.200 metara. Kvalitetna i obilna ljetna paša, duga i oštra zima doprinijeli su da ova ovca pripada krupnijim sojevima pramenke. Izuzetne je otpornosti i velikog stupnja prilagodljivosti na različite hranidbene i makroklimatske uvjete. Pored Kupreške visoravni, manje ili više modificirana uzgaja se na Duvanjskom, Livanjskom i Glamočkom području. Kupreška pramenka je čvrste građe, velike izdržljivosti i otpornosti na oštre klimatske uvjete, gdje je utvrđena prosječna godišnja temperatura u periodu od 1950. do 1991. godine od 5,6° C, s hladnim i snježnim zimama, a ljeta su dosta svježija sa dosta padavina i bogatom i vrijednom ispašom. Osnovno obilježje

su mrlje nepravilna oblika „graše“ po nogama i glavi. Trup kupreške ovce je skladno građen i snažne konstitucije. Odlika eksterijera je nešto duži trup i veća visina križa (nadograđenost) u odnosu na visinu grebena, što je eksterijerna odlika većine sojeva pramenke. Vrat je srednje dug i mišićav, a greben dobro izražen. Leđna linija je ravna i pravilna s blagim usponom prema križima. Prsa su nešto uža, ali dosta duboka. Trup je na prvi pogled skladne kvadratične građe. Noge su čvrste i jake, pravilnog stava. Završetak trupa je dugi rep koji seže do ispod skočnog zgloba. Glava je osrednje razvijena, s polustršećim ušima srednje veličine. Mogu se susresti i grla manjih ušiju (ćulasta). Uši su najčešće crno pigmentirane, ali mogu biti crno-bijele i potpuno bijele boje. Pojava rogova nije pasminska, a niti spolna odlika. Ovce i ovnovi mogu biti sa i bez rogova. Tijelo je prekriveno otvorenim runom miješane vune, sastavljenim od dugih šiljastih i bičastih pramenova. Prosječna izmjerena dužina pramena kreće se od 25,1 cm na lopatici, do 26,7 cm na butu. Boja runa većinom je bijela, ali se može susresti manji broj (do 3%) crnih, ili crno-sivih ovaca.

Slika 7. Kupreški soj pramenke

Tabela 7. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla kupreške pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	60-65	70-80
Tjelesna masa, kg	55	80-90
Plodnost	120-150	
Proizvodnja mlijeka	70	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	15-18	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	2-2,5	2-2,5

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.2.5 Privorski soj pramenke

To je soj koji se uzgaja u središnjoj Bosni, na području Gornjeg Vakufa i Bugojna. Spada u krupnije sojeve pramenke, bijelog i otvorenog runa, snažnog skeleta i konstitucije. Ima pigmentiranu dlaku na glavi, sa crnom glavom, ili crnim mrljama ili crnim stranama lica od očiju do gubica.

Slika 8. Privorski soj pramenke

Tabela 8. Poželjne tjelesne mjere i proizvodna svojstva uzgojnih grla privorske pramenke

Svojstvo	Ovce	Ovnovi
Visina grebena, cm	65	70
Tjelesna masa, kg	55-60	80-90
Plodnost	120-150	
Proizvodnja mlijeka	100	
Tjelesna masa janjadi (kg) u dobi 45-60 dana	15-18	
Vuna (μ)	42-43	
Vuna (kg)	2-2,5	2-2,5

Izvor: Program uzgoja i selekcije ovaca u Republici Hrvatskoj 1999

5.3 IZVORNE PASMINE KOZA

5.3.1 Domaća balkanska rogata koza-domaća brdska koza

Balkanska šarena koza je autohtona pasmina nastala u oskudnim uvjetima uzgoja, na škrtim, krševitim i nepristupačnim terenima, zahvaljujući čemu je odlikovana izuzetnom spretnošću, pokretljivošću, skromnošću i otpornošću.

Morfološki je okarakterizirana dugom, gustom, grubom i sjajnom kostrijeti, koja je najčešće šarena, te u rjeđim slučajevima može biti jednoboja (smeđa, crna i siva). Glava je sitna i skoro uvijek ima rogove. Prednji dio trupa, u odnosu na stražnji je slabije razvijen, a noge su tanke, čvrste sa dosta tvrdim papcima. Tjelesna masa odraslih ženki se obično kreće oko 40 kg, dok masa jarčeva varira između 40 do 60 kg, tek u iznimnim slučajevima do 70 kg. Koze obično jare samo jedno jare, tek u bolje hranjenim stadima indeks jarenja može doseći 1,2 do 1,3. Laktacija traje od 150 do 250 dana, pri čemu se proizvede oko 100 do 250 litara mlijeka.

Proizvodnja kostrijeti – grubog kozjeg vlakna po grlu iznosi između 200 i 400 g, što dakako ovisi o tjelesnoj razvijenosti, dobi, spolu i dr. čimbenicima.

Ova pasmina se održala unatoč dugogodišnjoj zabrani držanja, te je i danas iako češće u tipu križanca nego u čistoj pasmini, među najzastupljenijim na našim područjima. To može zahvaliti svojim karakteristikama lake prilagodljivosti i izdržljivosti, što joj daje i izvjesne prednosti u lošijim uvjetima uzgoja u odnosu prema visokoproizvodnim specijaliziranim pasminama koza.

Tabela 9. Poželjne tjelesne mjere i proizvodne karakteristike balkanske šarene pasmine

Karakteristika	Koze	Jarci
Visina grebena (cm)	60 – 70	65 - 75
Tjelesna masa (kg)	40 - 50	50 – 65
Plodnost (%)	120 – 150	
Proizvodnja mlijeka (l)	150 – 300	
Tjelesna masa jaradi u dobi od 4 do 6 mjeseci (kg)	20 – 30	

Slika 9 i 10. Domaća balkanska rogata koza

5.3.2 Balkanska bijela

Balkanska bijela koza, također je autohtona pasmina koza. Morfološki je okarakterizirana u potpunosti bijelom bojom, koja je ponekad kremasta do svijetložuta. Balkanska bijela pasmina koza ima dužu i grublju dlaku, posebice na stražnjim bokovima. Glava koza je mala i suha, najčešće s rogovima. Ispod donje vilice i muških i ženskih grla raste brada. Prosječna masa odraslih ženskih grla iznosi između 35 i 50 kg, a muška grla postižu od 50 do 65 kg.

Variranje u tjelesnoj razvijenosti pod visokim je utjecajem uvjeta gajenja, pa tako u povoljnijim uvjetima gajenja koze su razvijenije, a u siromašnijim sitnije. Mliječnost je osrednja te obično proizvedu između 250 do 300 litara mlijeka u laktaciji, a laktacija traje oko 250 do 280 dana.

Koze su jako plodne, te indeks jarenja iznosi 1,6 do 1,8. Ova pasmina je također okarakterizirana dobrom otpornošću i prilagodljivošću.

Tabela 10. Poželjne tjelesne mjere i proizvodne karakteristike balkanske bijele pasmine

Karakteristika	Koze	Jarci
Visina grebena (cm)	55 - 68	65 – 80
Tjelesna masa (kg)	40 - 55	55 – 70
Plodnost (%)	150 – 180	
Proizvodnja mlijeka (l)	300 – 350	
Tjelesna masa jaradi u dobi od 4 do 6 mjeseci (kg)	20-30	

Slika 11. Balkanska bijela

5.4 IZVORNE PASMINE KONJA

5.4.1 *Bosanski brdski konj*

Bosanski brdski konj je jedina bosanskohercegovačka autohtona pasmina konja. Ova pasmina se može naći u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, dijelovima Srbije, Makedoniji, te u dijelovima Hrvatske (Dalmacija, Kordun, Lika). Po međunarodnoj klasifikaciji bosanski brdski konj spada u kategoriju ponija, pa se shodno tome koristi i njegov naziv "bosanski poni" (engl. Bosnian Pony). Također, u literaturi koriste se i nazivi "bosansko-hercegovački brdski konj" i "balkanski konj".

Slika 12. *Bosanski brdski konj*

U znanosti je prihvaćeno stanovište da su konji ove pasmine daleki potomci divljih konja tarpuna i przewalskog koji su ukrštanjem sa arapskim konjima oformili pasminu današnjeg bosanskog brdskog konja. To je konj čelične tjelesne građe, nerazmjerne snage, otporan na bolesti, snažne konstitucije i velike izdržljivosti, vrlo dobro prilagođen klimatskim prilikama područja na kojem živi, a zadovoljava se skromnom ishranom i smještajem. On se vrlo vješto i okretno kreće i po najnepristupačnijim planinskim predjelima noseći razne vrste tereta ili razne vrste jahača, uvijek oprezan i siguran. Vrlo je poslušan, a istovremeno dovoljno temperamentan. Kasnozreo je jer potpuno uzraste između pete i šeste godine života.

Kao proizvod ekoloških prilika u kojima su nastali postoji mnogo sojeva ovog konja od kojih su najpoznatiji glasinački i podveleški soj.

Glasinački soj se oblikovao pod većim utjecajem arapskog konja i plodnijih područja Glasinca i područja sličnih Glasincu, te je to veći tip brdskog konja.

Podveleški soj je prilikom oblikovanja primio manju količinu krvi arapskih konja, proizvod je ljutog krša, te je to manji tip brdskog konja. Taj konj predstavlja prvobitni tip brdskog konja.

Tabela 11. Poželjne karakteristike konja bosanske brdske pasmine:

Visina grebena (štap):	Pastusi- 132 cm-144 cm (izuzetno 130-146) Kobile- 130-142 (izuzetno 128-144)
Obim prsa (pastusi i kobile) :	Minimalno 150 cm (maksimalni obim prsa nije ograničavajući faktor).
Obim cjevanice (pastusi i kobile):	Od 16 cm- 20 cm (izuzetno do 21 cm)
Težina (pastusi i kobile):	350 kg do 450 kg
Boja i oznake:	Poželjne su vrana, doratasta, alatasta, kulašasta, izabela, bez bijelih oznaka, čiste grive i repa. Prihvatljiva su grla sa manjim bijelim oznakama na glavi i nogama. Nepoželjne su siva odnosno bijela boja i šarci, sa izuzetno velikim bijelim oznakama.
Glava:	Suha, srednje velika i pravilna, plemenita, širokog čela, dobro povezana s vratom, ravnog profila, uspravno podignutih i malih ušiju, velikih i izraženih očiju i nozdrva, zdrava nosna sluzokoža, glava proporcionalna tijelu.
Vrat:	Prav i dobro nasađen, dobra veza prema zatiljku i grlištu, širok razmak između zatiljka i grlišta, srednje dug i dobro obrastao mišićjem.
Trup:	Dug, širok i dubok. Greben niži, dobro formiran. Grudi duboke i široke, rebra dobro i visoko zaobljena. Plečke srednje dužine i blago strme, mišićave i dobro povezane s grudnim košem. Leđa mišićava, fleksibilna, s kratkim, širokim i mišićavim spojem. Sapi duge i široke, blago nagnute, dobro mišićave. Rep nisko nasađen i pravilan, jakog korijena.
Noge:	Pravilnih stavova, čvrste, s jasno izraženim zglobovima i tetivama, srednje duge cjevanice, kičica srednje duga normalnog položaja, kopita zdrava i proporcionalna tijelu konja.
Hodovi:	Impulzivni, stabilni i sigurni, otisak zadnje noge prelazi ispred otiska prednje noge.
Spolni dimorfizam:	Doro izražen.
Unutarnje osobine:	Mirnog temperamenta, poslušan i dobroćudan konj s voljom za rad.

5.5 IZVORNE PASMINE MAGARACA

5.5.1 *Hercegovački magarac*

Magarci su u prošlosti u većem dijelu Hercegovine bili zastupljeni kao radne životinje. Njihova snaga, izdržljivost i strpljivost korištena je uglavnom za nošenje tereta (odlazak u mlin, po vodu i sl.). Vanjstinom je hercegovački magarac jako srodan primorskodinarskom magarcu, te je u skupini manjih magaraca koji nastanjuju područje Dinarida. U grebenu je visok od 95 do 110 cm, sive boje s izraženim lopatičnoleđnim križem, zebričama na nogama i umjereno velikom glavom. Tjelesna masa odraslih mužjaka se kreće do 250 kg, a ženki do 200 kg. Dužina trupa iznosi u 107-110 cm, a obim prsa 113-115 cm. Boja može biti siva, smeđa, tamnosiva i crvenkasto smeđa. Čvrste je konstitucije, te skladne tjelesne građe. Prsa su plitka i uska, leđa ravna do blago uleknuta, sapi kose i slabe mišićavosti, noge čvrste, kopita mala i tvrda.

U pogledu ishrane nije zahtjevan, jer se zadovoljava sa malom količinom loše i kabaste hrane, a može raditi veoma dugo. Uzgajala ih je sirotinja za nošenje tereta i zemljoradničke radove. Najviše su uzgajani u Hercegovini, u planinskim vrletima i besputnim kamenjarima.

Još uvijek na području Hercegovine moguće je sresti magarca kakav je u ovom poglavlju opisan. Stoga ovoga magarca treba sačuvati od nestanka i zaborava, te ga ponovno uključiti u svakodnevnicu ruralnih sredina.

Slika 13. *Hercegovački magarac*

5.6 IZVORNE PASMINE SVINJA

5.6.1 Šiška

Po navodima Adilović, S., a prema nekim starijim podacima iz literature, u brdsko planinskim područjima Bosne i Hercegovine, postojala je primitivna autohtona pasmina svinja zvana šiška. Najvjerovatnije je dobila ime po privjescima-resicama na donjem dijelu vrata, koja je bila udomaćena u sjevernoj i srednjoj Europi. Slavenski narodi prilikom seobe iz svoje postojbine vjerovatno su transportirali i šišku, koja se raširila skoro na svim područjima bivše SFRJ. Uzgajana je isključivo na ekstenzivnom principu, po hrastovim i bukovim šumama i do XIX. stoljeća bila je najdominantnija pasmina svinja na ovim prostorima. Postupnom sječom šuma i intenzivnijom poljoprivredom šiška je nestala sa ovih prostora ili je ukrštena sa drugim pasminama. Danas se mogu naći samo križanci šiške i to u zabačenim krajevima BiH. Po eksterijeru dosta liči na divlju svinju.

- Glava je velika, uska i dugačka, ravne profilne linije.
- Kao tipičan potomak europske divlje svinje, ima dugu i nisku suznu kost.
- Uši su kratke i stršeće.
- Vrat je pljosnat i slabo mišićav.
- Leđa su "šaranasto" svedena i uska, sapi strme.
- Rebra su slaba, a prsa uska.
- Općenito: prednji dio je jače razvijen od stražnjeg.
- Čekinje su zamazano bijele ili žućkaste, a ponekad i smeđe.
- Jake leđne čekinje su veoma cijenjene u četkarskoj industriji.
- Kasnozrela je svinja jer puni razvoj dostiže za oko tri godine.
- Jednom godišnje ima prosječno 4-6 svijetlosmeđe prasadi sa uzdužnim (leđnim i bočnim) svjetlijim prugama (slično divljoj svinji).
- Tovnost i iskoristivost hrane su loši; dostiže tjelesnu masu do oko 250 kg.
- Meso je specifičnog okusa, zbog čega se rjeđe konzumira u svježem stanju, ali je traženo u proizvodnji pršuta, kobasica i drugih prerađevina.
- Veoma je vitalna otporna; opstala je i u uvjetima ekstremnih uvjeta ishrane, klime i ostalih ekoloških faktora.
- Može biti agresivna i opasna po ljude (osobito djecu).
- Zbog slabih ekonomskih svojstava je potisnuta i prijeti joj istrebljenje.

Slika 14. Šiška

5.7 IZVORNE PASMINE PERADI

5.7.1 Domaća kokoš, Hercegovka ili Pogrmuša

Domaća kokoš po svojim proizvodnim svojstvima vrlo je slična divljoj kokoši. To je mala, sitna kokoš, koja može dobro letjeti. Najčešće je crne ili jarebičaste boje, ali može biti i raznobojna u svim kombinacijama, a ima ih i potpuno bijelih. Danas se vrlo teško može naći u čistom obliku i uzgoju. Ona je nekada bila zastupljena na cijelome prostoru Bosne i Hercegovine. Vrlo je živahnog temperamenta i pokretljiva je u traženju hrane. To je kasnozrela pasmina, pronosi tek sa 8-9 mjeseci. Nosivost je dosta slaba, oko 80 jaja godišnje. Jaja su dosta sitna, 50 do 55 grama težine, ljuska je bijele boje. Kvocanje i ležanje na jajima jako je dobro razvijeno. Brižne su majke. Otporna je na lošije uvjete ishrane i smještaja. Prosječna živa masa kokoši je oko 1,5 kg a pijetlova do 3 kg. Meso je posebne teksture i vrlo ukusno.

Slika 15. Domaća kokoš

5.8 IZVORNE PASMINE PČELA

5.8.1 Siva pčela

Siva pčela (*Apis mellifera carnica*) je dobro obrasla kratkim dlačicama sive boje po čitavom tijelu, te je po boji dlačica i boje kutikule dobila ime.

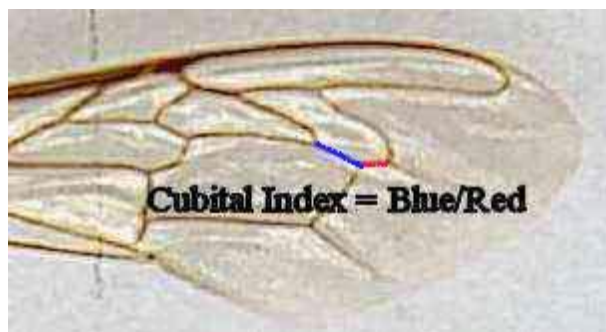
Tabela 12. Osnovne karakteristike pasmine sive pčele

Karakteristika	Radilica	Trut	Matica
Masa, grama	0,1	0,2	0,2
Duljina, milimetara	12-14	15-17	15-20
Duljina dlačica na 5-om kolutiću	0,25-0,35		
Duljina rilca	6,4-6,8		
Kubitalni indeks	2,4-3,0	1,8-2,3	
Diskoidalni pomak	Pozitivan	pozitivan	
Dumb-bell index	0,8-1,2		

Varijabilnost između jedinki pčela po fenotipu utvrđuje se morfometrijskim analizama. Morfometrijske karakteristike sive pčele različite su od drugih pasmina pčela te se koriste za utvrđivanje čistoće pasmine u nekom uzgoju.

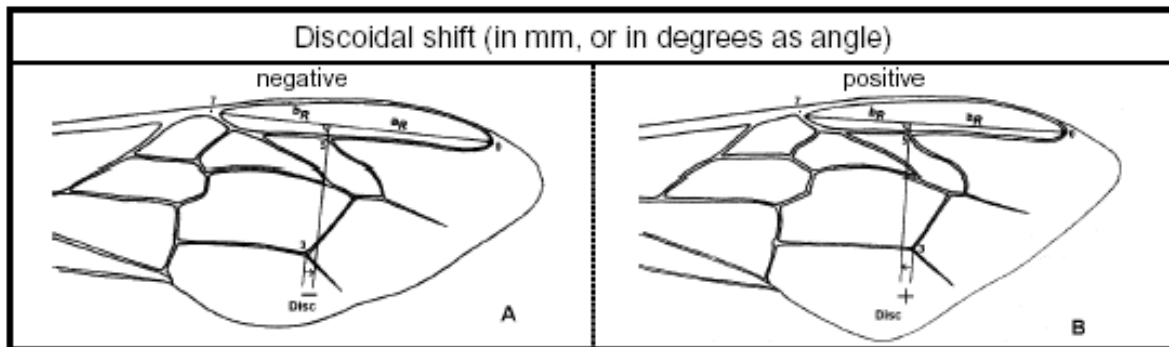
Od morfometrijskih parametara najčešće se koriste, boja kolutića, širina tomentuma na četvrtom kolutiću, duljina dlačica na petom kolutiću, duljina rilca, veličina goljenice zadnje noge, kubitalni indeks, dumb-bell indeks i diskoidalni pomak.

Kubitalni indeks je odnos stranica a i b treće kubitalne stanice na prednjem krilu pčele radilice, a mjeri se na najmanje 50 krila pčela. Kubitalni indeks govori o čistoći pasmine, odnosno utjecaju drugih pasmina pčela u uzgoju.

Prosječni kubitalni indeks za sivu pčelu iznosi 2,7, a kreće se o granicama 2,4 -3,0. Kubitalni indeks za melliferu je u prosjeku 1,7, a za ligustricu 2,3. Dopušteno je da 15% izmjerenih vrijednosti bude ispod 2,33.

Diskoidalni pomak je udaljenost crte (H) koja okomito pada na srednju liniju koja povezuje dvije krajnje točke radijalne stanice i donje točke (Di) diskoidalne stanice. Diskoidalni pomak je pozitivan kod sive pčele.

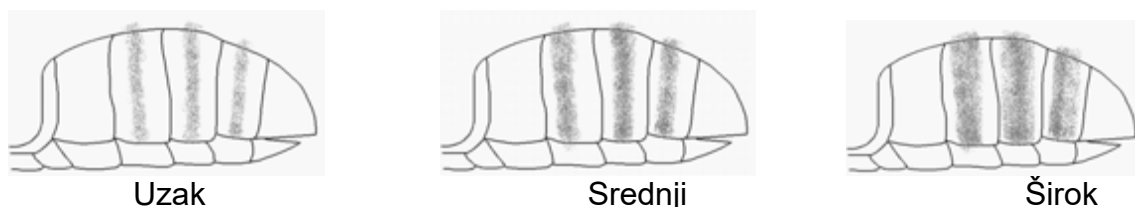

Korelacije kubitalnog indeksa, diskoidalnog pomaka i Dumb-bell indeksa daju jasnije podatke o pasminskoj pripadnosti, te se jasno odjeljuje *Apis mellifera mellifera* i *Apis mellifera carnica* pasmine pčela.

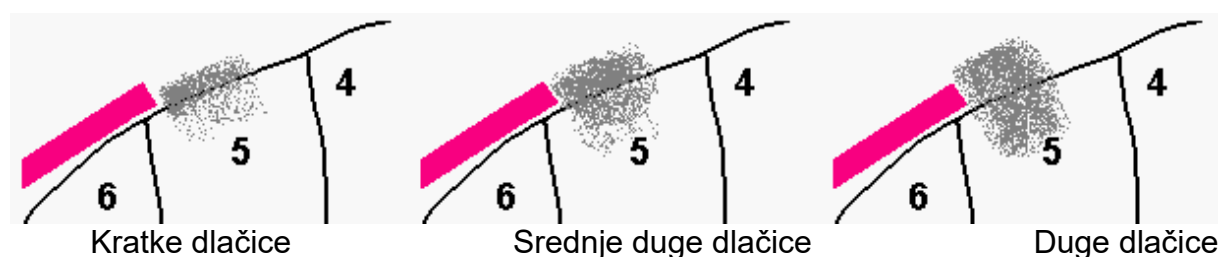
Boja kolutića na zatku je najbolje vidljiv znak pasminske pripadnosti pčela. Leđni poluprstenoviti kod sive pčele mogu biti sasvim tamni, mogu imati sa strane točkice, pjegice, ili je cijeli prsten smeđe-crvenkasto-žut. Kod sive pčele ocjenjuje se drugi i treći prsten. Sive pčele mogu imati pjege i prstenove crvenkasto-smeđe. Ruttner (1988) smatra da je kod sive pčele dopustivo do 5 % pčela sa žutim prstenovima.

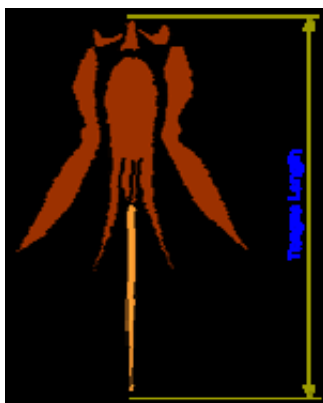
Širina tomentuma na četvrtom kolutiću je jedan od pomoćnih morfoloških oznaka pčela. Siva pčela ima srednje širok tomentum.

Duljina dlačica na petom kolutiću je osobina po kojoj se siva pčela razlikuje od tamne europske pčele. Kod sive pčele duljina dlačica je 0,25 – 0,35 mm. Oko 2/3 sive pčele je sa kratkim dlačicama.

Dužina rilca utječe na prinos meda. Siva pčela ima rilce duljine 6,4 – 6,8 mm. Talijanska i europska tamna pčela imaju kraće rilce, a kavkaska pčela duže.

Veličina goljenice zadnje noge posredno utječe na prinos meda. Cale (1967) je utvrdio da postoji korelacija između količine sakupljenog polena i količine proizvedenog meda. Pčele s većom goljenicom mogu ponijeti više polena te zajednica može uzgojiti više legla te time i povećati prinos meda.

Poklukar (1992) je utvrdio da površina goljenice u prosjeku kod sive pčele iznosi 2,647 mm², a volumen kuglice polena 1,54 – 20,89 mm³, što jasno pokazuje da pčele s većom goljenicom mogu donijeti više polena.

Biološke karakteristike sive pčele su:

- brz proljetni razvoj
- dobro zimovanje s malim brojem pčela
- kako se smanjuje količina paše, tako se mijenja količina legla i broj pčela u košnici
- ima jak nagon za rojenje
- mirna je na saću
- nije sklona grabežu
- slabo lijepi propolis
- ima razvijen osjećaj orijentacije
- daje dobar prinos pčelinjih proizvoda

5.9 IZVORNE PASMINE PASA

5.9.1 *Tornjak*

Tornjak je pastirski pas čija je zemlja podrijetla Bosna i Hercegovina, a dominantna regija uzgoja u BiH je šira regija planine Vlašić (centralni dio BiH). Ime Tornjak potječe od riječi "tor" što znači ograđen prostor za smještaj i odmor ovaca na otvorenom prostoru na planinskoj ispaši. Ova pasmina živi na području BiH koja je tu postojala tisuću godina unazad, o čemu svjedoči i pisani dokument. Kroničari su ovog psa registrirali prije deset stoljeća pod nazivom Kanis montanus - planinski pas, a od davnina ga je naše domaće stanovništvo nazivalo Tornjak. Tornjak je kao autohtona pasmina registriran 9. 5. 1981. godine pod imenom "Bosansko-hercegovački pastirski pas- tornjak". Za njega je tada otvoren jugoslovenski rodovnik. Formirana je komisija od kinoloških sudaca sa zadatkom da uradi stručni dio poslova potrebnih za standardizaciju pasmine i njeno registriranje kod FCI (Federation Cynologique Internationale – Međunarodna kinološka federacija) kao nove autonomne pasmine pasa pod gore navedenim imenom. Standard je urađen i finaliziran 5. 10. 1990. godine u Travniku.

Malo je priznatih pasmina pasa koje imaju tako stare i precizne podatke o svom postojanju, obliku, visini, boji i namjeni kao što je slučaj sa tornjakom. On je dugo vremena odolijevao svim utjecajima drugih pasmina s kojima je dolazio u životni kontakt. Ni ljudi ni dodiri s drugim psima nisu uspjeli bitnije izmijeniti njegov izgled, narav i radne kvalitete. Najvjerojatnije su ga stari Slaveni doveli u ove krajeve iz svoje prapostojbine. Prema znanstvenim istraživanjima, skoro je neosporno da njegov predak potječe od Tibetanskog Mastifa, odnosno područja današnjeg Irana. Ekološki uvjeti prebivališta tornjaka (surova kontinentalna planinska klima u arealu vuka i medvjeda i potreba njegovog gospodara), stvorile su psa tjelesno zdrava i snažna, skromnijih zahtjeva za smještaj i ishranu vrsnog čuvara.

Tornjak je plemenit, snažan, skladan i čvrst pas, skoro kvadratičan, prijatnog izgleda koji mu daje višebojna ili dvobojna gusta i duga dlaka, sa karakteristično nošenim kitnjastim repom. Glava, uši, prednji dio nogu i šape odlakani su kraćom, pravom i gustom dlakom, dok vrat ima izraženu grivu. Trup i zadnji dio nogu, kao i rep, odlakani su dugom tvrdom i pravom dlakom s gustom poddlakom. Dlaka ne bi smjela biti kraća od 9 cm, a što je duža to je poželjnija, osobito griva vrata i "zastavice" na nogama i repu.

Tornjak može biti višebojan (šaren), trobojan i dvobojan. Najpoželjniji su višebojni psi, a u svim varijantama osobito se cijeni oštija razgraničenost boja. Njegova karakteristika je svjetliji obraz od boje trupa. Poželjno je, također, i lisa po sredini glave. Prskanost boja je dozvoljena, dok dvobojnost nije dozvoljena. Visina mužjaka na grebenu je 60 cm pa na više, a ženke 56 cm pa na više. Dužina trupa je najviše do 8% veća od visine mužjaka, do 10% je veća kod ženke. Visina prsa je oko 45% visine grebena, a dozvoljene su i dublje grudi. Tornjak je staložen pas, dobroćudan prema ljudima, oprezno agresivan prema životinjama i drugim psima napadačima na gospodara, dom, tor i stado. Ustrajan je u izvršavanju postavljenih zadataka, lako shvaća volju gospodara i lako prihvaća obuku, koju možda nije ni potrebno vršiti, jer

većina uzgajivača, koji imaju višegodišnje iskustvo s ovim psom će vam reći da je tornjak pas koji se uči, a ne dresira.

22. veljače 2006. godine Generalni komitet FCI-a, na svojoj sjednici održanoj u Madridu, donio odluku o prihvatanju zahtjeva za uvrštavanje pasmine tornjak u nomenklaturu FCI priznatih pasmina. Pasmina tornjak ima pravo učešća na kako nacionalnim izložbama svih zemalja tako i na CACIB (Certificat d'aptitude au Championnat International de Beaute – internacionalni certifikat prvaka u ljepoti), izložbama, europskoj i svjetskoj izložbi. Tornjak će se ocjenjivati po standardu usuglašenom 10. veljače 2006. godine u Sarajevu. Tornjak je u statusu provizorno priznatih pasmina, bez prava na CACIB titulu, ali sa mogućnošću takmičenja za najljepšeg psa 2 FCI grupe, odnosno BIS na CACIB izložbama.

Tornjak je staložen pas, dobroćudan prema ljudima (zbog ataka mnogobrojnih osvajača oštri psi su ubijani), oprezno agresivan prema zvijerima i napadačima na dom, tor, stado ili gospodara. Ustrajan je u izvršavanju postavljenih zadataka, lako shvaća naredbu gospodara i obuku, nepodmitljiv je i nepovjerljiv prema strancima, vrlo je otporan na bolesti. Skromnih je zahtjeva u ishrani i smještaju (u snježnim noćima ostaje ležati u snijegu koji ga vrlo često i prekrije). Genetski je vrlo dominantan. Tijelo mu je vrlo snažno i skladno, pokreti laki i skoro dostojanstveni. Dio lica (minimalno vrh njuške) je uvijek svjetliji od tamnih oznaka na tijelu.

Pogled je specifičan, bistar, samosvjestan, ozbiljan i miran. Dlaka s poddlakom bogata i tako složena da štiti od svih vremenskih nepogoda. Rep je kosmat i nošen visoko poput zastave.

Njuška kod tornjaka je tupo klinasta i često divergirana iako ima i drugih tipova glave. Kod pasa u dobi preko četiri godine zubalo je klještasto, a kod mlađih potpuno i makazasto. Oči su bademaste, smeđe do tamne. Ušne školjke su veoma pokretne, a pri kretanju zabacuju ih unatrag tako da vanjski slušni otvor - kanal ostane nepokriven (odlika autohtonosti). U stanju mirovanja psa uši su najčešće priljubljene uz glavu, a dozvoljeno odstupanje je najviše 1 cm. Uši su srednje duge, trouglaste i obrasle kraćom dlakom. Prelaz vrata u trup je skoro neprimjetan, trup i leđa su pravilno građeni, dok su sapi blago koso položene i mišićave. Prsa su široka i snažna, a izražena kosmatost i duga dlaka ostavljaju dojam masivnijih prsa nego što jesu. Dlaka je karakteristična na vratu jer tvori grivu. Posebno je karakteristična odlakanost repa kojeg tornjak nosi iznad leđne linije. Ovakvo nošenje repa je dijelom uvjetovano poslom kojeg tornjak obavlja (čuvanje i držanje na okupu stada ovaca), jer upućuje gdje se pas ili kuja nalazi u stadu, a osim toga ovakvo držanje repa je i odlika dominantnosti u odnosu na druge pse koji se nalaze uz isto stado ovaca.

Prosječna visina do grebena odraslih mužjaka je 65 - 70 cm, a ženki 58 - 65 cm, prosječan obim grudi kod odraslih mužjaka je 88 - 92 cm, a kod ženki 73 - 77 cm. Prosječna dužina trupa kod odraslih mužjaka je 72 - 75 cm, a kod ženki 63 - 67 cm, obim lijevog metacarpusa kod odraslih mužjaka je 14 - 16 cm, a kod ženki 11 - 13 cm. Prosječna tjelesna masa odraslog mužjaka je 35 - 50 kg, a kod ženke 28 - 40 kg.

Slika 16 i 17. Pas Tornjak

5.9.2 Barak - Bosanski oštrodlaki gonič

Bosanski oštrodlaki gonič - Barak je bosanskohercegovačka autohtona pasmina psa, prvenstveno namijenjena za lov na krupnu i sitnu divljač. Glavne osobine psa su temperamentnost, hrabrost i upornost, veoma je dobrog karaktera, otporan i tvrd u teškim uvjetima lova na bh. planinama. Dobar je, istrajan i uporan gonič, sa srednje visokim do dubokim glasom. Barak je snažan pas, duge i srednje široke glave. Ima dugu i čekinjastu dlaku, koja se sastoji iz dva sloja. Osnovne boje su mu pšenično žuta, žutocrvena, zemljanosiva i tamnosiva.

Barak je 19. 06. 1965. registriran u Međunarodnoj kinološkoj federaciji - Federation Cynologique Internationale (F.C.I.) - pod imenom Ilirski gonič. Pod nazivom "bosanski oštrodlaki gonič - barak", pojavljuje se od 15. siječnja 1973, kada je pod brojem 155 upisan u VI FCI grupi, sa danas važećim standardom. U prošlosti je bio lovački pas bosanskih plemića. Postoje veoma stari pisani dokumenti koji opisuju pse oštredlake na području Balkana. U Lovačkom listu br. 12. iz 1998. uvaženi prof. dr. Avdo Sofradžija iznosi nekoliko tema o bosanskim psima, te u ovom broju obrađuje bosanskog kostušavog psa navodeći literaturu tj. navode iz knjige o bosanskim psima čiji je autor austrijski oficir na službovanju u Bosni Franc Laska. Laska je detaljno opisao te pse i vršio mjerenja pasa u raznim okruzima u Bosni. Oštrodlakog psa nazivao je bosanski kostušavi pas. Laska navodi da su ga Turci nazivali barak (što je srodno sa nazivom brakirac) dakle gonič, a na arapskom jeziku barak doslovce znači munja. Laska kao dokaz iznosi pisani dokument o baraku iz 1683. godine i sam Laska (koji je u Bosni prakticirao lov) opisuje barake kao hrabre, tvrde i pouzdane goniče. Uslijed ratnih dešavanja brojno stanje pasmine je smanjeno.

Opći izgled. Barak je snažan pas sa dugom i čekinjastom dlakom, duge i srednje široke glave, izraženih i gustih obrva, temperamentan, ozbiljnog - strogog izraza, uporan i hrabar. Iz važećeg standarda koji se koristi pri ocjenjivanju na izložbama mogu se naglasiti karakteristike bosanskog baraka kako slijedi.

Veličina: Visina baraka je 46-56 cm, idealno 52 cm, a dužina trupa mora biti veća od visine grebena za 10%. Težina je 16-24 kg, idealno 20 kg. Ženke su nešto manje od mužjaka.

Glava: potiljna kost je izražena, čelo neznatno ispupčeno, stop blago izražen, nosnik prav. Njuška je snažna i pravougaona, obrasla gustim brkovima i bradom, a gledano odozgo, srednje široka i sužava se prema nosu. Njuška je nešto duža od lubanje.

Ukupna dužina glave je 20-25 cm.

Nos: Nosna pećurka je široka, nozdrve široke, duboko razvijene, crne ili zatvorenosmeđe – kestenjaste boje.

Usne: Duboko pripijene i nešto mesnatije.

Zubalo: Škarasto i potpuno, zubi jaki.

Oči: Krupne, ovalne, kestenjaste boje, pametnog i veselog izraza.

Uši: Visoko postavljene, srednje veličine. Prema vrhu su tanje i zaokružene, pravo vise, nešto punije.

Vrat: Prijelaz u potiljnom dijelu je izražen i koso na trup usađen. Snažan, srednje širok, a prema grudima se povećava. Koža je pripijena, elastična, na cijeloj površini prekrivena dlakom.

Trup: Leđna linija se blago spušta od grebena prema sapima. Greben je srednje izražen. Leđa su široka i mišićava, slabinski dio kratak i mišićav. Sapi su blago nategnute i široke (naročito kod ženki). Kukovi malo primjetni.

Grudni koš: Dug, srednje širok, slabo zaobljen i dubok bar do lakata. Prsa srednje široka.

Rep: Srednje visoko postavljen, u korijenu deblji, prema vrhu se sužava i dopire do skočnog zgloba ili ga malo prelazi. Nošen je nešto malo nagore, povijen i dobro odlakan.

Prednje noge: Pravilnih stavova gledano sa strane i sprijeda. Plečke duge, kose i mišićave. Nadlaktica duga i mišićava. Lakat umjereno priljubljen. Nadlaktica i podlaktica treba da sklapaju ugao od 90 stupnjeva. Podlaktica je vertikalna, mišićava i prava, sa jakim kostima. Šaplje je slabo primjetno. Došaplje je vertikalno i blago nagnuto do 10 stupnjeva i kratko. Šape mačje, skupljene, sa punim i tvrdim tabanima i jakim dobro pigmentiranim noktima.

Zadnje noge: Pravilnog stava gledano sa strane i otpozadi. Butine su srednje duge, široke i mišićave. Potkoljenica je jaka, duga, kosa i mišićava. Skočni zglob snažan i dobro postavljen. Došaplje je vertikalno, kratko i snažno. Zadnje šape su, nešto, duže od prednjih. Hod je izdašan i siguran.

Koža: Srednje debela, elastična, pripijena, dobro pigmentirana i dobro odlakana.

Dlaka: Duga, oštra i rastresito stršeća, sa gustom podlakom.

Boja: Osnovna boja je pšenično žuta, žutocrvena, zemljanosiva i tamnosiva. Često sa bijelim površinama po glavi u obliku lise, nosniku, podvratku, grudima, donjim dijelovima nogu ili na vrhu repa. Osnovne boje mogu biti kombinirane – dvobojni ili trobojni psi.

Slika 18 i 19. Bosanski oštrodlaki gonič - Barak

5.10 IZVORNE PASMINE GOLUBOVA

5.10.1 Travnički kratkokljuni golub

Pored svoje burne prošlosti Travnik ima dugu tradiciju u gajenju golubova. Stari dio grada sastoji se od mnoštva ulica i sokaka u kojima je skoro svaka druga kuća gajila golubove. Tako nije ni čudo što je upravo ovdje nastala jedna vrlo lijepa vrsta golubova – "Travnički kratkokljuni golub". Povijest Travničkog kratkokljunog goluba počinje 1950. godine.

Travnički kratkokljuni golub nastao je oko 1950. godine ukrštanjem više kratkokljunih golubova i to: Praškog kratkokljunog, Bečkog kratkokljunog i Berlinskog kratkokljunog. Masovnim odgojem počinje se 1965. godine, da bi osnivanjem društva u Travniku 1982. godine došlo do prvog radnog standarda. Do današnjeg izgleda Travničkog kratkokljunog goluba došlo se strpljivim radom duži niz godina, nakon čega je sudačka organizacija zvanično usvojila standard travničkog kratkokljunog goluba 10. veljače 1992. godine u Doboju.

Opći izgled: Golub je sitnijeg izgleda, skladnih proporcija, sa širokim zaobljenim grudima. Živahne je prirode, veoma dopadljiv i atraktivan golub. Spada u grupu visokoletača kratkog kljuna, koji lete visoko u dobro zatvorenom jatu. Tijelo je dosta kratko, koso nošeno tako da se horizontalnom linijom zatvara ugao od 45 stupnjeva pa i više. Perje je čvrsto zategnuto, čvrsto priljubljeno uz tijelo i sjajno.

Glava: Mala okruglasta, dužina nešto veća od širine, bez kape (krune). Čelo se prema kljunu strmo spušta i sa kljunom čini liniju bez udubljenja.

Oči: Biserne boje sa malom zjenicom, a očni okviri su tanki jednostruki, ravni, sivkaste boje.

Kljun: Kratak, dužine 7-10 mm mjereno od zvala do kraja kljuna, debljine 6-8 mm u korijenu, zatvoren, malo povijen na dole, sivkasto-crne boje, (što tamniji to bolji). Nosne bradavice su tanke i bijelo naprašene.

Vrat: Razmjerno debeo, prema glavi se sužava, malo lučno povijen.

Grudi: Široke, visoko nošene, blago isturene naprijed, mišićave, dobro razvijene i zaobljene.

Leđa: U ramenima široka, prema repu se razmjerno sužavaju.

Krila: Dobro razvijena, naliježu na repna pera (rep), ali se ne ukrštavaju, nešto su kraći od repa.

Rep: Uzak sastoji se od 12-14 pera, pljosnat, prati liniju, ali ne dodiruju tlo (podlogu).

Noge: Kratke, široko usađene crvene boje, glatke i ne operjane. Nokti na prstima su sivkasto crne boje (u korelaciji sa kljunom).

Boje i šare:

Bijela, boja je po tijelu čisto bijela i snježna.

Rodasta, osnovna boja je bijela dok su dužina krilna i repna pera sivkastocrno oivičena (špicevi krila i rub repa).

Crna, osnovna boja je crna sa sjajnim prelivom.

Tigrasta, osnovna boja je crna (poprskana bijelim perjem) može biti manje i više tigrasta, a ne po leđnim i repnim perajama.

Plavkasto-siva sa prugama, osnovna boja je izmiješana sa plavim i sivim tonovima, zelenkastim sjajem preliva, a preko krila ima dvostruke pruge tamno-sive boje.

Veće greške: Uglasta, ravna velika i pljosnata glava, dugačak tanak, sivi ili bijeli kljun. Crven oči, a okviri široko crveno i žuto obojeni. Glomazna tijela, horizontalno držanje tijela, operjane noge, primjese crvene, žute i braon boje u perju.

Manje greške: Oči malo mutne, rozikaste, očni okviri malo svijetli i bijeli, nokti šarene boje, krila duga kao rep, ukrštanje krila (malo) kad rep ponekad dodiruje tlo, sitnije greške u prugama kod prugastih.

Slika 20 i 21. Travniki kratkokljuni golub

5.10.2 Sarajevski golub prevrtač

Preci sarajevskog prevrtača doneseni su u Bosnu za vrijeme vladavine Turske. U starim zapisima iz tog perioda sa ovog prostora ima više podataka koji govore o uzgoju ove vrste golubova. Prema tim zapisima prevrtače su tada držali tadašnji begovi i bogati građani Sarajeva. Kroničar Mula Mustafa Bešeskija spominje golubove prevrtače, koje su Sarajlije donosila na Jaliju-Bentbašu u korpama, puštali ih, a zatim ležeći na leđima promatrali kako lete i kako se prevrtu. Prema kasnijim bilješkama i prednjima iz dostupne literature, u vrijeme austrougarske vladavine u Bosnu su golubovi prevrtači doneseni iz Izmiru. Golubove koji su se prevrtali ili pravili figure u vidu burgije uvezlo je više uzgajivača, a jedan od njih je bio austrijski činovnik po imenu Šnek, od čijeg jata i danas postoje tragovi i potomci.

Poslije Drugog svjetskog rata u Sarajevu se pojavilo mnogo vrsta sarajevskog prevrtača, svih mogućih boja, sa mnogo načina prevrtanja i letenja. Dugom selekcijom došlo se do današnjeg tipa sarajevskog goluba prevrtača, koji se ustalio i okuplja sve više ljubitelja i zaljubljenika. Za opstanak rase zaslužni su u prvom redu uzgajivači iz Sarajeva i okolice.

Glava: Srednje veličine u skladu sa krupnoćom goluba, duguljasta, zaobljena, bez uglova i zaravni, malo zabačena. Čelo srednje visine, koso, blago se spušta prema kljunu. Bez kape.

Oči: Biserne. Zjenica mala, promjera približno jednakog širini očnog irisa. Kod prskanih iris može biti protkan tamnoljubičastom bojom. Očni okvir čvrsto obuhvaća oko, ali je tanak i uzan a bademaste je boje.

Kljun: Srednje dužine i debljine, vrh je malo povijen, sedefaste je boje a na vrhu kljuna može biti tamna tačka. Produžena linija kljuna mora da prolazi između zjenice i donjeg ruba oka.

Vrat: Srednje dužine u skladu sa tijelom u koga se skladno stapa, skoro je vertikaln a u odnosu na prsa malo zabačen.

Prsa: Široka, popunjena, naprijed isturena i zaobljena. Prsna kost neprimjetna.

Leđa: Kratka, koso položena i zaobljena i sa vratom i repom čine karakteristično sedlasto udubljenje.

Krila: Dugačka, široka i jaka sa dugim i širokim perima. Špicevi krila vise koso ispod repa ali ne dodiruju tlo i kraća su od repa za 1-2 cm.

Rep: Dug, širok kao širina prsa. Broj pera je od 14-18 širokih i dugačkih, složenih u dva reda. Raširen rep daje oblik lepeze. Pojavljuje se i vilo pero koje je nešto duže od ostalih. Podrepna i nadrepna pera su normalno razvijena. Sarajevski golub prevrtač nema trtičnu žlijezdu.

Noge: Niske do srednje visine, gole, mesnato-crvene boje. Prsti kratki sa tupim noktima, sedefaste boje.

Perje: Čvrsto, dugačko, široko i sjajno.

Boje i šare: Gaje se jednobojni: crni, plavi i plavo-kovani i u rijetkoj prskanoj u navedenim bojama. Svi sa metalnim sjajem na vratu.

Crna boja je zagasita a plavi može biti sa crnim ili smeđim prugama preko krila.

Kod prskanih osnovna boja je bijela ili sivkasto-bijela, a pojedina pera su prošarana crnom ili plavom ili plavo-kovanom bojom. Prskani golubovi poslije prvog i svakog narednog mijenjanja perja postaju tamniji, tako da nakon nekoliko godina na njima se zapažaju samo tragovi bijele boje. Ta pojava se naziva zatvaranje boje.

Grube greške: Krupno tijelo, kriva prsna kost, velika glava, kratka glava, okrugla ili čoškasta glava, ravno tjeme, uspravno čelo, kratak kljun, špicast kljun, taman ili šaren kljun, čuba ili kapa na glavi. Velika zjenica, ne odgovarajuća boja oka, debeli očni okviri crvene, ružičaste ili žute boje. Buljavo oko. Kratka krila, predugačka krila, zapinju za tlo, rep kriv ili razdvojen, rep sa manje od 14 pera, trtična žlijezda, tragovi perja na nogama, neodgovarajuća boja noktiju. Neintenzivne boje, nepravilne šare, jednobojna pera kod prskanih u prvoj godini života.

Veličina prstena: 7mm

Osnovna pasminska odlika im je prevrtanje unazad preko repa 2-3 ili više puta. Let im je lagan, treperav i brzo savladavaju visinu. Dobro istrenirani golubovi lete u grupi i to više sati uz učestale serije prevrtanja.

Greške u letu: Sve druge figure izvedene u zraku smatraju se greškom. Na primjer prevrtanje preko krila, gubljenje visine spuštanjem u spirali (kao pokvareni avion), propadanje kroz zrak na repu i slično. To se smatra grubom greškom i isključuju se iz rasploda.

Slika 22 i 23. Sarajevski golub prevrtač

5.10.3 Bihaćki prevrtač

Postojbina ovog goluba je grad Bihać i šira okolica. Nastao ukrštanjem Sisačkog prevrtača sa Niškim visokoletačem i Vršačkim prevrtačem, a potom i sa Indijskim podnim prevrtačem. Period stvaranja pasmine je 1960-2000 godine. Zvanično priznat standard 2000 godine.

Bihaćki prevrtač leti u širokim krugovima i iz velikih visina počinje sa prevrtanjem u malim zbijenim krugovima, prevrće se brzo i dosta puta. Bihaćki prevrtač se prevrće unazad i na rep preko glave.

Opći izgled: Golub je srednjeg rasta, veličine uličnog goluba, lijepe glave sa obaveznom lepezastom kapom na glavi, nosi krila na repu. Snažne je građe ali nije ni krupan ni sitan. Ponosnog držanja, živahan i temperamentan kao prevrtač.

Glava: Glava je okrugla sa užim i dužim čelom obvezno sa kapom koja je lepezasta i postavljena od uha do uha. Kapa stoji iznad glave a lepeza je jednake visine od početka do kraja. Od sredine kape po vratu prema leđima postoji grivica.

Oči: Oči su prosječne veličine, bijele boje sa crnom zjenicom, kod bijelih i srcastih primjeraka oči su tamne. Očni okviri su naglašeni boje mesa i jednostruki.

Kljun: Kljun je srednje veličine, deblji u korijenu, pri kraju zaobljen, bijele je boje, a kod obojenih primjeraka kljun je u korelaciji sa noktima. Nosnice su naglašene.

Vrat: Vrat je nešto duži uspravnog držanja.

Prsa: Prsa su široka i mišićava, blago isturena.

Leđa: Leđa su srednje dužine, srednje široka i blago nagnuta nazad prema repu.

Krila: Krila su dobro razvijena, dobro priliježu uz tijelo, nošena na repu, malo kraća od repa sa jakim ljetnim perima.

Rep: Rep je srednje dužine, uzak bez prijeloma i slijedi liniju leđa. Ne dodiruje tlo i ima 12 pera.

Noge: Noge su srednje dužine svijetlo-crvene boje bez perja, dok su nokti u korelaciji sa kljunom.

Perje: Perje je čvrsto, gusto, dobro priliježe uz tijelo sa naglašenim sjajem.

Boje: Jednobojni su: crni, crveni, žuti, plavi, plavo kovani, bijeli, srebrni, vuga i sivi. U svim navedenim bojama odgajaju se srcasti i šareni primjerci.

Grube greške: Okrugla glava sa uzdignutim čelom, viseća krila ispod repa, kratko nisko i zdepasto tijelo, bijela pera kod obojenih, kratke noge, dugačke noge, operjane noge, krupno tijelo.

Osnovna pasminska odlika ovog goluba je prevrtanje. Bihaćki prevrtač leti u širokim krugovima i na takav način savladava visinu. Sa velike visine počinje prevrtanje u malim i zbijenim krugovima, brzo i učestalo. Česti su i oni primjerci koji gube orijentaciju i udaraju o tlo. Grla koja se ne prevrću isključuju se iz daljeg uzgoja. Bihaćki prevrtač kao pasmina priznat je veljače 2000. godine u Bihaću. Komisija koja je odlučivala o priznavanju ove pasmine na prvoj međunarodnoj izložbi u Bihaću dočekalo je oko 300 komada izloženih Bihaćkih prevrtača. Izlagan je po cijeloj Bosni i Hercegovini u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori.

Slika 24 i 25. Bihački prevrtač

5.10.4 Zenički prevrtač

Grupa zaljubljenika i stručnjaka za uzgoj golubova iz Zenice, krajem osamdesetih godina stvorila je novu pasminu goluba. Veoma atraktivnog izgleda sa naglašenim letom i prevrtanjem u zraku. Zenički prevrtač se od 1996. godine, uz njegov radni standard, počeo pojavljivati na izložbama širom Bosne i Hercegovine. A 2002. godine na 17. međunarodnoj izložbi sitnih životinja u Zenici, priznat je standard ovog goluba. Zenički prevrtač je nastao ukrštanjem orijentalnog, zagrebačkog, sarajevskog i bačkog prevrtača, te lokalnog goluba. Sa obzirom da ima dosta sličnosti sa orijentalnim prevrtačem i prevrtanje u zraku mu je dosta slično ovoj vrsti goluba. Specifičnost zeničkog prevrtača je u tome što prilikom postizanja velikih visina i kod povratka vrši prevrtanje. Golub se prevrće na leđa praveći veliki broj premeta koje završava sjedanjem na rep i poslije toga ponovo se vraća svome jatu u letu.

Startni radni materijal je bio sastavljen od: Zagrebačkog prevrtača, Kečkemetskog letača i nekih mješanaca koji su bili prisutni to vrijeme u Zenici. Eksterijer goluba nije bio upitan zbog navedenog materijala, ali se postavljalo pitanje sa čime napraviti prevrtanje, dobar let i da se golubovi drže jata. Obzirom da se rat tek završio bili smo prinuđeni koristiti golubove koje smo imali pri ruci u to vrijeme. Tad smo koristili golubove rase Bački prevrtač i Sarajevski prevrtač ali oni nam nisu dali željeni rezultat, mada i danas u nekim našim golubovima ima krvi navedenih golubova. Kada smo ubacili Orijentalnog prevrtača došli smo do željenih rezultata, pa danas imamo goluba koji je po našoj mjeri.

Zenički prevrtač je golub koji lijepo izgleda, ima ga u svim bojama i leti visoko u jatu, izvodi akrobacije i u jatu pada na krov. Prošle godine na seminaru naših sudaca imao sam zadatak da prezentiram našim sudcima Zeničkog prevrtača i bili su zadovoljni onim što sam im iznio u svom izlaganju, a na kraju sam im rekao i jednu rečenicu koja mnogo govori o ovom golubu: „Zenički prevrtač je zahtjevan golub i na ovom golubu za dobrog golubara uvijek ima dobrog posla da se naradi dok ne dođe do željenog rezultata“.

Opći izgled: Golub je srednjeg rasta, nešto sitniji od goluba uličara, skladnih proporcija dobro razvijenih grudi, blago isturenih naprijed. Živahne je prirode i spada u grupu srednjokljunih letača prevrtača. Karakteristika ove pasmine je da nosi krila ispod repa, koja se ne dodiruju što čini skladnu cjelinu u vizualnom smislu.

Glava: Nešto manja, sitnija od glave Orijentalnog prevrtača, sa malom zaravni na tjemenu, bez uglova – ispupčenja, sa lijepo zasvođenim čelom koje prati liniju kljuna.

Oči: Krupne, bijele boje, očne ringle su malo naglašene, jednostruke i svijetle boje (tolerira se pojava tankih žilica u uglovima očiju).

Kljun: Nešto kraći od srednje dužine, u korijenu prilično jak, malo povijen na dole prati liniju čela, svijetle boje, dok je kod plavih, plavokovanih, vugastih i crnih, moguća pojava piktna na kljunu (nešto tamniji kljun) ali su cjenjeniji primjerci sa svjetlijim kljunom. Nosnice su nenaglašene.

Vrat: Srednje dužine, kod glave nešto tanji tako da lijepo (zvonasto) naliježe na trup, i u gornjem dijelu je sasvim malo povijen unazad.

Grudi: Dosta dobro razvijene, zaobljene i blago isturene naprijed.

Leđa: Nešto kraće dužine, prilično široka, malo ulegnuta (sedlasta bez uglova).

Krila: Dobro razvijena, opuštena (drže ih ispod repa) ne dodiruju se međusobno i ne dodiruju podlogu, neznatno su kraća od repa sa jakim i dobro razvijenim letnim perima.

Rep: Srednje širine (širine prsa) sa 12–16 pera, dobro razvijenih, koji u odnosu na tijelo (leđa) čini ugao od 30–50 stupnjeva. Poželjan je zaobljen rep koji se od korijena lagano širi i izgleda malo lepezasto, dok se tolerira malo uži i malo zbijeniji rep.

Noge: Nešto kraće od srednje visine, široko postavljene i crvene boje, dok je boja noktiju u korelaciji sa bojom kljuna. Pojava operjanosti unutarnjeg dijela nogu je dozvoljena.

Perje: Čvrsto, gusto, dobro priljubljeno uz tijelo sa naglašenim sjajem.

Boje: Gaje se u svim standardnim bojama: crna, žuta, crvena, vugasta, plava sa crnim prugama, kovana u svim bojama, siva sa i bez pruga i sve su boje intenzivne.

Veće greške: Neskladno (izduženo) tijelo, uska izdužena glava, uska i duga leđa, nošenje krila na repu, dugačak, tanak, špicast i usađen kljun (ulegnuće između kljuna i čela), drvenasto perje, dok je pojava kape i žutih očiju greška za diskvalifikaciju, žute i crvene obočnice, suviše kratke ili suviše duge noge.

Manje greške: Robusno tijelo, nešto kraći i uži rep, slabije razvijena letna pera, malo rozkaste oči, olukast ili zasvođen rep (vilo pero nije greška ako je fino formirano i nalazi se u sredini repa).

Slika 26 i 27. Zenički prevrtač

LITERATURA

1. Katica V., Hadžimerović Z., Salkić A., Šakić V., Softić A.: Autohtone pasmine domaćih životinja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2004
2. Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH, (2013): Zakon o stočarstvu („Službene novine FBiH, broj 66/13“).
3. Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja Hrvatske, (2010): Nacionalni program očuvanja izvornih i zaštićenih pasmina domaćih životinja u Republici Hrvatskoj.
4. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, (2010): Pravilnik o listi genetskih rezervi domaćih životinja, načinu očuvanja genetskih rezervi domaćih životinja, kao i o listi autohtonih rasa domaćih životinja i ugroženih autohtonih rasa ("Sl. glasnik RS", br. 38/2010),
5. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Crne Gore, (2008): Akcioni plan očuvanja genetičkih resursa u poljoprivredi (2009 – 2013).
6. Hrvatski savez uzgajivača ovaca i koza: Program uzgoja ovaca u Republici Hrvatskoj 1999.
7. Adilović S.: Uzgoj i selekcija svinja, Tisak Grafika-Šaran, Sarajevo 1997.
8. Adilović S.: Uzgoj koza, Tisak Grafika-Šaran, Sarajevo 1995
9. Ivanković A., Mioč B., Ramljak J., Ravić I., (2015): Autohtone pasmine dinarskog područja, Projekat očuvanja bioraznolikosti na području Buhova i Biokova, Javna ustanova Rera SD, Split.
10. Hrvatska poljoprivredna agencija: Rodoslovlja buše - Hrvatske izvorne pasmine goveda, Križevci 2012.
11. Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo: Prijedlog uzgojnog programa za ovčarstvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016.
12. Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo: Prijedlog uzgojnog programa za autohtonu pasminu buša u Federaciji BiH, Sarajevo 2025.
13. Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo: Prijedlog uzgojnog programa za bosansko brdskog konja u Federaciji BiH, Sarajevo 2025.
14. Federalni agromediteranski zavod Mostar: Prijedlog uzgojnog programa za kozarstvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, Mostar 2016.
15. Adilović S., Andrijević M.: Bosansko-hercegovačke autohtone pasmine domaćih životinja, Veterinarski fakultet, Sarajevo 2005.
16. Belić M., Ognjanović A.: Osnovi savremenog govedarstva, Zadruga knjiga, Beograd 1961.
17. Žiga E., Telalbašić R.: Bosanski brdski konj – monografija, Šahinpašić, Sarajevo 2008.
18. Hrasnica F., Ogrizek A.: Stočarstvo, Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb. 1961.

Broj: 03-3-2/7-1904/25
Sarajevo, 13.08.2025

Федерално министарство пољопривреде, водопривреде и
шумарства

ЛИСТА ИЗВОРНИХ И ЗАШТИЋЕНИХ ПАСМИНА И СОЈЕВА
ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА У ФЕДЕРАЦИЈИ БИХ

Сарајево, јули 2025

**Федерални завод за пољопривреду Сарајево
Одјељење анималне производње**

**ЛИСТА ИЗВОРНИХ И ЗАШТИЋЕНИХ ПАСМИНА И СОЈЕВА ДОМАЋИХ
ЖИВОТИЊА У ФЕДЕРАЦИЈИ БИХ**

САДРЖАЈ

1	УВОД	5
2	ГЕНЕТСКЕ РЕЗЕРВЕ АУТОХТОНИХ ПАСМИНА У ФБИХ И ХИТНЕ МЈЕРЕ ЗА ЊХОВО ОЧУВАЊЕ	6
3	КЛАСИФИКАЦИЈА СТЕПЕНА УГРОЖЕНОСТИ ПОЈЕДИНИХ ПАСМИНА И СОЈЕВА	8
4	ЛИСТА ИЗВОРНИХ И ЗАШТИЋЕНИХ ПАСМИНА И СОЈЕВА ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА.....	9
5	ОПИС И КАРАКТЕРИСТИКЕ ИЗВОРНИХ ПАСМИНА ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА У ФБИХ.....	10
5.1	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ГОВЕДА.....	10
5.1.1	<i>Буша</i>	10
5.1.2	<i>Гатачко говедо</i>	11
5.2	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ОВАЦА.....	14
5.2.1	<i>Праменка</i>	14
5.2.2	<i>Дубски сој праменке</i>	14
5.2.3	<i>Херцеговачки сој праменке</i>	15
5.2.4	<i>Купрешки сој праменке</i>	16
5.2.5	<i>Приворски сој праменке</i>	18
5.3	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ КОЗА	19
5.3.1	<i>Домаћа балканска рогата коза-домаћа брдска коза</i>	19
5.3.2	<i>Балканска бијела</i>	20
5.4	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ КОЊА.....	21
5.4.1	<i>Босански брдски коњ</i>	21
5.5	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ МАГАРАЦА	23
5.5.1	<i>Херцеговачки магарац</i>	23
5.6	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ СВИЊА	24
5.6.1	<i>Шишка</i>	24
5.7	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ПЕРАДИ.....	25
5.7.1	<i>Домаћа кокош, Херцеговка или Погрмуша</i>	25
5.8	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ПЧЕЛА	26
5.8.1	<i>Сива пчела</i>	26
5.9	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ПАСА	29
5.9.1	<i>Торњак</i>	29

5.9.2	<i>Барак - Босански оштродлаки гонич</i>	31
5.10	ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ГОЛУБОВА	33
5.10.1	<i>Травнички краткокљуни голуб</i>	33
5.10.2	<i>Сарајевски голуб превртач</i>	34
5.10.3	<i>Бихаћки превртач</i>	36
5.10.4	<i>Зенички превртач</i>	37
	ЛИТЕРАТУРА	39

1 УВОД

Очување, заштита и искориштавање изворних пасмина се проводи у складу са Законом о сточарству („Службене новине ФБиХ“, број 66/13) као и другим законима у ФБиХ и БиХ који се односе на околиш и биодиверзитет. БиХ се обавезала да ће дјеловати у складу са ратификованим споразумима се врши заштита имена и изворне пасмине.

Конвенција о биолошкој разноликости («Службени гласник БиХ», број: 13/02); Предсједништво Босне и Херцеговине на основу члана В. тачка 3.д) Устава БиХ, на 152. сједници одржаној 04. октобра 2002. године, донијело је ОДЛУКУ о ратификацији конвенције о биолошкој разноликости, РИО ДЕ ЈАНЕИРО, 5. јуни 1992. године. Ратификује се Конвенција о биолошкој разноликости, по добијеној сагласности Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине на основу Одлуке ПС БиХ број:82/02 од 30. септембра 2002. године. Ратифицирана 04.10.2002. године.

Ова конвенција је темељна, зацртала је нову концепцију заштите природе, проширујући ову детаљност на очување свеукупне биолошке и крајообразне разноликости и осигурање одрживог коришћења природних добара. Конвенција одређује биолошку разноликост као разноликост унутар врста, међу врстама и међу еколошким системима. Она дакле обухвата све облике живота који у цјелини сами по себи представљају вриједност коју треба очувати без обзира посједују ли још неке посебне вриједности које им приписује човјек. Конвенција успоставља очување биолошке разноликости као темељно међународно начело у заштити природе и заједничку обавезу човјечанства. Основни циљ конвенције је очување и одрживо коришћење биолошке разноврсности што подразумијева коришћење на начин да се неће дугорочно осиромашити живи свијет и њему припадајућа станишта него ће природни потенцијал земље остати на коришћење будућим генерацијама.

БиХ је 2002. ратифицирала Конвенцију о биодиверзитету. Конференција Странака Конвенције је 2010. године усвојила Нагоуа протокол као допунски споразум Конвенције. С обзиром да БиХ није потписала Нагоуа протокол прије истека рока за његово потписивање, БиХ може извршити приступање Протоколу. Конвенција има три главна циља:

- очување биодиверзитета;
- одрживо коришћење његових компоненти;
- праведна расподјела користи која произлазе из коришћења генетичких извора.

Изворне и заштићене пасмине и сојеви домаћих животиња настале на територији Федерације представљају дио националне биолошке баштине, под посебном заштитом државе, које се уписују у регистар изворних пасмина који води узгојно-селекциона служба.

Очување и искориштавање пасмина и сојева изворних и заштићених пасмина обавља се према узгојним програмима за поједине пасмине и сојеве.

Очување генетских резерви домаћих животиња врши се на један од следећих начина, и то:

1) *In situ* или *On farm* - што подразумемијева конзервацију, односно узгајање живих животиња у производним системима гдје су настале или се сада налазе, а који подједнако укључује фарме и екстензивне производне системе;

2) *Ex situ* - што подразумемијева конзервацију изван производних система гдје су животиње настале, која може бити:

(1) *In vivo* – узгој живих животиња у зоо-вртovima, парковима природе, музејима, истраживачким институтима и др;

(2) *In vitro* - криоконзервација ембриона, сперматозоида, оплођених јајних ћелија, ДНК, соматских ћелија и другог биолошког материјала који може бити искоришћен за реконституисање животиње.

Заштита изворних пасмина и сојева остварује се држањем потребног броја животиња за одржавање узгоја и чувањем њиховог генетског материјала.

Генетске резерве домаћих животиња обухватају поједине пасмине и сојеве домаћих животиња, које се чувају у виду минималног броја домаћих животиња, доза сперме, јајних ћелија или ембриона.

Генетске резерве изворних и заштићених пасмина домаћих животиња утврђује се у зависности од врсте животиња и при жељеном односу сполова, а представља најмањи број домаћих животиња (одраслих грла) поједине врсте, односно пасмине домаћих животиња, потребан за узгој и очување њихове генетске разноврсности.

Буџетом Федерације Босне и Херцеговине осигуравају се средства за заштиту одређеног броја домаћих животиња и генетског материјала појединих пасмина и сојева.

2 ГЕНЕТСКЕ РЕЗЕРВЕ АУТОХТОНИХ ПАСМИНА У ФБИХ И ХИТНЕ МЈЕРЕ ЗА ЊИХОВО ОЧУВАЊЕ

На основу добивених информација и истраживања на терену које је урадио ФЗЗП, долази се до закључка да је број јединки појединих аутохтоних пасмина јако мали и прелази испод критичне границе за опстанак пасмине. Докази да посједујемо аутохтоне пасмине је да се оне узгајају у чистој крви о чему се води адекватна матична документација или да их има у толиком броју који прелази број гдје не долази до укрштања са другим пасминама па са сигурношћу можемо рећи да се ради о аутохтоној пасмини, као што је случај код праменке.

Што се тиче групе аутохтоних пасмина код којих се води адекватно матично књиговодство ради се о малобројној популацији босанског брдског коња, те већи број паса торњака и барака уз евиденцију кинолошког савеза. Уочени су поједини примјерци буше али без адекватне евиденције и планског системског узгоја. Код осталих пасмина слична је ситуација те услјед изостанка потицаја за овај и системског у-с рада немамо поузданих информација.

Трећа група су животиње које су у типу аутохтоних пасмина, односно по екстеријеру одговарају аутохтоној пасмини. То су јединке које се налазе у слободном народном узгоју, за које не постоји матично књиговодство, и које у већој или мањој мјери имају карактеристике пасмине, односно имају више или

мање крви аутохтоне пасмине. Услијед дуготрајног дјеловања увезених пасмина, у протеклом периоду, неселективног узгоја, непланског осјемењавања, као и изостанка бриге о овим категоријама домаћих животиња, дошло је до губитка удјела крви аутохтоних пасмина. Међутим, и то зависи од региона до региона, па је у неким крајевима ФБиХ тај утицај био слабији. Управо према том сазнању, БиХ треба да усмјери своје активности како би идентификовала одређени број јединки појединих пасмина, и ставила их у плански узгој. Нужно је кроз детаљан програм очувања аутохтоних пасмина, гдје се одређени сегменти налазе и у овом документу, одредити минималан број јединки неопходних за узгој сваке поједине пасмине, те системским узгојем уз потицај државе спроводити плански узгој уз надзор стручњака из ове области.

Према томе, у овом тренутку са сигурношћу можемо рећи да су према стандардима ФАО босански брдски коњ, буша, домаћа коза, домаћи магарца, домаћа кокош и шишка критично угрожене пасмине и пријети им нестанак.

Пас торњак, пас барак, сви сојеви праменке, су пасмине чији број осигурава опстанак и нису критично угрожене, али их треба ставити под надзор узгојно селекционих служби те урадити узгојне програме за све пасмине.

ФЗЗП кроз овај документ предлаже хитну мјеру заштите аутохтоних пасмина тако што ће се кроз стручни системски оперативни рад и редовне потицаје државе, одмах кренути у попуњавање минималног броја јединки за сваку пасмину (табела 1) те кроз Ин ситу начин, јер је то вјероватно, у овом тренутку најбољи начин за очување пасмина зауставити негативан тренд смањења броја јединки код скоро свих аутохтоних пасмина.

По узору на неке сусједне државе у табели 1 је предложен минималан број животиња за сваку пасмину.

Табела 1. Минималан број јединки аутохтоних пасмина за њихово очување

Врста животиње	Минималан број животиња
Говеда	300
Коњи/магарци	350
Овце/козе	250
Свиње	200
Перад	300

Од овог броја у табели 1. треба рачунати да је број мушких јединки 5%.

3 КЛАСИФИКАЦИЈА СТЕПЕНА УГРОЖЕНОСТИ ПОЈЕДИНИХ ПАСМИНА И СОЈЕВА

Оцјена угрожености или стања ризика појединих пасмина и популација домаћих животиња је један од битних елемената планирања и управљања процесом очувања генетичких ресурса.

Ова оцјена прелиминарно указује на степен ургентности предузимања будућих акција, стога је неопходно јасно сагледавање величине популације и на основу тога оцјене стања ризика.

За класификацију стања ризика одређене популације или пасмине домаћих животиња користе се разне методологије, при чему се као основни критеријум узима неки од наведених параметара:

- број женских приплодних грла (N_f),
 - ефективна величина популације (N_e), израчунава се по формули: $N_e = 4N_f N_m / (N_f + N_m)$,
- гдје је N_f – број женских, а N_m – број мушких приплодних грла,
- ефективна величина популације уз процјену степена узгоја у сродству.

У табели 2. износи се примјер једне од класификација, која је сачињена и препоручена од стране ФАО (1992), дијелом модификована 2007., а базира се на броју женских приплодних грла у популацији. Међутим, свака држава може, уважавајући своје интересе и потребе, да пропише скалу за класификацију нивоа угрожености и минималног броја грла неопходних за њихово очување.

Табела 2. Класификација степена угрожености и стања популације (ФАО)

Категорија угрожености	Стање популације
Нестала пасмина	- Пасмина је потпуно нестала, тј. нема живих ни женских ни мушких приплодних грла, нити конзервираног сјемена, јајних ћелија или ембриона
Критично стање	- Пасмина чији је укупан број женских приплодних грла мањи од 100, а еквивалентно томе број мушких приплодних грла мањи од 5, или - Пасмина чија је укупна популација незнатно преко 100 грла, гдје је 80% грла у чистој пасмини и у опадању је.
Угрожена пасмина	- Пасмина или популација са бројем женских приплодних грла између 100 и 1000 или еквивалентно томе бројем мушких приплодних грла између 5 и 20, или - Укупна популација је незнатно преко 1000 грла, гдје је учешће грла у чистој пасмини око 80% и популација је у опадању.
Осјетљива – рањива пасмина	- Пасмина или популација са бројем женских приплодних грла између 1000 и 5000 или еквивалентно томе бројем мушких приплодних грла између 20 и 100, или - Укупна популација је незнатно преко 5000 грла, гдје је учешће грла у чистој пасмини око 80% и популација је у опадању.
Полустабилна популација	- Пасмина или популација са бројем женских приплодних грла између 5000 и 10000 или еквивалентно томе бројем мушких приплодних грла између 100 и 500.
Није угрожена, али је треба посматрати	- Пасмина или популација са бројем женских приплодних грла већим од 10000.

4 ЛИСТА ИЗВОРНИХ И ЗАШТИЋЕНИХ ПАСМИНА И СОЈЕВА ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА

Листа аутохтоних пасмина домаћих животиња и угрожених аутохтоних пасмина у Федерацији Босне и Херцеговине обухвата следеће пасмине, и то:

1. ГОВЕДА

- Буша
- Гатачко говедо

2. ОВЦЕ

- Праменка, сојеви:
 - Дубски сој праменке
 - Херцеговачки сој праменке
 - Купрешки сој праменке
 - Приворски сој праменке

3. КОЗЕ

- Домаћа балканска рогата коза
- Балканска бијела

4. КОЊИ

- Босански брдски коњ

5. МАГАРЦИ

- Херцеговачки магарац

6. СВИЊЕ

- Шишка

7. ПЕРАД

- Домаћа кокош, херцеговка или погрмуша

8. ПЧЕЛА

- Сива пчела (Апис меллифера царница)

9. ПСИ

- Босанско-херцеговачки пас торњак
- Босански оштроглаки гонич барак

10. ГОЛУБОВИ

- Травнички краткокљуни голуб
- Сарајевски превртач
- Бихаћки превртач
- Зенички превртач

Угрожене изворне пасмине су оне пасмине домаћих животиња код којих укупан број женских приплодних грла није већи од:

1. за говеда - 7.500 грла;
2. за овце - 10.000 грла;
3. за козе - 10.000 грла;
4. за коње - 5.000 грла;
5. за свиње - 15.000 грла;
6. за перад - 25.000 кљунова.

5 ОПИС И КАРАКТЕРИСТИКЕ ИЗВОРНИХ ПАСМИНА ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА У ФБИХ

5.1 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ГОВЕДА

5.1.1 Буша

Хисторија буше. Буша спада у скупину краткорожних говеда - *Bos brachyeros europaeus*. Позната је и под називом домаће планинско или илирско говедо. Спада у примитивне (екстензивне) пасмине говеда које налазимо у крајевима у којима је човјек утицај на узгој врло слаб.

Поједини стручњаци наводе да је њена миграција ка нашим подручјима кренула из Западне Европе, преко Алпа, према југоисточној Европи, те потом према Азији и Африци. Пред крај деветнаестог стољећа, импортом племенитијих пасмина говеда, почео је опадати број буша на овим просторима.

Различити околишни услови, циљеви и услови узгоја резултирали су различитим сојевима буше. Као пасмина буша није значајна само за подручје Босне и Херцеговине, будући да се сродни сојеви налазе и у сусједним земљама југоисточне Европе, па се тако као сојеви наводе босанска, херцеговачка, личка, далматинска, црногорска, македонска и србијанска буша, а сојеви се међусобно разликују у обиљежјима фенотипа и заступљености боја.

Данас се оне најчешће могу пронаћи само у најзабаченијим планинским подручјима Босне и Херцеговине, на мјестима првобитног узгојног подручја гдје су узгојне прилике и услови држања буше екстензивни, а главни извори хране су природни пашњаци са екстензивних ливада. На осталим подручјима јављају се крижанци буше већином са пасминама сиво-алпског и смеђег говеда.

Узгојно подручје буше и њених крижанаца са племенитијим пасминама говеда су кршевити планински простори наше земље.

Опис и карактеристике пасмине. Буша је у односу на европске племените пасмине ситно говедо, спада у скупину једнобојних говеда. Од боја појављују се различите нијансе црвене, смеђе, сиве, црне те жућкасто-црвене. Код једнобојних тамних грла налази се карактеристична тамна пруга, која се протеже линијом леђа. Врло ријетке су шарене буше. Због слабе исхране има релативно дугуљасту, суху и уску главу. Чело је средње широко до широко и кратко, рогови избијају из чеоних костију најприје у страну, а затим према горе врховима окренутим један према другом. База рогова је жућкасто, бијела, према средини тамнија, прљаво бијеле боје, док су врхови рогова црни. Губица је пигментирана, око пигментиране слузокоже налази се руб бијелих длака - "срнећа губица". Врат је средње дуг, плахтица слабо развијена, гребен низак и средње ширине, груди уске и доста дубоке.

Труп је размјерно кратак, здјелица уска и према коријену шиљата, сапи оборене. Леђа су уска, кратка и равна. Реп је танак и дужине до скочног зглоба. Видљиве слузнице и папци су тамније пигментирани до скоро црни. Биковима је најчешће доња трећина или половина тестиса тамне до црне боје. Предње ноге имају

правилан став, а стражње у већини случајева «икс став», ногу. Виме је кратко, плитко, дјеломично пигментирано, слабо изражено, има правилан облик и прекривено густим длакама са кратким сисама. Кожа је еластична, танка и мека, али има и знатан број грла са грубом и дебелим кожом. Длака његованих говеда је кратка, масна и сјајна, а у слабије његованих густа, дуга и лепршава.

Тјелесна маса буше креће се од 150- 300 kg, а има примјера гдје достигну тежину и преко 320 kg. Телад су просјечне тјелесне масе 12-20 kg. Код крава живот просјечно траје 10-12 година и за то вријеме отеле 7-10 телади. Животни вијек код добрих услова живота траје 15 и више година. Млијечност буше је релативно ниска, углавном, због слабе исхране, просјечна млијечност је релативна и креће се у распону од 700 – 1.500 литара по лактацији, са око 4 % млијечне масти.

Здравље и конституција буше су, углавном задовољавајући иако врло често живи у неадекватним узгојним приликама, врло се лако прилагођава промјенљивим приликама средине.

Јунице се први пут припуштају са 22-25 мјесеци, односно са потпуним израстањем првог пара сјекутића. Са доби од 30-36 мјесеци се по први пут припуштају бичићи. Плодност буше је, с обзиром да се ради о примитивној пасмини, врло добра. Око 90% крава тели се редовно сваке године. У нормалним приликама исхране и држања у години дана даје једно теле.

Табела 3. Тјелесне мјере буше

Редни број	Тјелесне мјере	Варијације, cm
1.	Висина до гребена	102 - 112
2.	Висина до крижа	109 – 126
3.	Дужина трупа од висине гребена	112 - 125
4.	Ширина груди	25 – 45
5.	Дубина груди	45 - 65
6.	Ширина здјелице	30 - 50
7.	Дужина здјелице	35 - 50
8.	Обим груди	135 – 170
9.	Обим цјеванице	12 - 18
10.	Дужина главе	40 - 50
11.	Ширина чела	15 - 25

Слика 1 и 2. Буша

5.1.2 Гатачко говедо

Хисторија гатачког говечета. Настало је крижањем босанске буше прво са випталским и монтафонским биковима, а касније са оберинталским биковима.

Ова пасмина говеда има карактеристичну сиву боју. Домовина гатачког говеда је шири регион Гацка као планински регион источне Херцеговине са просјечном надморском висином око 1.200 м надморске висине, са суровом континенталном климом.

По анектирању Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске монархије и успоставе администрације, сточарска политика аустријских власти, а посебно у говедарству, била је да се што прије повећа просјечна производња меса, млијека и других производа. У том смислу циљ је био да се повећа тјелесна маса говеда. Да би се то постигло, босанска влада је позвала у то вријеме најпознатијег сточарског стручњака монархије, проф. др Леополда Адаметза да предложи смјернице за унапрјеђење говедарства. Адаметз је предложио да се у процесу крижања са бушом користи данашње сиво алпског говеда које је такођер ситније грађе од других иностраних пасмина, скромно, отпорно, адаптибилно и релативно добре млијечности. У раду на оплемењивању буше од 1887. године средиште узгојног рада је била Сточарска станица у Гацку. Исте године увезено је 300 бикова сиве алпске випталске пасмине, који су величином, тјелесном масом и скромношћу у исхрани одговарали гатачком крају. Од 1905. године кастрирају се бикови бушаца, са циљем искључивог припуста само випталских бикова. Послије Првог свјетског рата за подручје Гацка набављени су бикови монтафонског говеда. Данас се на подручју Гацка, Невесиња, Билеће, Берковића и Калиновика узгаја око 8500 грла гатачких говеда. Заступљено је како вјештачко осјемењавање тако и природно парење. Највећи број грла налази се у Гацку, гдје су и најбољи производни резултати. Међутим, почетком рата деведесетих година у Босни и Херцеговини, сви радови на даљњем селекционом раду, готово престају.

Опис и карактеристике пасмине. Боја крава може бити сива, загасито сива, до мрка (која је најкарактеристичнија у бикова) са зеленкастим нијансама. Некада се јавља и смеђа боја. Тјелесна маса крава износи од 450 – 500 kg. Тежина новорођене телади је око 35 kg. Просјечан производни вијек креће се од 7 – 8 година па до 15 година. Просјечна производња млијека креће се од 3.600 - 4.500 литара са око 3,9% млијечне масти и 3,4% бјеланчевина. Стасавање је споро а конституција и плодност задовољавајућа.

Крава гатачког говеда лако доноси младе на свијет, односно нема већих проблема током телења и да велики број младунчади остаје живо. Први припуст јуница врши се у доби од 15 – 22 мјесеца.

За гатачко говедо се може рећи да припада групи говеда комбинованог типа производње. Радови на гатачком говечету требају да иду у циљу побољшања двојног смјера производње, а уз што мање губитке на његовим здравственим и аклиматизационим одликама.

Табела 4. Тјелесне мјере гатачког говечета

Редни број	Тјелесне мјере	Варијације, cm
1.	Висина до ребена	112 - 125

2.	Висина до крижа	115– 128
3.	Дужина трупа	125 - 150
4.	Ширина груди	20 – 40
5.	Дубина груди	48 - 60
6.	Ширина здјелице	30 - 50
7.	Дужина здјелице	35 - 50
8.	Обим груди	135 – 170
9.	Обим цјеванице	15 - 20
10.	Дужина главе	45 - 55

Слика 3 и 4. Гатачко говедо

5.2 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ОВАЦА

5.2.1 Праменка

Праменка је аутохтона босанскохерцеговачка пасмина овце. То је овца комбинованих производних особина (месо-млијеко-вуна). Жива мјера оваца се креће између 60 и 70, а овнова између 80 и 100 kg. Производња млијека је релативно велика, а знатно варира између сојева (од 70 – 130 l и више у лактацији од 6 мјесеци) и зависи такођер од исхране. Тежина руна у просјеку износи 1,4 kg. Боја руна је најчешће бијела, мада код неких сојева може бити мрко па и црно. Плодност праменке је релативно добра. Од 100 ојагњених оваца добија се 100-110 јагњади. Порођајна тежина јагњади је између 2 и 4 kg, што зависи од соја и нивоа исхране мајки. Јањад су отпорна а морталитет је низак. Сојеви праменке су настали на нашим различитим макроклиматским, хранидбеним и географским условима (дупски, приворски, купрешки, херцеговачки). Генетски потенцијал свих сојева праменке није довољно искоришћен у нашој земљи. За генетско унапријеђење пасмине неопходно је почети са организованим узгојно селекцијским радом и почети са процесом уматичавања, јер су то основе за очување, заштиту и унапријеђење пасмине.

5.2.2 Дубски сој праменке

Настала је у ширем подручју Травника (Средња Босна, подручје Влашића у околини Мехурића) у подручју Дуба гдје је и данас је највише распрострањена, на надморској висини од 800-1.200 метара. У пракси се користе још и називи травничка и влашићка праменка. Травничка овца спада међу најкрупније сојеве праменке, те као и остали сојеви, припада групи оваца комбинованих производних својстава месо, млијеко, вуна. Прса су јој прилично дубока, али релативно уска, што је општа одлика свих сојева праменке. Врат је дуг, слабије до осредње мишићав, а гребен добро изражен. Леђна линија је дуга, равна и правилна, завршава с дугим репом. Труп се налази на чврстим, јаким и правилно постављеним ногама. Папци су црни, правилни, јаки и чврсти. Глава је средње развијена с полустршећим, најчешће црно пигментираним ушима. Овце и овнови могу бити шути и рогати. Глава је обично бијеле боје с мање или више црно пигментираним странама лица од усна до очију. Дуж чела и носног дијела до ноздрва и врха горње усне пружа се бијела трака у виду лисе. Овнови имају испупчен профил главе, а овце равне. Тијело је прекривено отвореним руном састављеним од дугих (22,63 cm), шиљастих и бичастих праменова који неријетко сежу све до земље. Трбух, доњи дијелови ногу, понекад и врат нису обрасли вуном, него густом длаком. Руно је у највећем броју случајева бијеле боје, иако има појаве одређеног мањег броја грла с црним или сивим руном.

Слика 5. Дубски сој праменке

Табела 5. Пожељне тјелесне мјере и производна својства узгојних грла дубске праменке

Својство	Овце	Овнови
Висина гребена, см	66-70	73-78
Тјелесна маса, kg	65	82-90
Плодност	120-150	
Производња млијека	90-1201	
Тјелесна маса јањади (kg) у доби 45-60 дана	15-18 kg	
Вуна (μ)	42-43	
Вуна (kg)	2-2,5,0	3.5-4.5

Извор: Програм узгоја и селекције оваца у Републици Хрватској 1999

5.2.3 Херцеговачки сој праменке

Овај сој праменке се највише гаји у југоисточном дијелу БиХ. У пракси се користе и називи столачка и хумска праменка. То је овца малог тјелесног оквира и скромне производње, али изузетно укусног меса, које се сврстава у специјалитете домаће кухиње. Ово је изражено усред мање тјелесне масе, мање количине костију, као и низа љековитог биља које расте на кршу Херцеговине, међу којима је посебно позната трава зановијет.

Херцеговачка (хумска, столачка) праменка представља изузетно вриједну популацију оваца. Вриједност ове пасмине треба сагледавати првенствено кроз чињеницу да се узгаја на подручјима гдје владају тешки услови живота и да је као таква један од битних разлога опстанка становништва на тим подручјима. Хисторијски, БиХ има богату пастирску прошлост. Рачуна се да је данас остало свега неколико хиљада чистокрвних оваца овог соја, што је сасвим у складу с општим трендом пада броја оваца, премда се у задње вријеме биљеже и нека позитивна кретања. Вриједност хумске (хумњачке) праменке лежи и у чињеницу да се ради о БиХ изворној пасмини оваца, што за производе добијене од ове пасмине представља могућност стицања права заштите ознакама квалитета (изворности, географског поријекла и гарантованог традиционалног специјалитета). Подручје узгоја овога соја је доња Херцеговина на надморским висинама од 300 – 350 м, а ријеч је о општинама Столац, Љубушки, Чапљина,

Неум, Љубиње, Читлук, Широки Бријег и Груде. Све ове општине карактерише субмедитеранска клима с врло сушним лјетима, те благим зимама са доста падавина. Обично се у прољеће овце изгоне на лјетњу испашу на крашке планине високе Херцеговине, гдје остају до јесени, а затим се поновно враћају на зимовање. Већина узгајивача држи од 5 – 150 грла. У новије вријеме један број узгајивача током цијеле године своје стадо држи на имању.

Овце су без рогова, овнови рогати или шути. Боја руна је бијела, рјеђе црна, а глава је обрасла кратком длаком, бијела попрскана црним ситним пјегама. Ноге су танке, чврсте, попрскане ситним црним пјегама или бијеле. Млијеко које се музе иде у прераду за производњу овчјег сира из мијеха.

Слика 6. Херцеговачки сој праменке

Табела 6. Пожељне тјелесне мјере и производна својства узгојних грла Херцеговачке праменке

Својство	Овце	Овнови
Висина гребена, cm	50	60
Тјелесна маса, kg	35-40	45-50
Плодност	90-120	
Производња млијека	70-90	
Тјелесна маса јањади (kg) у доби 45-60 дана	8-9	
Вуна (μ)	42-43	
Вуна (kg)	1-1.5	1.5-2

Извор: Програм узгоја и селекције оваца у Републици Хрватској 1999

5.2.4 Купрешки сој праменке

Настала је и првенствено се узгајала на Купрешкој висоравни, на надморској висини од 1.100 – 1.200 метара. Квалитетна и обилна лјетња паша, дуга и оштра зима допринијели су да ова овца припада крупнијим сојевима праменке. Изузетне је отпорности и великог ступња прилагодљивости на различите хранидбене и макроклиматске услове. Поред Купрешке висоравни, мање или више модифицирана узгаја се на Дувањском, Ливањском и Гламочком подручју.

Купрешка праменка је чврсте грађе, велике издржљивости и отпорности на оштре климатске услове, гдје је утврђена просјечна годишња температура у периоду од 1950. до 1991. године од 5,6° Ц, с хладним и сњежним зимама, а лjeta су доста свјежа са доста падавина и богатом и вриједном испашом. Основно обиљежје су мрље неправилна облика „граше“ по ногама и глави. Труп купрешке овце је складно грађен и снажне конституције. Одлика екстеријера је нешто дужи труп и већа висина крижа (надограђеност) у односу на висину гребена, што је екстеријерна одлика већине сојева праменке. Врат је средње дуг и мишићав, а гребен добро изражен. Леђна линија је равна и правилна с благим успоном према крижима. Прса су нешто ужа, али доста дубока. Труп је на први поглед складне квадратичне грађе. Ноге су чврсте и јаке, правилног става. Завршетак трупа је дуги реп који сеже до испод скочног зглоба. Глава је осредње развијена, с полустршећим ушима средње величине. Могу се сусрести и грла мањих ушију (ћуласта). Уши су најчешће црно пигментиране, али могу бити црно-бијеле и потпуно бијеле боје. Појава рогова није пасминска, а нити сполна одлика. Овце и овнови могу бити са и без рогова. Тијело је прекривено отвореним руном мијешане вуне, састављеним од дугих шиљастих и бичастих праменова. Просјечна измјерена дужина прамена креће се од 25,1 cm на лопатици, до 26,7 cm на буту. Боја руна већином је бијела, али се може сусрести мањи број (до 3%) црних, или црно-сивих оваца.

Слика 7. Купрешки сој праменке

Табела 7. Пожељне тјелесне мјере и производна својства узгојних грла купрешке праменке

Својство	Овце	Овнови
Висина гребена, cm	60-65	70-80
Тјелесна маса, kg	55	80-90
Плодност	120-150	
Производња млијека	70	
Тјелесна маса јањад (kg) у доби 45-60 дана	15-18	
Вуна (μ)	42-43	
Вуна (kg)	2-2,5	2-2,5

5.2.5 Приворски сој праменке

То је сој који се узгаја у средишњој Босни, на подручју Горњег Вакуфа и Бугојна. Спада у крупније сојеве праменке, бијелог и отвореног руна, снажног скелета и конституције. Има пигментирану длаку на глави, са црном главом, или црним мрљама или црним странама лица од очију до губица.

Слика 8. Приворски сој праменке

Табела 8. Пожељне тјелесне мјере и производна својства узгојних грла приворске праменке

Својство	Овце	Овнови
Висина гребена, cm	65	70
Тјелесна маса, kg	55-60	80-90
Плодност	120-150	
Производња млијека	100	
Тјелесна маса јањади (kg) у доби 45-60 дана	15-18	
Вуна (μ)	42-43	
Вуна (kg)	2-2,5	2-2,5

Извор: Програм узгоја и селекције оваца у Републици Хрватској 1999

5.3 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ КОЗА

5.3.1 Домаћа балканска рогата коза-домаћа брдска коза

Балканска шарена коза је аутохтона пасмина настала у оскудним условима узгоја, на шкртим, кршевитим и неприступачним теренима, захваљујући чему је одликована изузетном спретношћу, покретљивошћу, скромношћу и отпорношћу. Морфолошки је окарактеризирана дугом, густом, грубом и сјајном костријети, која је најчешће шарена, те у рјеђим случајевима може бити једнобојна (смеђа, црна и сива). Глава је ситна и скоро увијек има рогове. Предњи дио трупа, у односу на стражњи је слабије развијен, а ноге су танке, чврсте са доста тврдим папцима. Тјелесна маса одраслих женки се обично креће око 40 kg, док маса јарчева варира између 40 до 60 kg, тек у изнимним случајевима до 70 kg. Козе обично јаре само једно јаре, тек у боље храњеним стадима индекс јарења може досећи 1,2 до 1,3. Лактација траје од 150 до 250 дана, при чему се произведе око 100 до 250 литара млијека.

Производња костријети – грубог козјег влакна по грлу износи између 200 и 400 g, што дакако овиси о тјелесној развијености, доби, полу и др. чимбеницима.

Ова пасмина се одржала унаточ дугогодишњој забрани држања, те је и данас иако чешће у типу крижанца него у чистој пасмини, међу најзаступљенијим на нашим подручјима. То може захвалити својим карактеристикама лаке прилагодљивости и издржљивости, што јој даје и извјесне предности у лошијим условима узгоја у односу према високопроизводним специјализираним пасминама коза.

Табела 9. Пожељне тјелесне мјере и производне карактеристике балканске шарене пасмине

Карактеристика	Козе	Јарци
Висина гребена (cm)	60 – 70	65 - 75
Тјелесна маса (kg)	40 - 50	50 – 65
Плодност (%)	120 – 150	
Производња млијека (l)	150 – 300	
Тјелесна маса јаради у доби од 4 до 6 мјесеци (kg)	20 – 30	

Слика 9 и 10. Домаћа балканска рогата коза

5.3.2 Балканска бијела

Балканска бијела коза, такођер је аутохтона пасмина коза. Морфолошки је окарактеризирана у потпуности бијелом бојом, која је понекад кремаста до свијетложута. Балканска бијела пасмина коза има дужу и грубљу длаку, посебице на стражњим боковима. Глава коза је мала и суха, најчешће с роговима. Испод доње вилице и мушких и женских грла расте брада. Просјечна маса одраслих женских грла износи између 35 и 50 kg, а мушка грла постижу од 50 до 65 kg.

Варирање у тјелесној развијености под високим је утицајем услова гајења, па тако у повољнијим условима гајења козе су развијеније, а у сиромашнијим ситније. Млијечност је осредња те обично произведу између 250 до 300 литара млијека у лактацији, а лактација траје око 250 до 280 дана.

Козе су јако плодне, те индекс јарења износи 1,6 до 1,8. Ова пасмина је такођер окарактеризирана добром отпорношћу и прилагодљивошћу.

Табела 10. Пожељне тјелесне мјере и производне карактеристике балканске бијеле пасмине

Карактеристика	Козе	Јарци
Висина гребена (cm)	55 - 68	65 – 80
Тјелесна маса (kg)	40 - 55	55 – 70
Плодност (%)	150 – 180	
Производња млијека (l)	300 – 350	
Тјелесна маса јаради у доби од 4 до 6 мјесеци (kg)	20-30	

Слика 11. Балканска бијела

5.4 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ КОЊА

5.4.1 Босански брдски коњ

Босански брдски коњ је једина босанскохерцеговачка аутохтона пасмина коња. Ова пасмина се може наћи у Босни и Херцеговини, Црној Гори, дијеловима Србије, Македонији, те у дијеловима Хрватске (Далмација, Кордун, Лика). По међународној класификацији босански брдски коњ спада у категорију понија, па се сходно томе користи и његов назив "босански пони" (енгл. Bosnian Pony). Такођер, у литератури користе се и називи "босанско-херцеговачки брдски коњ" и "балкански коњ".

Слика 12. Босански брдски коњ

У науци је прихваћено становиште да су коњи ове пасмине далеки потомци дивљих коња тарпана и пржевалског који су укрштањем са арапским коњима оформили пасмину данашњег босанског брдског коња. То је коњ челичне тјелесне грађе, несразмјерне снаге, отпоран на болести, снажне конституције и велике издржљивости, врло добро прилагођен климатским приликама подручја на којем живи, а задовољава се скромном исхраном и смјештајем. Он се врло вјешто и окретно креће и по најнеприступачнијим планинским предјелима носећи разне врсте терета или разне врсте јахача, увијек опрезан и сигуран. Врло је послушан, а истовремено довољно темпераментан. Каснозрео је јер потпуно узрасте између пете и шесте године живота.

Као производ еколошких прилика у којима су настали постоји много сојева овог коња од којих су најпознатији гласиначки и подвелешки сој. Гласиначки сој се обликовао под већим утицајем арапског коња и плоднијих подручја Гласинца и подручја сличних Гласинцу, те је то већи тип брдског коња.

Подвелешки сој је приликом обликовања примио мању количину крви арапских коња, производ је љутог крша, те је то мањи тип брдског коња. Тај коњ представља првобитни тип брдског коња.

Табела 11. Пожељне карактеристике коња босанске брдске пасмине:

Висина гребена (штап):	Пастуси- 132 cm-144 cm (изузетно 130-146) Кобиле- 130-142 (изузетно 128-144)
Обим прса (пастуси и кобиле) :	Минимално 150 cm (максимални обим прса није ограничавајући фактор).
Обим цјеванице (пастуси и кобиле):	Од 16 cm- 20 cm (изузетно до 21 cm)
Тежина (пастуси и кобиле):	350 kg до 450 kg
Боја и ознаке:	Пожељне су врана, доратаста, алатаста, кулашаста, изабела, без бијелих ознака, чисте гриве и репа. Прихватљива су грла са мањим бијелим ознакама на глави и ногама. Непожељне су сива односно бијела боја и шарци, са изузетно великим бијелим ознакама.
Глава:	Суха, средње велика и правилна, племенита, широког чела, добро повезана с вратом, равнoг профила, усправно подигнутих и малих ушију, великих и изражених очију и ноздрва, здрава носна слузокожа, глава пропорционална тијелу.
Врат:	Прав и добро насађен, добра веза према затылку и грлишту, широк размак између затылка и грлишта, средње дуг и добро обрастао мишићем.
Труп:	Дуг, широк и дубок. Гребен нижи, добро формиран. Грудни дубоки и широки, ребра добро и високо заобљена. Плећке средње дужине и благо стрме, мишићаве и добро повезане с грудним кошом. Леђа мишићави, флексибилни, с кратким, широким и мишићавим спојем. Сапи дуге и широке, благо нагете, добро мишићаве. Реп ниско насађен и правилан, јаког коријена.
Ноге:	Правилних ставова, чврсте, с јасно израженим зглобовима и тетивама, средње дуге цјеванице, кичица средње дуга нормалног положаја, копита здрава и пропорционална тијелу коња.
Ходови:	Импулсивни, стабилни и сигурни, отисак задње ноге прелази испред отиска предње ноге.
Сполни диморфизам:	Доро изражен.
Унутарње особине:	Мирног темперамента, послушан и доброћудан коњ с вољом за рад.

5.5 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ МАГАРАЦА

5.5.1 Херцеговачки магарац

Магарци су у прошлости у већем дијелу Херцеговине били заступљени као радне животиње. Њихова снага, издржљивост и стрпљивост кориштена је углавном за ношење терета (одлазак у млин, по воду и сл.). Вањштином је херцеговачки магарац јако сродан приморскодинарском магарцу, те је у скупини мањих магараца који настајују подручје Динарида. У гребену је висок од 95 до 110 cm, сиве боје с израженим лопатичнолеђним крижем, зебрицама на ногама и умјерено великом главом. Тјелесна маса одраслих мужјака се креће до 250 kg, а женки до 200 kg. Дужина трупа износи у 107-110 cm, а обим прса 113-115 cm. Боја може бити сива, смеђа, тамносива и црвенкасто смеђа. Чврсте је конституције, те складне тјелесне грађе. Прса су плитка и уска, леђа равна до благо улекнута, сапи косе и слабе мишићавости, ноге чврсте, копита мала и тврда.

У погледу исхране није захтјеван, јер се задовољава са малом количином лоше и кабасте хране, а може да ради веома дуго. Узгајала их је сиротиња за ношење терета и земљорадничке радове. Највише су узгајани у Херцеговини, у планинским врлетима и беспутним камењарима.

Још увијек на подручју Херцеговине могуће је срести магарца какав је у овом поглављу описан. Стога овога магарца треба сачувати од нестанка и заорава, те га поновно укључити у свакодневницу руралних средина.

Слика 13. Херцеговачки магарац

5.6 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ СВИЊА

5.6.1 *Шишка*

По наводима Адиловић, С., а према неким старијим подацима из литературе, у брдско планинским подручјима Босне и Херцеговине, постојала је примитивна аутохтона пасмина свиња звана шишка. Највјероватније је добила име по привјесцима-ресицама на доњем дијелу врата, која је била удомаћена у сјеверној и средњој Европи. Славенски народи приликом сеобе из своје постојбине вјероватно су транспортовали и шишку, која се раширила скоро на свим подручјима бивше СФРЈ. Узгајана је искључиво на екстензивном принципу, по храстовим и буковим шумама и до XIX. стољећа била је најдоминантнија пасмина свиња на овим просторима. Постепеном сјечом шума и интензивнијом пољопривредом шишка је нестала са ових простора или је укрштена са другим пасминама. Данас се могу наћи само крижанци шишке и то у забаченим крајевима БиХ. По екстеријеру доста личи на дивљу свињу.

- Глава је велика, уска и дугачка, равне профилне линије.
- Као типичан потомак европске дивље свиње, има дугу и ниску сузну кост.
- Уши су кратке и стршеће.
- Врат је плjosнат и слабо мишићав.
- Леђа су “шаранасто” сведена и уска, сапи стрме.
- Ребра су слаба, а прса уска.
- Опћенито: предњи дио је јаче развијен од стражњег.
- Чекиње су замазано бијеле или жућкасте, а понекад и смеђе.
- Јакe леђне чекиње су веома цијењене у четкарској индустрији.
- Каснозрела је свиња јер пуни развој достиже за око три године.
- Једном годишње има просјечно 4-6 свијетлосмеђе прасади са уздужним (леђним и бочним) свјетлијим пругама (слично дивљој свињи).
- Товност и искористивост хране су лоши; достиже тјелесну масу до око 250 kg.
- Месо је специфичног укуса, због чега се рјеђе конзумира у свјежем стању, али је тражено у производњи пршута, кобасица и других прерађевина.
- Веома је витална отпорна; опстала је и у условима екстремних услова исхране, климе и осталих еколошких фактора.
- Може бити агресивна и опасна по људе (особито дјецу).
- Због слабих економских својстава је потиснута и пријети јој истребљење.

Слика 14. Шешка

5.7 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ПЕРАДИ

5.7.1 Домаћа кокош, Херцеговка или Погрмуша

Домаћа кокош по својим производним својствима врло је слична дивљој кокоши. То је мала, ситна кокош, која може добро летјети. Најчешће је црне или јаребичасте боје, али може бити и разнобојна у свим комбинацијама, а има их и потпуно бијелих. Данас се врло тешко може наћи у чистом облику и узгоју. Она је некада била заступљена на цијеломе простору Босне и Херцеговине. Врло је живахног темперамента и покретљива је у тражењу хране. То је каснозрела пасмина, проноси тек са 8-9 мјесеци. Носивост је доста слаба, око 80 јаја годишње. Јаја су доста ситна, 50 до 55 грама тежине, љуска је бијеле боје. Квоцање и лежање на јајима јако је добро развијено. Брижне су мајке. Отпорна је на лошије услове исхране и смјештаја. Просјечна жива маса кокоши је око 1,5 kg а пијетлова до 3 kg. Месо је посебне текстуре и врло укусно.

Слика 15. Домаћа кокош

5.8 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ПЧЕЛА

5.8.1 Сива пчела

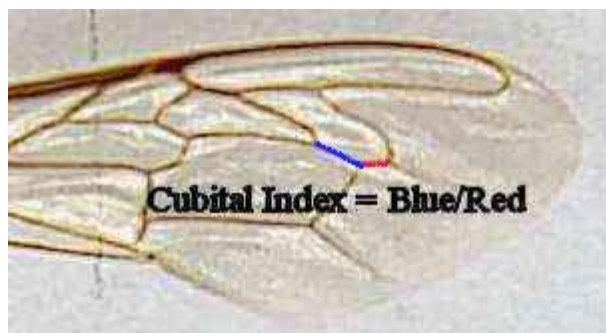
Сива пчела (*Apis mellifera carnica*) је добро обрасла кратким длацицама сиве боје по читавом тијелу, те је по боји длацица и боје кутикуле добила име.

Табела 12. Основне карактеристике пасмине сиве пчеле

Карактеристика	Радилица	Трут	Матица
Маса, грама	0,1	0,2	0,2
Дуљина, милиметара	12-14	15-17	15-20
Дуљина длацица на 5-ом колутићу	0,25-0,35		
Дуљина рилца	6,4-6,8		
Кубитални индекс	2,4-3,0	1,8-2,3	
Дискоидални помак	Позитиван	позитиван	
Думб-белл индек	0,8-1,2		

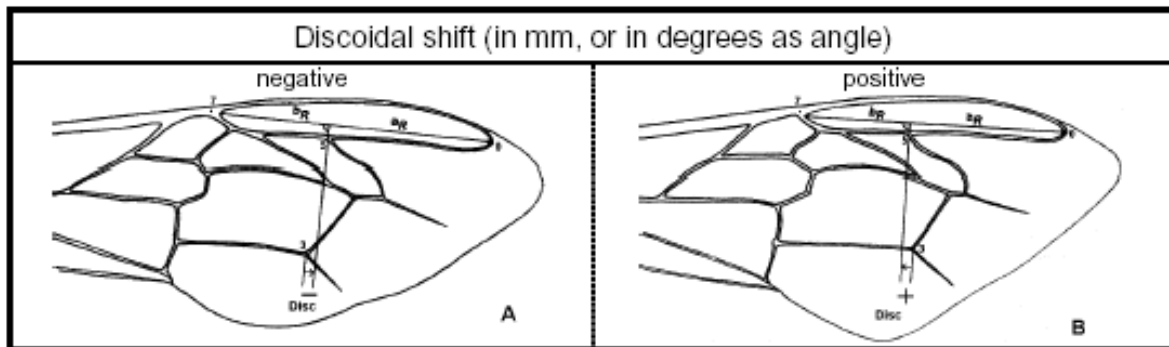
Варијабилност између јединки пчела по фенотипу утврђује се морфоматријским анализама. Морфометријске карактеристике сиве пчеле различите су од других пасмина пчела те се користе за утврђивање чистоће пасмине у неком узгоју. Од морфометријских параметара најчешће се користе, боја колутића, ширина томентума на четвртом колутићу, дуљина длацица на петом колутићу, дуљина рилца, величина гољенице задње ноге, кубитални индекс, думб-белл индекс и дискоидални помак.

Кубитални индекс је однос страница а и б треће кубиталне станице на предњем крилу пчеле радилице, а мјери се на најмање 50 крила пчела. Кубитални индекс говори о чистоћи пасмине, односно утицају других пасмина пчела у узгоју.

Просјечни кубитални индекс за сиву пчелу износи 2,7, а креће се о границама 2,4 -3,0. Кубитални индекс за меллиферу је у просјеку 1,7, а за лигустрицу 2,3. Допуштено је да 15 % измјерених вриједности буде испод 2,33.

Дискоидални помак је удаљеност црте (X) која окомито пада на средњу линију која повезује двије крајње тачке радијалне станице и доње тачке (Ди) дискоидалне станице. Дискоидални помак је позитиван код сиве пчеле.

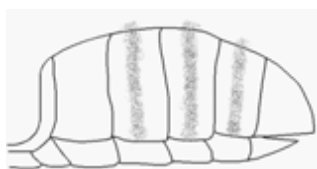

Корелације кубитлног индекса, дискоидалног помака и Думб-белл индекса дају јасније податке о пасминској припадности, те се јасно одјељује Апис меллифера меллифера и Апис меллифера царница пасмине пчела.

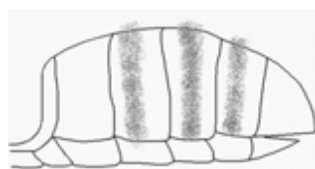
Боја колутућа на затку је најбоље видљив знак пасминске припадности пчела. Леђни полупрстенови код сиве пчеле могу бити сасвим тамни, могу имати са стране тачкице, пјегице, или је цијели прстен смеђе-црвенкасто-жут. Код сиве пчеле оцјењује се други и трећи прстен. Сиве пчеле могу имати пјеге и прстенове црвенкасто-смеђе. Руттнер (1988) сматра да је код сиве пчеле допустиво до 5 % пчела са жутиим прстеновима.

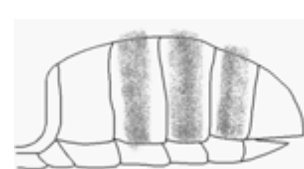
Ширина томентума на четвртом колутућу је један од помоћних морфолошких ознака пчела. Сива пчела има средње широк томентум.

Узак

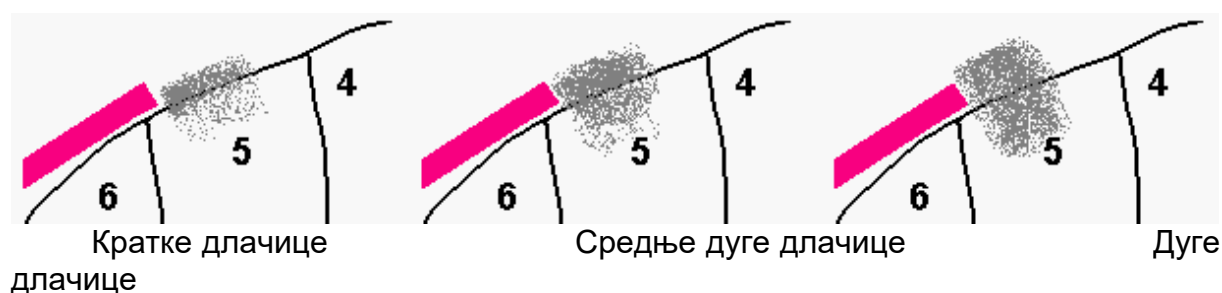

Средњи

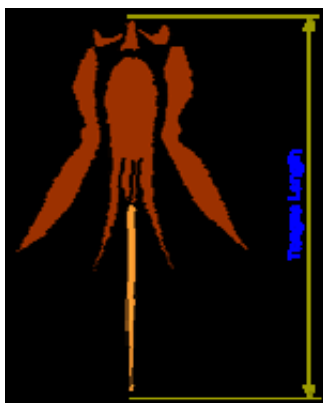

Широк

Дуљина длачица на петом колутућу је особина по којој се сива пчела разликује од тамне европске пчеле. Код сиве пчеле дуљина длачица је 0,25 – 0,35 mm. Око 2/3 сиве пчеле је са кратким длачицама.

Дужина рилца утиче на принос меда. Сива пчела има рилце дуљине 6,4 – 6,8 mm. Талијанска и европска тамна пчела имају краће рилце, а кавкаска пчела

дуже.

Величина гољенице задње ноге посредно утиче на принос меда. Цале (1967) је утврдио да постоји корелација између количине сакупљеног пелуда и количине произведеног меда.

Пчеле с већом гољеницом могу понијети више пелуда те заједница може узгојити више легла те тиме и повећати принос меда.

Поклукар (1992) је утврдио да површина гољенице у просјеку код сиве пчеле износи 2,647 mm², а волумен куглице пелуда 1,54 – 20,89 mm³, што јасно показује да пчеле с већом гољеницом могу донијети више пелуда.

Биолошке карактеристике сиве пчеле сиве пчеле су:

- брз прољетни развој
- добро зимовање с малим бројем пчела
- како се смањује количина паше, тако се мијења количина легла и број пчела у кошници
- има јак нагон за ројење
- мирна је на саћу
- није склона грабежу

- слабо лијепи прополис
- има развијен осјећај оријентације
- даје добар принос пчелињих производа

5.9 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ПАСА

5.9.1 Торњак

Торњак је пастирски пас чија је земља поријекла Босна и Херцеговина, а доминантан регион узгоја у БиХ је шири регион планине Влашић (централни дио БиХ). Име Торњак потиче од ријечи "тор" што значи ограђен простор за смјештај и одмор оваца на отвореном простору на планинској испашаи. Ова пасмина живи на подручју БиХ која је ту постојала хиљаду година уназад, о чему свједочи и писани документ. Кроничари су овог пса регистрирали прије десет стољећа под називом *Kanis montanus* - планински пас, а од давнина га је наше домаће становништво називало Торњак. Торњак је као аутохтона пасмина регистрован 9. 5. 1981. године под именом "Босанско-херцеговачки пастирски пас- торњак". За њега је тада отворен југословенски родовник. Формирана је комисија од кинолошких судата са задатком да уради стручни дио послова потребних за стандардизацију пасмине и њено регистровање код ФЦИ (*Federation Cynologique Internationale* – Међународна кинолошка федерација) као нове аутономне пасмине паса под горе наведеним именом. Стандард је урађен и финализиран 5. 10. 1990. године у Травнику.

Мало је признатих пасмина паса које имају тако старе и прецизне податке о свом постојању, облику, висини, боји и намјени као што је случај са торњаком. Он је дуго времена одолијевао свим утицајима других пасмина с којима је долазио у животни контакт. Ни људи ни додири с другим псима нису успјели битније измијенити његов изглед, нарав и радне квалитете. Највјероватније су га стари Славени довели у ове крајеве из своје пра-постојбине. Према научним истраживањима, скоро је неоспорно да његов предак потјече од Тибетанског Мاستифа, односно подручја данашњег Ирана. Еколошки услови пребивалишта торњака (сурога континентална планинска клима у ареалу вука и медвједа и потреба његовог господара), створиле су пса тјелесно здрава и снажна, скромнијих захтијева за смјештај и исхрану врсног чувара.

Торњак је племенит, снажан, складан и чврст пас, скоро квадратичан, пријатног изгледа који му даје вишебојна или двобојна густа и дуга длака, са карактеристично ношеним китњастим репом. Глава, уши, предњи дио ногу и шапе одлакани су краћом, правом и густом длаком, док врат има изражену гриву. Труп и задњи дио ногу, као и реп, одлакани су дугом тврдом и правом длаком с густом поддлаком. Длака не би смјела бити краћа од 9 cm, а што је дужа то је пожељнија, особито грива врата и "заставице" на ногама и репу.

Торњак може да буде вишебојан (шарен), тробојан и двобојан. Најпожељнији су вишебојни пси, а у свим варијантама особито се цијени оштрија разграниченост боја. Његова карактеристика је свјетлији образ од боје трупа. Пожељно је, такођер, и лиса по средини главе. Прсканост боја је дозвољена, док двобојност није дозвољена. Висина мужјака на гробену је 60 cm па на више, а женке 56 cm

па на више. Дужина трупа је највише до 8% већа од висине мужјака, до 10% је већа код женке. Висина прса је око 45 % висине гребена, а дозвољене су и дубље груди. Торњак је сталожен пас, доброћудан према људима, опрезно агресиван према животињама и другим псима нападачима на господара, дом, тор и стадо. Устрајан је у извршавању постављених задатака, лако схвата вољу господара и лако прихвата обуку, коју можда није ни потребно вршити, јер већина узгајивача, који имају вишегодишње искуство с овим псом ће вам рећи да је торњак пас који се учи, а не дресира.

22. фебруар 2006. године Генерални комитет ФЦИ-а, на својој сједници одржаној у Мадриду, донио одлуку о прихватању захтјева за уврштавање пасмине торњак у номенклатуру ФЦИ признатих пасмина. Пасмина торњак има право учешћа на како националним изложбама свих земаља тако и на ЦАЦИБ (Certificat d'aptitude au Championnat International de Beaute – интернационални сертификат првака у љепоти), изложбама, европској и свјетској изложби. Торњак ће се оцјењивати по стандарду усаглашеном 10. фебруара 2006. године у Сарајеву. Торњак је у статусу провизорно признатих пасмина, без права на ЦАЦИБ титулу, али са могућношћу такмичења за најљепшег пса 2 ФЦИ групе, односно БИС на ЦАЦИБ изложбама.

Торњак је сталожен пас, доброћудан према људима (због атака многобројних освајача оштри пси су убијани), опрезно агресиван према звијерима и нападачима на дом, тор, стадо или господара. Устрајан је у извршавању постављених задатака, лако схвата наредбу господара и обуку, неподмитљив је и неповјерљив према странцима, врло је отпоран на болести. Скромних је захтјева у исхрани и смјештају (у сњежним ноћима остаје лежати у снијегу који га врло често и прекрије). Генетски је врло доминантан. Тијело му је врло снажно и складно, покрети лаки и скоро достојанствени. Дио лица (минимално врх њушке) је увијек свјетлији од тамних ознака на тијелу.

Поглед је специфичан, бистар, самосвјестан, озбиљан и миран. Длака с поддлаком богата и тако сложена да штити од свих временских непогода. Реп је космат и ношен високо попут заставе.

Њушка код торњака је тупо клинаста и често дивергирана иако има и других типова главе. Код паса у доби преко четири године зубало је кљештасто, а код млађих потпуно и маказасто. Очи су бадемасте, смеђе до тамне. Ушне шкољке су веома покретне, а при кретању забацују их унатраг тако да вањски слушни отвор - канал остане непокривен (одлика аутохтоности). У стању мировања пса уши су најчешће приљубљене уз главу, а дозвољено одступање је највише 1 cm. Уши су средње дуге, троугласте и обрасле краћом длаком. Прелаз врата у труп је скоро непримјетан, труп и леђа су правилно грађени, док су сапи благо косо положене и мишићаве. Прса су широка и снажна, а изражена косматост и дуга длака остављају дојам масивнијих прса него што јесу. Длака је карактеристична на врату јер твори гриву. Посебно је карактеристична одлаканост репа којег торњак носи изнад леђне линије. Овакво ношење репа је дијелом условљено послом којег торњак обавља (чување и држање на окупу стада оваца), јер упућује

гдје се пас или куја налази у стаду, а осим тога овакво држање репа је и одлика доминантности у односу на друге псе који се налазе уз исто стадо оваца.

Просјечна висина до гребена одраслих мужјака је 65 - 70 cm, а женки 58 - 65 cm, просјечан обим груди код одраслих мужјака је 88 - 92 cm, а код женки 73 - 77 cm. Просјечна дужина трупа код одраслих мужјака је 72 - 75 cm, а код женки 63 - 67 cm, обим лијевог метакарпуса код одраслих мужјака је 14 - 16 cm, а код женки 11 - 13 cm. Просјечна тјелесна маса одраслог мужјака је 35 - 50 kg, а код женке 28 - 40 kg.

Слика 16 и 17. Пас Торњак

5.9.2 Барак - Босански оштродлаки гонич

Босански оштродлаки гонич - Барак је босанскохерцеговачка аутохтона пасмина пса, првенствено намијењена за лов на крупну и ситну дивљач. Главне особине пса су темпераментност, храброст и упорност, веома је доброг карактера, отпоран и тврд у тешким условима лова на бх. планинама. Дobar је, истрајан и упоран гонич, са средње високим до дубоким гласом. Барак је снажан пас, дуге и средње широке главе. Има дугу и чекињасту длаку, која се састоји из два слоја. Основне боје су му пшенично жута, жутоцрвена, земљаносива и тамносива.

Барак је 19. 06. 1965. регистриран у Међународној кинолошкој федерацији - Federation Cynologique Internationale (Ф.Ц.И.) -) под именом Илирски гонич. Под називом "босански оштродлаки гонич - барак", појављује се од 15. јануара 1973, када је под бројем 155 уписан у ВИ ФЦИ групи, са данас важећим стандардом. У прошлости је био ловачки пас босанских племића. Постоје веома стари писани документи који описују псе оштре длаке на подручју Балкана. У Ловачком листу бр. 12. из 1998. уважени проф. др. Авдо Софратија износи неколико тема о босанским псима, те у овом броју обрађује босанског кострушаваог пса наводећи литературу тј. наводе из књиге о босанским псима чији је аутор аустријски официр на службовању у Босни Франц Ласка. Ласка је детаљно описао те псе и вршио мјерења паса у разним окрузима у Босни. Оштродлаког пса називао је босански кострушави пас. Ласка наводи да су га Турци називали барак (што је сродно са називом бракирац) дакле гонич, а на арапском језику барак дословце значи муња. Ласка као доказ износи писани документ о бараку из 1683. године и

сам Ласка (који је у Босни практикуао лов) описује бараке као храбре, тврде и поуздане гониче. Услијед ратних дешавања бројно стање пасмине је смањено. *Општи изглед.* Барак је снажан пас са дугим и чекињастом длаком, дуге и средње широке главе, изражених и густих обрва, темпераментан, озбиљног - строгог израза, упоран и храбар. Из важећег стандарда који се користи при оцјењивању на изложбама могу се нагласити карактеристике босанског барака како слиједи.

Величина: Висина барака је 46-56 cm, идеално 52 cm, а дужина трупа мора бити већа од висине ребена за 10%. Тежина је 16-24 kg, идеално 20 kg. Женке су нешто мање од мужјака.

Глава: потиљна кост је изражена, чело незнатно испупчено, стоп благо изражен, носник прав. Њушка је снажна и правоугаона, обрасла густим брковима и брадом, а гледано одозго, средње широка и сужава се према носу. Њушка је нешто дужа од лобање.

Укупна дужина главе је 20-25 cm.

Нос: Носна печурка је широка, ноздрве широке, дубоко развијене, црне или затвореносмеђе – кестењсте боје.

Усне: Дубоко припијене и нешто меснатије.

Зубало: Макастано и потпуно, зуби јаки.

Очи: Крупне, овалне, кестењасте боје, паметног и веселог израза.

Уши: Високо постављене, средње величине. Према врху су тање и заокружене, право висе, нешто пуније.

Врат: Пријелаз у потиљном дијелу је изражен и косо на труп усађен. Снажан, средње широк, а према грудима се повећава. Кожа је припијена, еластична, на цијелој површини прекривена длаком.

Труп: Леђна линија се благо спушта од ребена према сапима. Ребен је средње изражен. Леђа су широка и мишићава, слабински дио кратак и мишићав. Сапи су благо натегнуте и широке (нарочито код женки). Кукови мало примјетни.

Грудни кош: Дуг, средње широк, слабо заобљен и дубок бар до лактова. Прса средње широка.

Реп: Средње високо постављен, у коријену дебљи, према врху се сужава и допире до скочног зглоба или га мало прелази. Ношен је нешто мало нагоре, повијен и добро одлакан.

Предње ноге: Правилних ставова гледано са стране и сприједа. Плећке дуге, косе и мишићаве. Надлактица дуга и мишићава. Лакат умјерено приљубљен. Надлактица и подлактица треба да склапају угао од 90 степени. Подлактица је вертикална, мишићава и права, са јаким костима. Шапље је слабо примјетно. Дошапље је вертикално и благо нагнуто до 10 степени и кратко. Шапе мацје, скупљене, са пуним и тврдим табанима и јаким добро пигментираним ноктима.

Задње ноге: Правилног става гледано са стране и отпозади. Бутине су средње дуге, широке и мишићаве. Поткољеница је јака, дуга, коса и мишићава. Скочни зглоб снажан и добро постављен. Дошапље је вертикално, кратко и снажно. Задње шапе су, нешто, дуже од предњих. Ход је издашан и сигуран.

Кожа: Средње дебела, еластична, припијена, добро пигментирана и добро одлакана.

Длака: Дуга, оштра и растресито стршећа, са густом подлаком.

Боја: Основна боја је пшенично жута, жутоцрвена, земљаносива и тамносива. Често са бијелим површинама по глави у облику лисе, носнику, подвратку, грудима, доњим дијеловима ногу или на врху репа. Основне боје могу бити комбиноване – двобојни или тробојни пси.

Слика 18 и 19. Босански оштродлаки гонич - Барак

5.10 ИЗВОРНЕ ПАСМИНЕ ГОЛУБОВА

5.10.1 Травнички краткокљуни голуб

Поред своје бурне прошлости Травник има дугу традицију у гајењу голубова. Стари дио града састоји се од мноштва улица и сокака у којима је скоро свака друга кућа гајила голубове. Тако није ни чудо што је управо овдје настала једна врло лијепа врста голубова – "Травнички краткокљуни голуб". Хисторија Травничког краткокљуног голуба почиње 1950. године.

Травнички краткокљуни голуб настао је око 1950. године укрштањем више краткокљуних голубова и то: Прашког краткокљуног, Бечког краткокљуног и Берлинског краткокљуног. Масовним одгојем почиње се 1965. године, да би оснивањем друштва у Травнику 1982. године дошло до првог радног стандарда. До данашњег изгледа Травничког краткокљуног голуба дошло се стрпљивим радом дужи низ година, након чега је судијска организација званично усвојила стандард травничког краткокљуног голуба 10. фебруара 1992. године у Добоју.

Општи изглед: Голуб је ситнијег изгледа, складних пропорција, са широким заобљеним грудима. Живахне је природе, веома допадљив и атрактиван голуб. Спада у групу високолетача кратког кљуна, који лете високо у добро затвореном јату. Тијело је доста кратко, косо ношено тако да се хоризонталном линијом затвара угао од 45 степени па и више. Перје је чврсто затегнуто, чврсто приљубљено уз тијело и сјајно.

Глава: Мала округласта, дужина нешто већа од ширине, без капе (круне). Чело се према кљуну стрмо спушта и са кљуном чини линију без удубљења.

Очи: Бисерне боје са малом зјеницом, а очни оквири су танки једноструки, равни, сивкасте боје.

Кљун: Кратак, дужине 7-10 mm мјерено од звала до краја кљуна, дебљине 6-8 mm у коријену, затворен, мало повијен на доле, сивкасто-црне боје, (што тамнији то бољи). Носне брадавице су танке и бијело направљене.

Врат: Сразмјерно дебео, према глави се сужава, мало лучно повијен.

Груди: Широке, високо ношене, благо истурене напријед, мишићаве, добро развијене и заобљене.

Леђа: У раменима широка, према репу се сразмјерно сужавају.

Крила: Добро развијена, налијежу на репна пера (реп), али се не укрштавају, нешто су краћи од репа.

Реп: Узак састоји се од 12-14 пера, пљоснат, прати линију, али не додирују тло (подлогу).

Ноге: Кратке, широко усађене црвене боје, глатке и не оперјане. Нокти на прстима су сивкасто црне боје (у корелацији са кљуном).

Боје и шаре:

Бијела, боја је по тијелу чисто бијела и сњежна.

Родаста, основна боја је бијела док су дужина крилна и репна пера сивкастоцрно оивичена (шпицеви крила и руб репа).

Црна, основна боја је црна са сјајним преливом.

Тиграста, основна боја је црна (попрскана бијелим перјем) може бити мање и више тиграста, а не по леђним и репним перајима.

Плавкасто-сива са пругама, основна боја је измијешана са плавим и сивим тоновима, зеленкастим сјајем прелива, а преко крила има двоструке пруге тамно-сиве боје.

Веће грешке: Угласта, равна велика и пљосната глава, дугачак танак, сиви или бијели кљун. Црвен очи, а оквири широко црвено и жуто обојени. Гломазна тијела, хоризонтално држање тијела, оперјане ноге, примјесе црвене, жуте и браон боје у перју.

Мање грешке: Очи мало мутне, розикасте, очни оквири мало свијетли и бијели, нокти шарене боје, крила дуга као реп, укрштање крила (мало) кад реп понекад додирује тло, ситније грешке у пругама код пругастих.

Слика 20 и 21. Травнички краткокљун голуб

5.10.2 Сарајевски голуб превртач

Преци сарајевског превртача донесени су у Босну за вријеме владавине Турске. У старим записима из тог периода са овог простора има више података који говоре о узгоју ове врсте голубова. Према тим записима превртаче су тада држали тадашњи бегови и богати грађани Сарајева. Хроничар Мула Мустафа Бешескија спомиње голубове превртаче, које су Сарајлије доносила на Јалију-Бентбашу у корпама, пуштали их, а затим лежећи на леђима посматрали како

лете и како се преврћу. Према каснијим биљешкама и предњима из доступне литературе, у вријеме аустроугарске владавине у Босну су голубови превртачи донесени из Измира. Голубове који су се превртали или правили фигуре у виду бургије увезло је више узгајивача, а један од њих је био аустријски чиновник по имену Шнек, од чијег јата и данас постоје трагови и потомци.

Послије другог свјетског рата у Сарајеву се појавило много врста сарајевског превртача, свих могућих боја, са много начина превртања и летења. Дугом селекцијом дошло се до данашњег типа сарајевског голуба превртача, који се усталио и окупља све више љубитеља и заљубљеника. За опстанак расе заслужни су у првом реду узгајивачи из Сарајева и околице.

Глава: Средње величине у складу са крупноћом голуба, дугуљаста, заобљена, без углова и заравни, мало забачена. Чело средње висине, косо, благо се спушта према кљуну. Без капе.

Очи: Бисерне. Зјеница мала, промјера приближно једнаког ширини очног ириса. Код прсканих ирис може бити проткан тамнољубичастом бојом. Очни оквир чврсто обухвата око, али је танак и узан а бадемасте је боје.

Кљун: Средње дужине и дебљине, врх је мало повијен, седефасте је боје а на врху кљуна може бити тамна тачка. Продужена линија кљуна мора да пролази између зјенице и доњег руба ока.

Врат: Средње дужине у складу са тијелом у кога се складно стапа, скоро је вертикалан а у односу на прса мало забачен.

Прса: Широка, попуњена, напријед истурена и заобљена. Прсна кост непримјетна.

Леђа: Кратка, косо положена и заобљена и са вратом и репом чине карактеристично седласто удубљење.

Крила: Дугачка, широка и јака са дугим и широким перима. Шпицеви крила висе косо испод репа али не додирују тло и краћа су од репа за 1-2 cm.

Реп: Дуг, широк као ширина прса. Број пера је од 14-18 широких и дугачких, сложених у два реда. Раширен реп даје облик лепезе. Појављује се и вило перо које је нешто дуже од осталих. Подрепна и надрепна пера су нормално развијена. Сарајевски голуб превртач нема тртичну жлијезду.

Ноге: Ниске до средње висине, голе, меснато-црвене боје. Прсти кратки са тупим ноктима, седефасте боје.

Перје: Чврсто, дугачко, широко и сјајно.

Боје и шаре: Гаје се једнобојни: црни, плави и плаво-ковани и у ријеткој прсканој у наведеним бојама. Сви са металним сјајем на врату.

Црна боја је загасита а плави може бити са црним или смеђим пругама преко крила.

Код прсканих основна боја је бијела или сивкасто-бијела, а поједина пера су прошарана црном или плавом или плаво-кованом бојом. Прскани голубови послје првог и сваког наредног мијењања перја постају тамнији, тако да након неколико година на њима се запажају само трагови бијеле боје. Та појава се назива затварање боје.

Грубе грешке: Крупно тијело, крива прсна кост, велика глава, кратка глава, округла или ћошкаста глава, равно тјеме, усправно ћело, кратак кљун, шпицаст кљун, таман или шарен кљун, ћуба или капа на глави. Велика зјеница, не одговарајућа боја ока, дебели очни оквири црвене, ружичасте или жуте боје.

Буљаво око. Кратка крила, предугачка крила, запињу за тло, реп крив или раздвојен, реп са мање од 14 пера, тртична жлијезда, трагови перја на ногама, неодговарајућа боја ноктију. Неинтензивне боје, неправилне шаре, једнобојна пера код прсканих у првој години живота.

Величина прстена: 7mm

Основна пасминска одлика им је превртање уназад преко репа 2-3 или више пута. Лет им је лаган, треперав и брзо савладавају висину. Добро истренирани голубови лете у групи и то више сати уз учестале серије превртања.

Грешке у лету: Све друге фигуре изведене у зраку сматрају се грешком. На примјер превртање преко крила, губљење висине спуштањем у спирали (као покварени авион), пропадање кроз ваздух на репу и слично. То се сматра грубом грешком и искључују се из расплода.

Слика 22 и 23. Сарајевски голуб превртач

5.10.3 Бихаћки превртач

Постојбина овог голуба је град Бихаћ и шира околица. Настао укрстањем Сисачког превртача са Нишким високолетачом и Вршачким превртачем, а потом и са Индијским подним превртачем. Период стварања пасмине је 1960-2000 године. Званично признат стандард 2000 године.

Бихаћки превртач лети у широким круговима и из великих висина почиње са превртањем у малим збијеним круговима, преврће се брзо и доста пута. Бихаћки превртач се преврће уназад и на реп преко главе.

Општи изглед: Голуб је средњег раста, величине уличног голуба, лијепе главе са обавезном лепезастом капом на глави, носи крила на репу. Снажне је грађе али није ни крупан ни ситан. Поносног држања, живахан и темпераментан као превртач.

Глава: Глава је округла са ужим и дужим челом обавезно са капом која је лепезаста и постављена од уха до уха. Капа стоји изнад главе а лепеза је једнаке висине од почетка до краја. Од средине капе по врату према леђима постоји гривица.

Очи: Очи су просјечне величине, бијеле боје са црном зјеницом, код бијелих и срцастих примјерака очи су тамне. Очни оквири су наглашени боје меса и једноструки.

Кљун: Кљун је средње величине, дебљи у коријену, при крају заобљен, бијеле је боје, а код обојених примјерака кљун је у корелацији са ноктима. Носнице су наглашене.

Врат: Врат је нешто дужи усправног држања.

Прса: Прса су широка и мишићава, благо истурена.

Леђа: Леђа су средње дужине, средње широка и благо нагнута назад према репу.

Крила: Крила су добро развијена, добро прилијежу уз тијело, ношена на репу, мало краћа од репа са jakim летним перима.

Реп: Реп је средње дужине, узак без прелома и слиједи линију леђа. Не додирује тло и има 12 пера.

Ноге: Ноге су средње дужине свијетло-црвене боје без перја, док су нокти у корелацији са кљуном.

Перје: Перје је чврсто, густо, добро прилијеже уз тијело са наглашеним сјајем.

Боје: Једнобојни су: црни, црвени, жути, плави, плаво ковани, бијели, сребрни, вуга и сиви. У свим наведеним бојама одгајају се срцасти и шарени примјерци.

Грубе грешке: Округла глава са уздигнутим челом, висећа крила испод репа, кратко ниско и здепасто тијело, бијела пера код обојених, кратке ноге, дугачке ноге, оперјане ноге, крупно тијело.

Основна пасминска одлика овог голуба је превртање. Бихаћки превртач лети у широким круговима и на такав начин савладава висину. Са велике висине почиње превртање у малим и збијеним круговима, брзо и учестало. Чести су и они примјерци који губе оријентацију и ударају о тло. Грла која се не преврћу искључују се из даљег узгоја. Бихаћки превртач као пасмина признат је фебруара 2000 године у Бихаћу. Комисија која је одлучивала о признавању ове пасмине на првој међународној изложби у Бихаћу дочекало је око 300 комада изложених Бихаћких превртача. Излаган је по цијелој Босни и Херцеговини у Хрватској, Србији и Црној Гори.

Слика 24 и 25. Бихаћки превртач

5.10.4 Зенички превртач

Група заљубљеника и стручњака за узгој голубова из Зенице, крајем осамдесетих година створила је нову пасмину голуба. Веома атрактивног изгледа са наглашеним летом и превртањем у зраку. Зенички превртач се од 1996. године, уз његов радни стандард, почео појављивати на изложбама широм

Босне и Херцеговине. А 2002. године на 17. међународној изложби ситних животиња у Зеници, признат је стандард овог голуба.

Зенички превртач је настао укрштањем оријенталног, загребачког, сарајевског и бачког превртача, те локалног голуба. Са обзиром да има доста сличности са оријенталним превртачем и превртање у зраку му је доста слично овој врсти голуба. Специфичност зеничког превртача је у томе што приликом постизања великих висина и код повратка врши превртање. Голуб се преврће на леђа правећи велики број премета које завршава сједањем на реп и послје тога поново се враћа своме јату у лету.

Стартни радни материјал је био састављен од: Загребачког превртача, Кечкеметског летача и некаквих мјешанаца који су били присутни то вријеме у Зеници. Екстеријер голуба није био упитан због наведеног материјала, али се постављало питање са чиме направити превртање, добар лет и да се голубови држе јата. Обзиром да се рат тек завршио били смо принуђени користити голубове које смо имали при руци у то вријеме. Тад смо користили голубове расе Бачки превртач и Сарајевски превртач али они нам нису дали жељени резултат, мада и данас у неким нашим голубовима има крви наведених голубова. Када смо убацили Оријенталног превртача дошли смо до жељених резултата, па данас имамо голуба који је по нашој мјери.

Зенички превртач је голуб који лијепо изгледа, има га у свим бојама и лети високо у јату, изводи акробације и у јату пада на кров. Прошле године на семинару наших судаца имао сам задатак да презентујем нашим судијама Зеничког превртача и били су задовољни оним што сам им изнио у свом излагању, а на крају сам им рекао и једну реченицу која много говори о овом голубу: „Зенички превртач је захтијеван голуб и на овом голубу за доброг голубара увијек има доброг посла да се наради док не дође до жељеног резултата“.

Општи изглед: Голуб је средњег раста, нешто ситнији од голуба уличара, складних пропорција добро развијених груди, благо истурених напријед. Живахне је природе и спада у групу средњокљуних летача превртача. Карактеристика ове пасмине је да носи крила испод репа, која се не додирују што чини складну цјелину у визуелном смислу.

Глава: Нешто мања, ситнија од главе Оријенталног превртача, са малом заравни на тјемени, без углова – испупчења, са лијепо засвођеним челом које прати линију кљуна.

Очи: Крупне, бијеле боје, очне рингле су мало наглашене, једноструке и свијетле боје (толерише се појава танких жилица у угловима очију).

Кљун: Нешто краћи од средње дужине, у коријену прилично јак, мало повијен на доле прати линију чела, свијетле боје, док је код плавих, плавокованих, вугастих и црних, могућа појава пиктне на кљуну (нешто тамнији кљун) али су цјењенији примјерци са свијетлијим кљуном. Носнице су ненаглашене.

Врат: Средње дужине, код главе нешто тањи тако да лијепо (звонасто) налијеже на труп, и у горњем дијелу је сасвим мало повијен уназад.

Груди: Доста добро развијене, заобљене и благо истурене напријед.

Леђа: Нешто краће дужине, прилично широка, мало улегнута (седласта без углова).

Крила: Добро развијена, опуштена (држе их испод репа) не додирују се међусобно и не додирују подлогу, незнатно су краћа од репа са јаким и добро развијеним летним перима.

Реп: Средње ширине (ширине прса) са 12–16 пера, добро развијених, који у односу на тијело (леђа) чини угао од 30–50 степени. Пожељан је заобљен реп који се од коријена лагано шири и изгледа мало лепезасто, док се толерише мало ужи и мало збијенији реп.

Ноге: Нешто краће од средње висине, широко постављене и црвене боје, док је боја ноктију у корелацији са бојом кљуна. Појава оперјаности унутарњег дијела ногу је дозвољена.

Перје: Чврсто, густо, добро приљубљено уз тијело са наглашеним сјајем.

Боје: Гаје се у свим стандардним бојама: црна, жута, црвена, вугаста, плава са црним пругама, кована у свим бојама, сива са и без пруга и све су боје интензивне.

Веће грешке: Нескладно (издужено) тијело, уска издужена глава, уска и дуга леђа, ношење крила на репу, дугачак, танак, шпицаст и усађен кљун (улегнуће између кљуна и чела), дрвенасто перје, док је појава капе и жутих очију грешка за дисквалификацију, жуте и црвене обочнице, сувише кратке или сувише дуге ноге.

Мање грешке: Робусно тијело, нешто краћи и ужи реп, слабије развијена летна пера, мало розкасте очи, олукаст или засвођен реп (вило перо није грешка ако је фино формирано и налази се у средини репа).

Слика 26 и 27. Зенички превртач

ЛИТЕРАТУРА

1. Катица В., Хациомеровић З., Салкић А., Шакић В., Софтић А.: Аутохтоне пасмине домаћих животиња у Босни и Херцеговини, Сарајево 2004
2. Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ФБиХ, (2013): Закон о сточарству („Службене новине ФБиХ, број 66/13“).
3. Министарство пољопривреде, рибарства и руралног развоја Хрватске, (2010): Национални програм очувања изворних и заштићених пасмина домаћих животиња у Републици Хрватској.

4. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, (2010): Правилник о листи генетских резерви домаћих животиња, начину очувања генетских резерви домаћих животиња, као и о листи аутохтоних раса домаћих животиња и угрожених аутохтоних раса ("Сл. гласник РС", бр. 38/2010),
5. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Црне Горе, (2008): Акциони план очувања генетичких ресурса у пољопривреди (2009 – 2013).
6. Хрватски савез узгајивача оваца и коза: Програм узгоја оваца у Републици Хрватској 1999.
7. Адиловић С.: Узгој и селекција свиња, Тисак Графика-Шаран, Сарајево 1997.
8. Адиловић С.: Узгој коза, Тисак Графика-Шаран, Сарајево 1995
9. Иванковић А., Миоч Б., Рамљак Ј., Равић И., (2015): Аутохтоне пасмине динарског подручја, Пројекат очувања биоразноликости на подручју Бухова и Биокова, Јавна установа Рера СД, Сплит.
10. Хрватска пољопривредна агенција: Родословља буше - Хрватске изворне пасмине говеда, Крижевци 2012.
11. Федерални завод за пољопривреду Сарајево: Приједлог узгојног програма за овчарство у Федерацији Босне и Херцеговине, Сарајево 2016.
12. Федерални завод за пољопривреду Сарајево: Приједлог узгојног програма за аутохтону пасмину буша у Федерацији БиХ, Сарајево 2025.
13. Федерални завод за пољопривреду Сарајево: Приједлог узгојног програма за босанско брдског коња у Федерацији БиХ, Сарајево 2025.
14. Федерални агромедитерански завод Мостар: Приједлог узгојног програма за козарство у Федерацији Босне и Херцеговине, Мостар 2016.
15. Адиловић С., Андријевић М.: Босанско-херцеговачке аутохтоне пасмине домаћих животиња, Ветеринарски факултет, Сарајево 2005.
16. Белић М., Огњановић А.: Основи савременог говедарства, Задружна књига, Београд 1961.
17. Жига Е., Телалбашић Р.: Босански брдски коњ – монографија, Шахинпашић, Сарајево 2008.
18. Храсница Ф., Огризек А.: Сточарство, Пољопривредни накладни завод, Загреб. 1961.

Број: 03-3-2/7-1904/25
Сарајево, 13.08.2025

